

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КУРЯТА ЛЕОНІД ЛЕОНІДОВИЧ

УДК 343.985:343.42

**РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ПІД ПРИВОДОМ
ПРОПОВІДУВАННЯ ВІРОВЧЕНЬ ТА ВИКОНАННЯ РЕЛІГІЙНИХ
ОБРЯДІВ**

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Л. Л. Курята**

Науковий керівник **Мировська Анна Всеволодівна,**
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2022

АНОТАЦІЯ

Курыта Л.Л. Розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню актуальних питань розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Висвітлено та проаналізовано стан наукових досліджень, пов'язаних з формуванням методики розслідування різних видів шахрайства та її структурних елементів.

З'ясовано теоретичні передумови формування криміналістичної характеристики шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Запропоновано до складу типової моделі криміналістичної характеристики шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, включити такі елементи: відомості про специфічні риси та властивості особи злочинця та обраний ним протиправний спосіб дій; відомості про особливості потерпілої особи та характеристику предмету злочинного посягання; відомості про обстановку вчинення злочину та використані засоби і знаряддя; слідова картина шахрайства.

Встановлено криміналістично значущі ознаки і властивості шахраїв, які діють під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів та розроблено їх типологію із урахуванням соціально-демографічних, соціально-рольових, інтелектуальних, психофізіологічних відомостей, а також індивідуальних ознак зовнішності.

Систематизовано способи введення в оману, зокрема: маніпулювання якістю інформації; маніпулювання кількістю інформації; повідомлення двозначної або неконкретизованої інформації; умовчування; спотворення інформації та визначено типові форми вчинення шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Сформовано узагальнений портрет потерпілої особи, використання якого сприятиме виявленню джерел інформації про злочин і позначатиметься на обранні тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій. Встановлено залежність статевих та вікових особливостей потерпілого до його можливої уразливості за допомогою різних психологічних технік та технологій.

Визначено типові характеристики предмету злочинного посягання залежно від способу вчинення шахрайських дій під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Акцентовано увагу, на наявності кореляційних зв'язків між предметом посягання – знаряддям вчинення злочину; предметом посягання – особою шахрая; предметом посягання – способом шахрайства; предметом посягання – шляхами його збуту .

Обґрунтовано, що обстановка шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, утворює систему відомостей про матеріальні відображення злочину; відомостей про просторово-часові ознаки; відомостей про соціально-психологічні чинники; відомостей про характер взаємовідносин злочинця і потерпілого, які детермінують спосіб злочину.

Проаналізовано місце й умови вчинення шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Виокремлено три категорії слідів, що утворюються внаслідок вчинення шахрайства: 1) матеріальні сліди; 2) психофізіологічні відображення; 3) цифрові сліди.

Сформовано перелік обставин, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування: 1) обставини, пов'язані з подією шахрайства; 2) обставини, пов'язані з предметом злочинного посягання; 3) обставини, пов'язані з особою потерпілого; 4) обставини, пов'язані з шахраєм (групою шахраїв); 5) обставини, які визначають винну, злочинну мету та підтверджують корисливий мотив шахрая; 6) обставини, що належать до наслідків шахрайства.

Систематизовано слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів: слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують особу злочинця та його ставлення до факту вчиненого злочину, а також обраний ним спосіб злочину; слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують особу потерпілого, ступінь його віктимності та взаємовідносини між ним та злочинцем; слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують збереження або зміну обстановки на місці вчинення злочину, а також наявність матеріальних слідів; слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують просторово-часові ознаки вчинення шахрайських дій; слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують процедуру проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), оперативно-розшукових та процесуальних дій під час розслідування на різних його стадіях.

З'ясовано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, а також запропоновано алгоритм проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій для їх вирішення.

Виокремлено та проаналізовано процесуальну та непроцесуальну форму взаємодії між слідчими та працівниками оперативних підрозділів Національної поліції України.

Запропоновано рекомендації щодо обрання тактичних прийомів допиту підозрюваних, потерпілих, свідків під час розслідування шахрайства,

вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів

Удосконалено теоретичні та практичні рекомендації щодо тактичних особливостей огляду місця події, обшуку та пред'явлення особи для впізнання під час розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Висвітлено теоретичні та практичні рекомендації щодо використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, зокрема проведення експертиз, залучення спеціалістів для надання консультаційної допомоги під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: шахрайство, вчинене під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, шахрай, потерпілий, слідова картина, слідча ситуація, огляд, обшук, допит, спеціальні знання.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Курята Л. Л. Криміналістична характеристика розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів та її значення для розслідування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 3. С. 145-148.

2. Курята Л. Л. Криміналістичні засади розслідування шахрайства. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. Київ, 2018. С. 272-275.

3. Курята Л. Л. Типові способи шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 518-520.

4. Курята Л. Л. Криміналістичний «портрет» особи злочинця, яка вчиняє шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. *KELM: Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. №1 (37), vol.2. С. 123-127 (Республіка Польща).

5. Курята Л. Л. , Мировська А. В. Обстановка шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів та її значення для розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. Київ, 2021. С. 258-262.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Курята Л. Л. Розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. *Сучасний стан криміналістичного забезпечення досудового розслідування: збірник матеріалів конф.* (Київ, 20 квіт. 2017 р.). НАВС, Київ, 2017. С. 222-224.

7. Курята Л. Л. Криміналістичне забезпечення огляду місця події. *Актуальні проблеми досудового розслідування: матеріали міжвід. наук.-практ. конф.* (Київ, 5 липн. 2017 р.). Київ, 2017. С. 153-156.

8. Курята Л. Л., Мировська А. В. Особливості розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: тези доповідей міжн.наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (Харків, 8 лист. 2017 р.) Харків, 2017. С.110-111.

9. Курята Л. Л. Характеристика способів злочинів, пов'язаних із проповідуванням віровчень та виконанням релігійних обрядів. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: збірник матеріалів наук.практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). НАВС, Київ, 2017. Частина 2. С. 194-197.

10. Курята Л. Л. Криміналістичне дослідження типових способів шахрайства. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя д-ра юрид. наук проф. Н. І. Клименко (Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ – Маріуполь, 2018, С.181-183.

11. Курята Л. Л. Криміналістична характеристика особи, яка вчиняє шахрайство. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2018 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ, 2018. С. 239-241.

12. Курята Л. Л. Обставини, які підлягають встановленню під час розслідування шахрайства. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 242-244.

13. Курята Л. Л., Мировська А.В. Слідова картина шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень і виконання релігійних обрядів. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі* [Текст] : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. А. Саковський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 219-222.

SUMMARY

Kuriata L. L. Investigation of fraud committed under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites. – Qualifying research work on manuscript rights.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 - The Law. - National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the research of topical issues of investigation of fraud committed under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites.

The state of scientific research related to the formation of methods for investigating various types of fraud and its structural elements is highlighted and analyzed.

The theoretical preconditions for the formation of a forensic characterization of fraud committed under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites have been clarified.

It is proposed to include the following elements in the typical model of forensic characterization of fraud committed under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites: information about the specific features and characteristics of the offender and his chosen illegal course of action; information on the characteristics of the victim and the characteristics of the subject of criminal encroachment; information on the circumstances of the crime and the means and tools used; trace pattern of fraud.

Forensically significant signs and properties of fraudsters operating under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites have been established and their typology has been developed taking into account socio-demographic, socio-role, intellectual, psychophysiological information, as well as individual features of appearance.

Methods of misleading are systematized, in particular: manipulation of information quality; manipulation of the amount of information; notification of ambiguous or unspecified information; default; distortion of information and identified typical forms of fraud under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites.

A generalized portrait of the victim has been formed, the use of which will help to identify sources of information about the crime and will affect the choice of tactics for investigative (search) actions. The dependence of gender and age characteristics of the victim on his possible vulnerability with the help of various psychological techniques and technologies has been established.

The typical characteristics of the subject of criminal encroachment depending on the method of committing fraudulent acts under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites are determined.

Emphasis is placed on the existence of correlations between the object of encroachment - the instrument of the crime; the subject of encroachment - the person of the swindler; the subject of encroachment - a method of fraud; the subject of encroachment - the ways of its sale.

It is substantiated that the situation of fraud committed under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites, forms a system of information about the material reflections of the crime; information on spatio-temporal features; information on socio-psychological factors; information about the nature of the relationship between the offender and the victim, which determine the method of the crime.

The place and conditions of committing fraud under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites are analyzed.

There are three categories of traces formed as a result of fraud: 1) material traces; 2) psychophysiological reflections; 3) digital traces.

A list of circumstances to be established at the initial stage of the investigation has been formed: 1) circumstances related to the fraud event; 2) circumstances related to the subject of criminal encroachment; 3) circumstances

related to the identity of the victim; 4) circumstances related to the fraudster (group of fraudsters); 5) circumstances that determine the guilty, criminal purpose and confirm the selfish motive of the swindler; 6) circumstances related to the consequences of fraud.

The investigative situations that arise at the initial stage of the investigation of fraud committed under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites are systematized: investigative situations due to circumstances characterizing the identity of the offender and his attitude to the crime, as well as his chosen method of crime; investigative situations due to the circumstances that characterize the identity of the victim, the degree of his victimhood and the relationship between him and the offender; investigative situations due to circumstances that characterize the preservation or change of the situation at the scene of the crime, as well as the presence of material traces; investigative situations due to circumstances that characterize the spatio-temporal signs of committing fraudulent acts; investigative situations due to the circumstances that characterize the procedure of investigative (investigative), covert investigative (investigative), operational and investigative and procedural actions during the investigation at its various stages.

Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of fraud, committed under the pretext of preaching doctrines and religious rites, as well as an algorithm for investigative (search) and other procedural actions to address them.

Procedural and non-procedural forms of interaction between investigators and employees of operational units of the National Police of Ukraine are singled out and analyzed.

Recommendations for choosing tactics of interrogation of suspects, victims, witnesses during the investigation of fraud committed under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites are offered.

Theoretical and practical recommendations for the tactical features of the scene inspection, search and identification for fraud committed under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites have been improved.

Theoretical and practical recommendations on the use of special knowledge in the investigation of fraud committed under the pretext of preaching doctrines and religious rites, including examinations, involvement of specialists to provide consulting assistance during investigative (search) activities.

Key words: fraud committed under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites, fraudster, victim, trace, investigative situation, inspection, search, interrogation, special knowledge.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ПІД ПРИВОДОМ ПРОПОВІДУВАННЯ ВІРОВЧЕНЬ ТА ВИКОНАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ	25
1.1. Стан наукових досліджень проблем методики розслідування шахрайств та теоретичні засади формування криміналістичної характеристики шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів	25
1.2. Характеристика особи шахрая та відомості про спосіб шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів	36
1.3. Характеристика особи потерпілого та відомості про предмет злочинного посягання	62
1.4. Інші елементи криміналістичної характеристики шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів	78
Висновки до розділу 1	91
РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ПІД ПРИВОДОМ ПРОПОВІДУВАННЯ ВІРОВЧЕНЬ ТА ВИКОНАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ	95
2.1. Обставини, які підлягають встановленню під час розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів	95

2.2. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та напрями їх вирішення	107
2.3. Взаємодія слідчого з працівниками оперативних підрозділів під час розслідування	134
Висновки до розділу 2	146

РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ПІД ПРИВОДОМ ПРОПОВІДУВАННЯ ВІРОВЧЕНЬ ТА ВИКОНАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ	149
3.1. Допит	151
3.2. Інші слідчі (розшукові) дії	177
3.3. Використання спеціальних знань під час розслідування	200
Висновки до розділу 3	218
ВИСНОВКИ	222
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	231
ДОДАТКИ	262

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГУНП	Головне управління Національної поліції
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НДЕКЦ	Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
НПУ	Національна поліція України
ОРЗ	оперативно-розшукові заходи
СОГ	слідчо-оперативна група
СРД	слідчі (розшукові) дії
НСРД	негласні слідчі (розшукові) дії

ВСТУП

Обґрунтування теми дослідження. Проблема боротьби із шахрайствами упродовж декількох десятиліть не втрачає своєї наукової актуальності та практичної значущості. Основними чинниками, які детермінують увагу до цієї сфери, є можливість проникнення шахраїв до усіх сфер життєдіяльності, їх легка адаптація до правових та економічних змін, а також вміння маскувати протиправну поведінку під цивільно-правові відносини.

Згідно з даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора, упродовж 2017 року зареєстровано 523,9 тис. кримінальних правопорушень, з яких 334,4 тис. (63,8 %) – злочини проти власності, з них 36,7 тис. (6,7 %) – за фактами шахрайства; 2018 року – 487,1 тис. кримінальних правопорушень, з яких 303,1 тис. (62,2 %) – злочини проти власності, з них 33,1 тис. (10,9 %) – за фактами шахрайства; 2019 року зареєстровано 444,1 тис. кримінальних правопорушень, з яких 256,5 тис. (57,8 %) – злочини проти власності, з них 32,4 тис. (12,6 %) – шахрайства; 2020 року - 360,6 тис. кримінальних правопорушень, з яких 189,1 тис. (52,5 %) – злочини проти власності, 26,8 тис. (14,1 %) – шахрайства. У 2021 році на території України зареєстровано 321,4 тис. кримінальних правопорушень, з яких 158,7 тис. (49,4 %) – злочини проти власності, з них 23,8 тис. (7,4 %) – шахрайства¹.

Такі статистичні дані засвідчують щорічне відсоткове збільшення питомої ваги шахрайств порівняно з іншими кримінальними правопорушеннями проти власності, що підтверджує обмеженість ефективних засобів і методів протидії аналізованим протиправним проявам.

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Форма № 1 (місячна) : наказ Генеральної прокуратури України від 23 жовт. 2012 р. № 100. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&c=fo.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали фундаментальні праці фахівців у галузі криміналістики, кримінології, психології, кримінального права та процесу: Ю. П. Аленіна, В. Д. Басая, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Т. В. Варфоломєєвої, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, О. А. Кириченка, Н. І. Клименко, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, Г. А. Матусовського, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, Д. О. Савицького, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, Д. Б. Сергєєвої, О. П. Снігерьова, О. В. Таран, О. Ю. Татарова, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, М. І. Хавронюка, В. Г. Хахановського, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, І. Я. Фрідмана, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила та ін.

Водночас проблемні питання розслідування шахрайств у різні роки вивчали: О. В. Курман, який розробив методику розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами (2002); Т. А. Пазинич приділила увагу криміналістичній характеристиці шахрайств та основним положенням їх розслідування (2007); Н. В. Павлова виявила особливості розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла (2007); А. А. Сандрачук досліджував основи виявлення та розслідування шахрайства з об'єктами нерухомості, що перебувають у приватній власності (2007); І. М. Попова вивчала розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла (2011); О. Л. Мусієнко запропонував теоретичні засади розслідування шахрайства у сучасних умовах (2007); С. В. Головкін сформував криміналістичну характеристику шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування (2008); І. В. Іщук аналізувала початковий етап розслідування шахрайств у сфері страхування автотранспортних засобів (2010); С. С. Чернявський розробив теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства (2010); А. І. Анапольська дослідила

специфіку розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків (2011); Т. В. Охрімчук приділила увагу криміналістичній характеристиці шахрайств з фінансовими ресурсами та основним напрямом розслідування (2011); Д. Г. Терьохін досліджував початковий етап розслідування шахрайства, вчиненого шляхом незаконного отримання цільового споживчого кредиту (2011); Є. В. Дехтярьов виявляв особливості розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань (2011); А. В. Крижевський сформував криміналістичну характеристику шахрайств у сфері мобільного зв'язку (2012); С. М. Князєв досліджував розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди (2012); Т. О. Мудряк присвятила дисертацію проблемі криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами (2013); Н. Ю. Кириленко розробила методику розслідування шахрайства у сфері побутових відносин (2013); С. В. Самойлов проаналізував особливості розслідування шахрайств, учинених із використанням мережі інтернет (2014); С. С. Кузьменко упроваджував алгоритми розслідування шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості (2019); В. О. Ковальчук запропонувала власний підхід до формування методики розслідування шахрайства, пов'язаного із діяльністю кредитної спілки (2020).

Упродовж останнього часу, значного поширення дістало шахрайство вчинене специфічним способом, сутність якого полягає у здійсненні навмисних корисливих дій щодо обману та зловживання довірою під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. Не зважаючи на такий значний науковий доробок, ми вимушені констатувати факт відсутності окремого комплексного дослідження, присвяченого вивченню зазначеного різновиду шахрайства

Водночас, відсутність вказаної методики негативно впливає на своєчасність, законність та обґрунтованість прийнятих рішень під час

розслідування, на можливості виявлення та фіксації інформації з матеріальних та психофізіологічних джерел, а також використання такої інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій. Зазначене зумовлює вибір теми дисертаційного дослідження та визначає його актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015); Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр. (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275); Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454); Пріоритетних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр. (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р., протокол № 28). Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 листопада 2016 р. (протокол № 23).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає в розробленні теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність виконання таких *задач*:

– проаналізувати стан наукових досліджень проблем розслідування різних видів шахрайств у сучасних умовах та висвітлити теоретичні передумови формування криміналістичної характеристики шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів;

- схарактеризувати особу шахрая, який діє під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів;
- визначити типові способи вчинення шахрайств під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів;
- встановити криміналістично значущі ознаки потерпілого, схарактеризувати предмет злочинного посягання;
- розкрити криміналістично значущі ознаки інших елементів криміналістичної характеристики шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, з'ясувати їх значення для розслідування;
- сформулювати типовий перелік обставин, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів;
- систематизувати типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів та визначити основні напрями розслідування;
- розглянути організаційно-тактичні засади взаємодії слідчого та працівників оперативних підрозділів під час розслідування;
- з'ясувати тактичні особливості проведення допиту під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів;
- визначити специфіку проведення інших типових слідчих (розшукових) дій під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів;
- окреслити напрями використання спеціальних знань під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають у сфері діяльності слідчих підрозділів, органів прокуратури та суду на стадії

досудового розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Предмет дослідження – розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є діалектико-матеріалістичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ, а також загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: *історико-правовий*, який використано для дослідження поглядів учених щодо поняття криміналістичної характеристики її структури (розділ 1); *формально-логічний* – під час з'ясування структурних елементів криміналістичної характеристики шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів (розділ 1); *порівняльно-правовий* – у процесі аналізу системи процесуальних і слідчих (розшукових) дій (розділи 3); *догматичний* – для тлумачення юридичних категорій, уточнення понятійного апарату (розділи 1–3); *функціональний* – з метою виокремлення типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування злочинів (підрозділ 2.2); *системний* – під час здійснення класифікації способів вчинення шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів (підрозділ 1.2), *типологічний* – для дослідження особи злочинця та особи потерпілого (підрозділи 1.2, 1.3); *аналізу й синтезу* – під час формування структури криміналістичної характеристики (розділ 1) та формулювання висновків з питань, які висвітлено в дисертації; *статистичний* – під час аналізу й узагальнення емпіричної бази (вивчених кримінальних проваджень (справ), результатів анкетування) (розділи 1–3); *соціологічні* – для підтвердження наукових висновків результатами опитування, анкетування та інтерв'ювання працівників слідчих підрозділів та підрозділів кримінальної поліції (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані матеріали Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора за період 2017–2021 років; узагальнені результати вивчення

матеріалів 150 кримінальних проваджень (справ) за фактами шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів упродовж 2007–2020 років; узагальнені результати вивчення матеріалів Єдиного реєстру судових рішень (70 вироків суду за період 2008–2018 років); зведені дані опитування працівників підрозділів кримінальної поліції та слідчих Національної поліції України (200 респондентів з міста Києва, Вінницької, Запорізької, Дніпропетровської, Житомирської, Київської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської та Чернігівської областей); огляди судово-слідчої практики, офіційні звіти й довідки, а також інший практичний матеріал підрозділів Національної поліції України. Також використано особистий досвід автора, набутий за період роботи в підрозділах ГУМВС України в м. Києві та Національної поліції України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним із перших в Україні монографічних досліджень теоретичних і практичних питань методики розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. Сформульовано й обґрунтовано низку висновків і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, зокрема:

вперше:

- розроблено наукові засади внутрішньовидової криміналістичної методики розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, що містять практичні рекомендації стосовно організації початкового етапу розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань;

- встановлено криміналістично значущі ознаки особи, яка вчиняє шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів; розроблено їх типологію, для чого виокремлено соціально-

демографічні, соціально-рольові, інтелектуальні ознаки та психофізіологічні властивості, а також індивідуальні ознаки зовнішності;

– окреслено зміст способу шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, зокрема: здійснення продажу адептам певного продукту або духовних послуг; використання релігії для захоплення влади в бізнесі; здійснення численних матеріальних поборів із завербованих адептів; створення структур у вигляді фінансових пірамід та забезпечення їх діяльності шляхом залучення матеріальних коштів адептів;

удосконалено:

– теоретичні передумови формування криміналістичної характеристики шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів;

– рекомендації стосовно тактичних особливостей проведення допитів підозрюваних, потерпілих і свідків під час розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів;

– практичні рекомендації щодо використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, а саме під час залучення спеціалістів для надання допомоги в проведенні слідчих (розшукових) дій.

дістало подальший розвиток:

– історіографія наукових досліджень проблем розслідування різних видів шахрайств;

– уявлення про зміст криміналістично значущих ознак особи потерпілого, що сприяє виявленню джерел інформації про злочин і позначається на обранні тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій;

– систематизація типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування

віровчень та виконання релігійних обрядів, пропозиції щодо напрямів їх вирішення;

– підходи до організаційно-тактичних засад здійснення взаємодії слідчого з оперативними працівникам на початковому етапі розслідування;

– рекомендації щодо тактичних особливостей огляду місця події, обшуку, пред'явлення особи для впізнання під час розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції впроваджено й надалі може бути використано у:

– *практичній діяльності* органів досудового розслідування – для безпосереднього використання розроблених рекомендацій слідчими Національної поліції України під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 30 вересня 2021 року);

– *освітньому процесі* – для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, під час проведення різних видів занять з дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування кримінальних правопорушень», «Особливості кваліфікації та розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», «Слідчий огляд» (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 30 вересня 2021 року);

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно, усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. У науковій статті «Обстановка шахрайства, вчиненого під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів та її значення для розслідування» та у наукових доповідях: «Особливості розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів», «Слідова

картина шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень і виконання релігійних обрядів» – по 70 %. Ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертації не використано.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено в доповідях і виступах на міжнародних, всеукраїнських та міжвідомчих науково-практичних конференціях: «Сучасний стан криміналістичного забезпечення досудового розслідування» (м. Київ, 2017 рік), «Актуальні проблеми досудового розслідування» (м. Київ, 2017 рік), «Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу» (м. Харків, 2017 рік), «Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 2017 рік), «Теорія і практика судової експертизи і криміналістики» (м. Київ – м. Маріуполь, 2018 рік), «Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології» (м. Київ, 2018 рік), «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 2020 рік), «Інновації в криміналістиці та судовій експертизі» (м. Київ, 2021 рік).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в 13 наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у журналах, включених МОН України до переліку фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у міжнародних наукових виданнях (Республіка Польща), а також у восьми тезах, опублікованих у збірниках доповідей науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (325 найменувань на 31 сторінці) і чотирьох додатків на 29 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 290 сторінок, із них основний текст – 229 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ПІД ПРИВОДОМ ПРОПОВІДУВАННЯ ВІРОВЧЕНЬ ТА ВИКОНАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ

1.1. Стан наукових досліджень проблем методики розслідування шахрайств та теоретичні засади формування криміналістичної характеристики шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів

Сучасний стан розвитку України відбувається в умовах реформування багатьох сфер суспільного життя. Соціально-політичні та економічні відносини формуються під впливом загострення криміногенної обстановки у державі, що вимагає від правоохоронних органів активного пошуку оптимальних підходів до вирішення актуальних проблем, які перешкоджають нормальному розвитку економіки України та її фінансовій системі [176, с.194-197].

Найбільшу частку серед зареєстрованих злочинів становлять злочини проти власності, а шахрайство займає п'яте місце в ієрархії корисливих злочинів. Цей поширений вид злочину проникає в усі сфери життєдіяльності громадян, легко адаптується до правових та економічних змін і добре маскується під законні дії та цивільно-правові делікти [176, с.194-197].

Не зважаючи на той факт, що шахрайство не є новим злочином для теорії та практики боротьби зі злочинністю, динаміка виникнення нових способів його вчинення зумовлює значний науковий інтерес до проблематики протидії зазначеному протиправному діянню, а також вимагає розроблення та впровадження ефективних засобів та методів, спрямованих на виявлення таких дій, їх розкриття та забезпечення всебічного розслідування.

Значний внесок у дослідження методики розслідування злочинів

здійснювала плеяда вчених в галузі криміналістики та кримінального процесу, зокрема: Ю. П. Аленін, В. Д. Басай, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Т. В. Варфоломєєва, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. А. Кириченко, Н. І. Клименко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, Г. А. Матусовський, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорецький, Д. О. Савицький, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Д. Б. а О. П. Снігерьев, О. В. Таран, О. Ю. Татаров, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, М. І. Хавронюк, В. Г. Хахановський, П. В. Цимбал, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило та ін.

Безпосередньо проблемам розслідування шахрайства присвячена низка наукових праць, в межах яких досліджувалась методика розслідування цього кримінального правопорушення, теоретико-методологічні засади формування криміналістичної характеристики шахрайства, різноманітні способи його вчинення, тощо.

У 2002 році О. В. Курманом у дисертаційному дослідженні «Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами» виявлені, класифіковані та систематизовані способи вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, схарактеризовано особу злочинця та проаналізовано обстановку злочину. Виділені недоліки у роботі кредитно-фінансових установ, які сприяють вчиненню злочину та запропоновані рекомендації щодо організації та планування розслідування. Визначені типові слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування та встановлені особливості тактики провадження окремих слідчих дій початкового етапу розслідування. Крім того, типізовані слідчі та розшукові версії, з їх подальшою класифікацією. Розроблено тактичні операції «Документ», «Позичальник», «Співучасники», «Кредитор», «Розшук злочинця, що переховується», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків», які

спрямовані на оптимізацію розкриття та розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами [167].

Мета дослідження Т. А. Пазинич на тему «Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування» (2007) полягала у здійсненні класифікації шахрайств, визначенні особливостей їх криміналістичної характеристики та формулюванні основних положень і рекомендацій щодо розслідування окремих класифікаційних груп шахрайств. В межах дослідження визначено загальні особливості шахрайства як майнового злочину та здійснено класифікацію шахрайств залежно від соціальної сфери діяльності людей: 1) шахрайства, що вчиняються у сфері задоволення повсякденних матеріальних і культурних потреб людини; 2) шахрайства, що вчиняються у побутовій сфері; 3) шахрайства, що вчиняються у сфері функціонування державних та інших суспільних інститутів; 4) шахрайства, що вчиняються у сфері підприємницької діяльності; 5) шахрайства, що вчиняються у сферах використання електронних технологій. Розроблено криміналістичну характеристику кожної окремої класифікаційної групи з урахуванням особливостей таких елементів як: місце, обстановка і час вчинення шахрайств; особливості предмету посягання; способи вчинення шахрайств; сліди шахрайств; особа шахрая; особа потерпілого. Також у роботі сформульовані теоретичні положення і практичні рекомендації щодо розслідування шахрайств окремих класифікаційних груп [225].

У роботі «Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла» (2007) Н. В. Павлова ставила собі за мету дослідити особливості криміналістичної характеристики шахрайств, пов'язаних з відчуженням приватного житла та сформулювати теоретичні положення і практичні рекомендації щодо їх розслідування. Автор дослідив положення щодо криміналістичної характеристики шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла, а також теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з розслідуванням шахрайств, учинених у сфері приватного житла. Також розроблено рекомендації стосовно перевірки заяв та повідомлень

щодо події зазначеного злочину в стадії порушення кримінальної справи. Визначено типові слідчі ситуації, що складаються в ході розслідування та запропоновано алгоритми їх вирішення на початковому та подальшому етапах розслідування. Розглянуто особливості проведення окремих слідчих дій під час розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла (обшуку, виїмки, слідчого огляду документів, допиту, призначення експертиз) [223].

Дослідженням, розробкою та впровадженням дієвих засобів і методів боротьби із шахрайськими діями у сфері нерухомості займалися А. А. Сандрачук «Основи виявлення та розслідування шахрайства з об'єктами нерухомості, що перебувають у приватній власності» (2007) та І. М. Попова «Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла» (2011) [267, 235].

Теоретичні засади розслідування шахрайства у сучасних умовах досліджені О. Л. Мусієнком (2007). У дисертації визначено сутність, види та форми шахрайства. Здійснено аналіз психологічного механізму реалізації шахрайського посягання. Запропоновано криміналістичну характеристику шахрайства та встановлено особливості її структурних елементів (способу злочину, місцю, часу та обстановки, особи шахрая, предмету шахрайства, особи потерпілого, типових слідів). Розкрито зміст початкового етапу розслідування шахрайства, типізовані слідчі ситуації та версії, досліджено оптимальність проведення першочергових слідчих дій та інших заходів. Розроблено тактичні операції, що мають важливе значення при розслідуванні шахрайства [212].

Варта уваги і робота С. В. Головкина на тему «Криміналістична характеристика шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування» (2008), у якій проаналізовано актуальні теоретичні і практичні проблеми криміналістичної характеристики шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування. Досліджено предмет злочинного посягання при

шахрайстві відносно власності особи в сучасних умовах. Визначено способи вчинення шахрайств зазначеного різновиду та механізм утворення та виявлення слідів. Сформовано характеристику особи шахрая та характеристику особи потерпілого. З'ясовано особливості тактики допиту, очної ставки, пред'явлення для впізнання та обшуку при розслідуванні шахрайств відносно власності особи. Встановлено особливості призначення та проведення експертиз при розслідуванні злочинів зазначеної категорії [75].

У дисертації І. В. Іщук «Початковий етап розслідування шахрайств у сфері страхування автотранспортних засобів» (2010) узагальнено результати криміналістичного дослідження шахрайства у сфері страхування автотранспортних засобів, вивчено його сутність, технології та особливості. Визначено поняття злочинів зазначеної категорії та обґрунтовано їх класифікацію за кримінально-правовими та криміналістичними ознаками. Розкрито зміст основних елементів криміналістичної характеристики та виявлено їх взаємозв'язки. Розроблено основні засади організації початкового етапу розслідування шахрайств у сфері автострахування, що зумовило розгляд проблем виявлення ознак інсценування страхової події та порушення кримінальної справи, розв'язання типових слідчих ситуацій і висунення версій, проведення слідчих дій, взаємодії органів розслідування тощо. Розроблено та запропоновано методичні рекомендації щодо ефективного розслідування злочинів зазначеної категорії [108].

На особливу увагу заслуговує наукова праця С. С. Чернявського на тему: «Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства» (2010) у якій здійснено комплексне дослідження феномена фінансового шахрайства та проблем розслідування злочинів, пов'язаних з ним. Зроблено висновок про те, що окремі корисливі посягання на фінансові ресурси громадян, суб'єктів господарювання та держави доцільно звести в єдину теоретичну конструкцію, що охоплює низку технологій злочинної діяльності, різних за кримінально-правовою характеристикою, але спільних за криміналістичними ознаками. Визначено поняття фінансового шахрайства та

обґрунтовано його класифікацію, що є основою для формування методики розслідування. Розкрито співвідношення фінансового шахрайства з тіньовою економікою, організованою злочинністю та корупцією. Наведено структурний аналіз механізму фінансового шахрайства, в основі якого виокремлено класифікаційні групи способу вчинення злочинів, а також ознаки застосовування окремих технологій злочинної діяльності. Обґрунтовано підходи до формування комплексної криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства, а також напрями формування окремих методик, що має значення для подальшого наукового забезпечення протидії злочинності [305].

Дослідженню ще одного різновиду шахрайства присвячена робота А. І. Анапольської «Розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків» (2011), в межах якої вивчено актуальні питання формування методики розслідування шахрайств у сфері функціонування електронних розрахунків. Досліджено особливості початкового етапу розслідування злочинів зазначеної категорії. Визначено типові слідчі ситуації, сформовано типові версії та запропоновано алгоритми їх вирішення. З'ясовано невідкладні першочергові слідчі дії та особливості їх проведення, зокрема: огляд місця події, обшук, виїмка допит та питання, пов'язані з підготовкою та призначенням судових експертиз. Окреслено напрями взаємодії слідчого під час розслідування з оперативними підрозділами та працівниками банківських установ [8].

Т. В. Охрімчук приділила увагу темі: «Криміналістична характеристика шахрайств з фінансовими ресурсами та основні напрями розслідування» (2011). У дисертації визначені та схарактеризовані основні елементи криміналістичної характеристики зазначеного злочину. З'ясовано зміст початкового етапу розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами та схарактеризовано наступний етап розслідування. Конкретизовано особливості використання спеціальних знань та удосконалено тактику проведення окремих слідчих дій в контексті кредитно-фінансового законодавства України [221].

Наукова праця Д. Г. Терьохіна «Початковий етап розслідування шахрайства, вчиненого шляхом незаконного отримання цільового споживчого кредиту» (2011) присвячена ще одному різновиду шахрайських дій, вчинення якого обумовлено безпосередньо способом досягнення злочинної мети. У роботі сформульовано низку рекомендацій, які мають теоретичне та практичне значення для здійснення ефективного розслідування злочинів зазначеної категорії [289].

У праці Є. В. Дехтярьова «Особливості розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань» (2011) досліджено головні фактори, які впливають на криміналізацію господарських відносин в Україні. З'ясовано зміст основних елементів криміналістичної характеристики та проаналізовано проблеми порушення кримінальної справи за фактом шахрайства. Визначено особливості розв'язання типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, відшкодування збитків, завданих вчиненням злочину, а також окреслено специфіку проведення окремих слідчих дій (допиту, обшуку, виїмки, призначення та проведення експертиз). Акцентовано увагу на вихідній інформації наявній на початковому етапі розслідування шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань відповідно до якої можливо виділити наступні типові слідчі ситуації: 1) з високим ступенем ймовірності свідчить про факт шахрайства, однак особисті дані осіб, які його вчинили, а також місцезнаходження отриманого обманним шляхом майна невідомі; 2) не дозволяє встановити відомості про дійсних організаторів шахрайства, хоч викрито співучасників його вчинення; 3) свідчить про факт шахрайства, особисті дані осіб, які вчинили злочин, встановлені, однак їхнє місцезнаходження невідоме; 4) не дозволяє зробити однозначний висновок про факт вчинення шахрайства [90].

А. В. Крижевський у дисертаційному дослідженні на тему «Криміналістична характеристика шахрайств у сфері мобільного зв'язку» (2012) запропонував власні підходи до визначення основних елементів криміналістичної характеристики шахрайства у сфері мобільного

зв'язку, а також рекомендації щодо вирішення типових слідчих ситуацій, притаманних злочинам досліджуваної категорії [162].

Значний науковий та практичний інтерес викликає робота С. М. Князева «Розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди» (2012), у якій на підставі комплексного дослідження організаційно-тактичних засад розслідування шахрайств, сформульовано зміст фінансової піраміди як способу вчинення шахрайських дій та окреслено його криміналістичні ознаки, а також запропоновано рекомендації щодо криміналістичного забезпечення розслідування зазначеної категорії злочинів [112].

Т. О. Мудряк присвятила дисертацію проблемі криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами (2013) та практичній реалізації відповідних рекомендацій та пропозицій під час розкриття та розслідування зазначеного різновиду правопорушення [209].

У контексті досліджуваних питань, привертає увагу робота Н. Ю. Кириленко «Методика розслідування шахрайства у сфері побутових відносин» (2013) присвячена теоретичним та практичним проблемам формування методики розслідування шахрайства у сфері побутових відносин. Автором досліджено структуру криміналістичної характеристики шахрайства у сфері побутових відносин із визначенням особливостей змісту і взаємозв'язку елементів (предмет злочинного посягання, обстановка, особи злочинця та потерпілого, способи підготовки, вчинення та приховування). Виокремлено слідчі ситуації, що виникають у ході розслідування, та запропоновано алгоритми дій слідчого у відповідних ситуаціях при вирішенні певних завдань розслідування. Визначено особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування шахрайства у сфері побутових відносин (допит підозрюваних, потерпілих, свідків; огляд місця події, речей; документів; обшук; пред'явлення для впізнання, призначення експертиз). Сформульовано пропозиції з удосконалення тактики проведення

окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, пов'язаних із шахрайством у сфері побутових відносин [110].

Змістовними та цікавими є положення розроблені С. В. Самойловим у дисертації «Розслідування шахрайств, учинених із використанням мережі інтернет» (2014). Зокрема, автором визначено, що саме мережа «Інтернет» є специфічним середовищем для вчинення зазначеного різновиду шахрайства. Окреслено криміналістичну характеристику та основні елементи притаманні досліджуваним кримінальним правопорушенням. Детально розглянуто особливості початкового етапу розслідування шахрайств, учинених із використанням мережі «Інтернет» та належну увагу приділено питанням отримання інформації про правопорушення та прийняттю рішення про початок кримінального провадження. З'ясовано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та розроблено відповідні їм слідчі версії і алгоритми їх перевірки. Встановлено особливості тактики проведення окремих слідчих дій та запропоновано окремі рекомендації стосовно тактичних особливостей: слідчого огляду комп'ютерних систем та їх елементів, допиту потерпілих, свідків та підозрюваних у вчиненні злочину. Визначено особливості застосування спеціальних знань різними суб'єктами [266].

С. С. Кузьменком у дисертації «Розслідування шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості» (2019) розглянуто теоретичні та практичні особливості організаційно-тактичного забезпечення розслідування шахрайств у сфері інвестування коштів в будівництво. З'ясовано типові елементи криміналістичної характеристики та їх вплив на процес слідоутворення. Систематизовано типові способи злочину та сформовано типологію особи шахрая. Запропоновано алгоритм дій працівників поліції відповідно до типових слідчих ситуацій [163].

В. О. Ковальчук запропонувала власний підхід до вирішення актуальних питань, які виникають під час розслідування окремих видів шахрайства. У дисертаційній роботі на тему: «Методика розслідування

шахрайства, пов'язаного із діяльністю кредитної спілки» (2020), дослідницею розроблено криміналістичну характеристику шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки та розкрито зміст її структурних елементів і кореляційні взаємозв'язки між ними; запропоновано алгоритм дій слідчого залежно від слідчої ситуації, що виникає під час розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки, та етапу розслідування; обґрунтовано потребу та можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки, визначено мету їх проведення [115].

Зазначений масив монографічних досліджень безперечно сприяє визначенню теоретичних засад розслідування шахрайства, виокремленню певних особливостей, притаманних злочинам зазначеної категорії, а також створює відповідний фундамент для здійснення подальших наукових пошуків.

Упродовж останнього часу, значного поширення дістало шахрайство вчинене специфічним способом, сутність якого полягає у здійсненні навмисних корисливих дій щодо обману та зловживання довірою під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів. Водночас методика розслідування злочинів зазначеної категорії окремо не досліджувалась, актуальні проблеми, які виникають під час розслідування зазначеної категорії злочинів розглянуті фрагментарно та не в повному обсязі відповідають сучасним потребам слідчо-судової практики.

В межах нашого дослідження шахрайство вчинене під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів, ми розглядаємо як спосіб вчинення шахрайських дій, спрямованих на заволодіння майном та/або іншими цінностями громадян шляхом обману та/або зловживання довірою, який поєднує різноманітні засоби та методи за допомогою яких у потерпілих створюється хибне уявлення про законність такої діяльності та її відповідності існуючим нормам та канонам.

Відомо, що на ефективність та якість розслідування будь-якого злочину впливають різні фактори зовнішнього та внутрішнього характеру, які як правило, пов'язані із обсягом інформації, якою володіє слідчий на початковому етапі розслідування, слідчою ситуацією, яка склалася, досвідом роботи слідчого та інших працівників поліції, які супроводжують кримінальне провадження за певним фактом злочинної діяльності, тощо. Ще одним фактором, який також суттєво впливає на проблему продуктивності досудового розслідування конкретного виду злочину, по суті, є «життєздатність» тієї чи іншої норми кримінального права, тобто правильна конструкція складу злочину, сформульованого в певній нормі, яка визначає можливість її правильного застосування. Тобто, спостерігаємо залежність результативності протидії злочинності від якості методики їх розслідування, яка, в свою чергу, є пропорційно залежна від повноти та всебічності інформаційної конструкції складу злочину відповідної норми кримінального законодавства [171, с. 272].

Ми погоджуємось із позицією, С. С. Чернявського, що ефективне розслідування злочинів неможливе без раціональної організації цієї діяльності, що передбачає обрання оптимальних методів одержання доказової інформації у межах встановлених законом процедур [306].

Виникнення криміналістичної методики є результатом інтеграції та диференціації наукових знань, поєднання передових досягнень криміналістичної техніки й тактики з метою забезпечення оптимальної організації розслідування злочинів і судового розгляду певних категорій кримінальних проваджень [95, с. 9].

На наше переконання, методика розслідування конкретного злочину має будуватися поетапно й послідовно, узагальнюючи детальні специфічні рекомендації з проведення окремих слідчих (розшукових) дій на всіх етапах розслідування, починаючи з моменту отримання інформації про подію злочину та завершуючи профілактичними заходами, з огляду на зміст

типових слідчих ситуацій, а також сформованих за кожною з них загальної й окремих версій [65, с. 310].

Змістовна сторона діяльності слідчого під час розслідування кримінальних проваджень за фактами шахрайств, вчинених із використанням релігійних обрядів або під приводом проповідування віровчень, спрямована на виявлення, фіксацію та дослідження доказової інформації, перш за все, повинна бути алгоритмізована у чітку послідовність застосування засобів, прийомів та методів криміналістичної тактики. Водночас, така алгоритмізація дозволить сформулювати типовий, притаманний досліджуваній категорії злочинів, перелік основних елементів криміналістичної характеристики та визначити: специфічні риси та властивості особи злочинця та обраного ним протиправного способу дій; особливості потерпілої особи та характеристики предмету злочинного посягання; відомості про обстановку вчинення злочину та використані засоби і знаряддя, а також з'ясувати їх значення для процесу розслідування.

Таким чином, систематизація криміналістично значущої інформації, організаційних та тактичних особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також форм використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, дозволить здійснити розробку науково обґрунтованої методики розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії.

1.2. Характеристика особи шахрая та відомості про спосіб шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів

Зміна державного устрою, яка відбулась у 90-х роках XX століття, стала передумовою послаблення дії державних регуляторів на різні сторони

суспільного життя та входження України у світовий релігійний простір, що призвело до поширення в нашій державі нових та нетрадиційних релігійних течій і напрямків, які значно урізноманітнили українську конфесійну карту. Релігія, будучи одним з могутніх важелів управління громадською свідомістю і поведінкою, в силу свого впливу на умонастрій і почуття людей, володіє не тільки значним антикриміногенним, але й криміногенним потенціалом [173, с.518-520].

Такі докорінні перетворення в сфері суспільних та соціально-економічних відносин призвели до істотних змін в структурі злочинності, а також сприяють збереженню тенденції до її зростання, що характеризується суттєвим розширенням меж та зміною якісних характеристик, які знаходять своє відображення у нових формах, видах та способах, притаманних такому виду злочину як шахрайство, в тому числі і вчиненому під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів [173, с.518-520].

Характеристика особи шахрая. Особа злочинця, безперечно, є центральним елементом криміналістичної характеристики злочину та фактично являє собою генезис його виникнення, оскільки злочин, будучи результатом свідомої вольової діяльності людини, не тільки не може існувати поза особою, яка його вчинила, а й в більшій мірі обумовлюється сутністю і особливостями цієї особи [178, с. 240].

Особа злочинця – поняття, що виражає сутність індивіда, який вчинив кримінальне правопорушення та є носієм специфічних мотивів, істотних і стійких властивостей, що закономірно сформувалися під впливом негативного соціального середовища [40, с. 98].

Дослідженням актуальних проблем, пов'язаних із формуванням криміналістичної характеристики злочинів та інформаційним наповненням її складових елементів, в тому числі і категорії «особа злочинця», займались: Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, Л. В. Васильєв, М. Т. Ведерников, П. С. Дагель, М. М. Демідов, А. В. Дулов, В. Ф. Єрмолович, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, А. С. Кривошеев, Г. К. Курашвілі, Н. С. Лейкіна,

І. А. Матусевич, С. Ф. Мілюков, К. К. Платонов, О. Р. Ратинов,
М. В. Салтевський, С. С. Степичев, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова,
С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інші.

Зусиллями значної кількості дослідників у різних галузях права, здійснено колосальний внесок щодо висвітлення проблемних та актуальних питань такої складної категорії як «особи злочинця-шахрая».

Водночас аналіз наявних методичних та практичних рекомендацій щодо розслідування шахрайств, дозволяє дійти висновку, що до теперішнього часу окремого комплексного дослідження, присвяченого проблемам розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів не здійснено. В тому числі донині відсутні методики криміналістичного профайлінгу стосовно особи, яка вчиняє шахрайство під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, що безумовно обмежує можливості своєчасного виявлення, документування та ефективного розслідування злочинів зазначеної категорії [172, с. 301-306].

Не викликає сумнівів той факт, що для забезпечення швидкого розкриття шахрайства, вчиненого у будь-якій спосіб, та його ефективного розслідування – важливе значення має своєчасне встановлення особи, яка вчинила.

Наукові погляди стосовно змістовного наповнення категорії «особа злочинця» мають неоднозначний характер. Водночас, слід відзначити, що така протилежність думок, дозволяє виокремити риси, які притаманні особі злочинця під час вчинення конкретної категорії злочинів.

Ю. І. Азаров, у структурі характеристик особи злочинця виокремлював наступні елементи: 1) ступінь суспільної небезпечності особи; 2) індивідуально обумовлені ознаки особистості обвинуваченого; 3) соціально обумовлені ознаки особи; 4) біолого-психологічні риси особи; 5) дані про ставлення обвинуваченого до вчиненої ним злочинної дії та його поведінка під час розслідування [3, с. 15–16].

М. М. Демідов під особою злочинця як елемента криміналістичної характеристики розуміє стійку криміналістично значиму сукупність психофізичних властивостей і якостей, мотиваційних установок, емоційної і раціональної сфер людської свідомості, що відобразились у слідах злочину в процесі підготовки, вчинення і приховання слідів злочину, а також поведінки після вчинення злочину [88].

К. К. Платонов пропонував характеризувати особу за чотирма основними критеріями: 1) соціально-обумовлені особистісні риси особи злочинця; 2) життєвий або професійний досвід особи; 3) риси, що відтворюють індивідуальні особливості психічних процесів; 4) сукупність типологічних властивостей нервової системи, а також статевих і вікових особливостей [228, с. 68].

М. В. Салтевський стверджував, що характеристика особи злочинця повинна давати опис людини як соціально-біологічної системи, властивості й ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розслідування злочинів. До таких властивостей людини належать фізичні, біологічні й соціальні [263, с. 422].

М. Г. Коршик та С. С. Степичев, характеризуючи особу злочинця, виділяють у її структурі наступні ознаки: демографічні дані (прізвище, ім'я, по-батькові, вік, місце народження, місце постійного проживання, національність, рідна мова); дані, що характеризують суспільне становище підозрюваного (освіта, відношення до військового обов'язку, професія, рід занять, місце роботи, посада, трудовий стаж, ставлення до суспільно-корисної праці, участь в громадському житті, наявність військових та інших спеціальних і почесних звань, а також орденів і медалей); відомості про умови життя підозрюваного (сімейний стан, матеріальні і житлові умови); відомості про стан здоров'я підозрюваного (наявність у нього хронічного, в тому числі психічного або нервового захворювання, місце лікування і т.д.); характер і темперамент [128, с. 16].

А. В. Мировська та Ю. В. Висотенко переконані, що у процесі створення моделі характеризуючих особу злочинця ознак, необхідно враховувати не лише компоненти, які формують біофізіологічні, демографічні, соціальні, морально-психологічні, юридичні ознаки та особистісно-рольові властивості, а також і фізичні якості злочинця, психічні процеси, темперамент, характер, здібності, мотивацію, потреби та інтереси, оскільки саме ці категорії мають суттєве значення як для процесу розслідування загалом, так і для організації та проведення окремих (слідчих) розшукових дій та дозволять слідчому забезпечити принцип повноти збирання і дослідження інформації, зокрема стосовно особи, яка вчинила злочин [323, с. 127–134].

На нашу думку, наведені вище пропозиції безперечно є слушними, а їх урахування під час розслідування дозволить забезпечити отримання інформації орієнтуючого та доказового характеру не тільки відносно особи, але і стосовно інших кореляційно-пов'язаних із цією категорією елементів криміналістичної характеристики.

Водночас, слід зазначити, що «криміналістичний портрет» особи шахрая відрізняється від «портрету інших злочинців» (злодіїв, грабіжників, хуліганів), незважаючи на зовнішню схожість багатьох характеристик. Як правило шахраям притаманний хитрий розум, акторські здібності, розвинена фантазія, уміння орієнтуватися в складній обстановці та уміння використовувати обстановку на свою користь. Здебільшого шахраями є особи, які мають певні знання з психології людини. Шахраєві властивий розвинений інтелект, сила переконання, витончена наполегливість в реалізації злочинного задуму. Вивчення особи шахрая свідчить про їх високий професіоналізм, вузьку спеціалізацію, досить широкий кругозір, правові знання [235, с. 21].

В. Ю. Шепітько визначає, що особі шахрая, притаманний комплекс специфічних ознак, зокрема: сильний дар уяви, використання впливу і вміння переконувати людей [311, с. 144].

Аналогічну позицію висловлює М. С. Жилкіна, яка зазначає, що особа шахрая досить специфічна з огляду на психологічні якості та особливості, зокрема: дар переконувати; уміння викликати довір'я та повагу у представників різних вікових, соціальних та психологічних груп; адаптивність і гнучкість; уміння швидко реагувати на зміну обстановки; схильність до ризику (так званий «азарт гравця» – бажання «переграти» опонента); знижене почуття тривожності; високий самоконтроль, тощо [96, с. 192].

Аксіоматично, що положення криміналістичної характеристики злочину повинні ґрунтуватися на емпіричній базі, накопичення якої дозволяє певним чином класифікувати, синтезувати, узагальнювати окремий тип особи злочинця. У вітчизняній криміналістичній науці склався усталений підхід, відповідно до якого криміналістична характеристика особи злочинця будується на суцільному описі соматичних, психофізичних, демографічних ознак особи, посиляючись на статистичні дані, отримані в рамках емпіричного матеріалу [75, с. 58-59].

Але, на думку А. В. Іщенка та С. В. Головкина, процес формування криміналістичного портрету злочинця також повинен враховувати та відображати ознаки класифікаційної групи злочинів всередині певного їх виду. У підтвердження зазначеної позиції, дослідники виокремлюють елементи, які утворюватимуть так звані класифікаційні групи та обумовлюватимуть певні риси, властивості та характеристики особи злочинця: 1) сфера власності, у якій вчиняється шахрайство (приватне майно; майно, яке належить юридичним особам); 2) кількісний склад шахраїв (одноособово; за попередньою змовою групою осіб); 3) сфера вчинення злочину (банківська діяльність, господарська діяльність, побутова діяльність, діяльність у сфері релігії, тощо) [75, с. 58-59].

Дійсно, із урахуванням зазначених критеріїв, можливо дійти висновку, що елементи криміналістичної характеристики у цих сферах не будуть тотожними. Окремі атрибутивні риси, притаманні особі злочинця, слідовій

картині, способу злочину, які прослідковуватимуться у одній сфері, будуть мати факультативний характер або взагалі будуть відсутні (не проявлятимуться) по відношенню до іншої.

Тобто певні особливості, притаманні особам, які вчиняють шахрайства у різних сферах, впливатимуть не тільки на формування інших елементів криміналістичної характеристики, а і визначатимуть їх наявність та змістовне наповнення, що в свою чергу підтверджує кореляційні зв'язки між ними та доводить важливість отримання інформації про особу злочинця під час розслідування з метою забезпечення всебічності та повноти дослідження всіх обставин вчинення злочину.

Наприклад, О. В. Курман характеризує особу шахрая з фінансовими ресурсами, зазначає, що у переважній більшості такий вид шахрайств вчиняють чоловіки (74, 8%) віком від 31 до 50 років (31-40 років – 41, 5%; 41-50 років – 47, 4%), які мають вищу освіту (53, 3%), займають керівні посади на підприємствах (у господарських товариствах) (69, 6%) [167, с. 8].

Аналогічну позицію щодо характеристики особи шахрая у сфері фінансових ресурсів займає Т. В. Охрімчук, яка відзначає що серед таких шахраїв переважають чоловіки (77,93 %), зрілого і літнього віку, «лідерство» тримає вікова група 40-49 років (49,66 %); наступною є вікова група 30-39 років (38,62 %) [221, с. 18].

В межах дослідження шахрайських дій у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, Є. В. Дехтярьов, звертає увагу на одноосібне вчинення злочину чоловіками (92,6 %), у віковій групі від 35 до 45 років (44,4 %), які мали вищу освіту (81,5 %) та були раніше засудженими, у тому числі за вчинення шахрайства (16,5 %) [90, с. 12].

С. В. Головкін, характеризує особу шахрая, перш за все вказує на достатньо високий освітній рівень та наявність навичок і вмінь, необхідних для обманних дій. За результатами його дослідження переважна більшість шахрайств вчиняється чоловіками (68 %), у віці до 18 років (3 %), від 18 до

25 років (23 %), від 25 до 40 років (58 %), понад 40 років (16 %), які мали вищу освіту (35 %), середню-спеціальну (25 %), середню (40 %) [75, с. 10].

О. Л. Мусієнко, в контексті вивчення особи шахрая, звертає увагу також і на його психологічний портрет, який включає в себе комунікативні риси шахрая, уміння встановлювати психологічний контакт, входити в довіру до інших людей. У роботі зазначається, що в переважній більшості випадків, шахрайства вчиняють особи чоловічої статі (76 %), зрілого віку (61 %), що вміють зацікавити навколишніх, справити на них психологічний вплив, освічені, спостережливі [212, с. 10].

Ми погоджуємось із позицією більшості вчених, що структура та зміст категорії особа злочинця залежатиме від різновиду вчиненого кримінального правопорушення та вважаємо, що узагальнений портрет особи, яка вчиняє шахрайські дії під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів має містити наступні інформаційні категорії:

1) Соціально-демографічні ознаки - являють собою сукупність відомостей, що дозволять встановити зв'язок шахрая з соціальною системою взаємних стосунків людей в процесі реалізації їх особистих потреб (вік, стать, місце народження та місце проживання особи, освітній рівень, сімейний стан та соціальне становище).

2) Соціально-рольові ознаки - тобто сукупність відомостей, що дозволять з'ясувати особливості усвідомлення та сприйняття (або несприйняття) особою правил, встановлених у суспільстві та визначити механізм злочинної поведінки шахрая в різних сферах життєдіяльності (особливості взаємодії із суспільством під час виконання соціально-негативних ролей та функцій).

3) Психофізіологічні властивості – визначають сукупність відомостей, що дозволять з'ясувати специфічний комплекс психологічних рис і властивостей, притаманних особі шахрая (мотив, мета, потреби, темперамент, характер, ставлення шахрая до себе та до свого оточення).

4) Інтелектуальні ознаки – формують сукупність відомостей про інформаційний потенціал знань особи шахрая, отриманий в результаті функціонування його свідомості, мислення та розуму. Більшістю вчених, які досліджували проблеми боротьби із шахрайствами, зазначалось про віднесення зазначеного різновиду злочинів до так званого «білокомірцевого типу правопорушень», вчинення якого не пов'язано із застосуванням насильства або примусу, а навпаки весь механізм побудований таким чином щоб спонукати потерпілого до бажання добровільної взаємодії із шахраєм на користь останнього (абстрактне мислення, винахідницька діяльність, можливість прийняття нестандартних рішень).

5) Індивідуальні ознаки зовнішності – формують сукупність характерних особливостей зовнішнього вигляду особи шахрая (анатомічні, функціональні, супутні прикмети), які чітко відображатимуть приналежність останнього до певної сфери шахрайської діяльності.

Уважаємо, що врахування означених нами інформаційних категорій в процесі розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, дозволить найбільш повно характеризувати особу, яка його вчинила, та встановити інші обставини, що матимуть значення для кримінального провадження.

Крім того, наша позиція підтверджується результатами опитування слідчих НПУ, які одностайно підтвердили необхідність отримання соціально-демографічної характеристики шахрая – 100 %; 97 % проанкетованих позитивно висловились щодо важливості врахування під час розслідування соціально-рольових ознак; 96 % респондентів – підтримали позицію щодо нагальної потреби у вивченні психофізіологічних властивостей шахрая; за вплив та значення інтелектуальних ознак та ознак зовнішності висловились 95 % та 94 % працівників органів досудового розслідування.

За результатами дослідження встановлено, що переважну більшість осіб, які вчиняють шахрайства шляхом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, становлять чоловіки 54,7 % (82 особи).

Водночас, вчинення досить значної частки 45,3 % (68 осіб) від загальної кількості досліджених злочинів, здійснюється жінками (додаток В).

Необхідно відзначити, що в порівнянні з іншими злочинами проти власності (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання, тощо) вказаний показник є суттєво більшим. Така ситуація, в першу чергу, обумовлена, специфічним способом шахрайства, який виключає необхідність застосування відносно потерпілого фізичного насильства. Крім того, жінкам притаманні комунікативні здібності, вміння налагоджувати психологічний контакт, вони легше можуть сформуванати у потерпілого почуття довіри до певної справи. У певних ситуаціях жінки навіть можуть викликати більше довіри ніж чоловіки, оскільки образ жінки, підсвідомо асоціюється у потерпілих (незалежно від їх статті) з образом матері-берегині.

Аналізуючи показники стосовно вікових періодів, можливо дійти висновку, що для особи, яка вчиняє шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, наявність життєвого досвіду, впливає не лише на формування мотиву, визначення злочинної мети та планування дій, спрямованих на її досягнення, а є запорукою можливості встановлення психологічного контакту з потерпілим та отримання в межах такої взаємодії його повної довіри.

Під час вивчення кримінальних проваджень (справ) встановлено, що шахрайства зазначеної категорії, вчиняються особами у віці від 18 до 25 років – 1,3 % (2 особи); від 26 до 35 років – 31,3 % (47 осіб); від 36 до 58 років – 64,7 % (97 осіб) та особами, яким виповнилося понад 60 років – 2,7% (4 особи) (додаток В).

Варто звернути увагу, що досліджувана категорія шахраїв є досить соціалізованою. Процес соціалізації шахраїв забезпечує їх повноправне існування в середині суспільства, а також дозволяє отримати суспільний досвід, необхідний для реалізації злочинних дій. Шахраї певним чином синтезують антисуспільну та соціально прийнятну поведінку, користуючись функціональними критеріями взаємодії з оточуючим середовищем, з метою

створення у потерпілого позитивного враження щодо особистості шахрая та його діяльності.

Так 73,3 % (110 осіб) перебували в шлюбі, а 26,7 % (40 осіб) були не одружені. Згідно опитування слідчих та оперативних працівників Національної поліції, з'ясовано, що приблизно у 60 % випадків дружини або чоловіки шахраїв, перебувають у змові з останнім та виконують роль пособника у вчиненні шахрайських дій (додаток А, Б).

Крім того, під час дослідження встановлено, що 81,3 % (122 особи) не мали судимостей, а 18,7 % (28 осіб) – раніше притягувались до кримінальної відповідальності (додаток В).

Фактично третину від загальної кількості шахраїв у цій сфері, складають особи, які ніде не працювали, не навчалися і не мали постійного джерела доходів - 64,7 % (97 осіб) та 35,3 % шахраїв (53 особи) були офіційно працевлаштовані або навчались (додаток В).

Загальна тенденція до небажання шахраїв працевлаштовуватись обумовлена низькою мотивацією до суспільно-корисної праці. Разом з тим, відсутність постійного джерела фінансових надходжень призводить до дефіциту матеріальних благ, за допомогою яких можливо забезпечувати суб'єктивні потреби, які мають динамічний характер та є спонукальним чинником діяльності людини. Враховуючи викладене, шахраї «вдосконалюють» засоби та методи реалізації власних потреб за допомогою протиправної поведінки.

Відповідно до матеріалів кримінальних проваджень (справ) з'ясовано, що здебільшого особи, які вчиняють шахрайства у сфері релігії проживають у містах 41,3 % (62 особи), 28 % (42 особи) – проживають та відповідно здійснюють свою незаконну діяльність у селах та селищах і 30,7 % (46 осіб) – не мають постійного місця проживання. Крім того, необхідно зазначити, що 93,3 % (140 осіб) шахраїв є громадянами України, і лише 6,7 % (10 осіб), які вчиняють шахрайські дії у сфері релігії, є громадянами інших держав (додаток В).

Соціально-рольовим ознакам шахрая, який діє під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, притаманний тривалий характер та здійснення такої діяльності групою осіб. Зокрема, 58 % шахрайств, вчинено у складі злочинної групи, яка налічувала 3 особи, 24,7 % - двома особами, які діяли за попередньою змовою та 17,3 % - організованими злочинними групами з чітко побудованою ієрархією та відповідним розподілом ролей до складу якої входило понад 4 особи. Такі групи переважно утворювались для довготривалої діяльності – 92,7 %, а добір учасників відбувався з обов'язковим урахуванням комунікативних навичок та психологічних умінь переконувати – 86 % (додаток В).

Про завчасну ретельну спланованість та організованість злочинної діяльності у цій сфері свідчить, що 93,3 % шахрайських дій відбувались за умов чіткого розподілу ролей та лише 6,7 % без нього (додаток В).

Під час дослідження, нами з'ясовано, що характерною особливістю вказаного різновиду шахрайства є його вчинення в складі групи осіб. Оскільки відповідну обстановку, яку можливо навіть розцінювати в якості своєрідного інструменту по досягненню злочинної мети або в якості засобу психологічного впливу на потерпілого, можливо створити лише за наявності достатньої кількості учасників.

Найважливішою категорією при формуванні «портрету» шахрая, на нашу думку є його психологічні властивості, завдяки яким, по суті, особа отримує можливість для реалізації основних способів шахрайських дій (обман, зловживання довірою). Характерними особливостями шахраїв є вміння пристосовуватися під відповідну ситуацію в залежності від її компонентів (місце, час, обстановка); обізнаність у правових, соціальних, моральних нормах, вимогах, правилах; можливість контролювати свою поведінку, дії, емоції; а також володіння керівними або організаторськими здібностями.

Шахраї комунікабельні, легко викликають довіру оточуючих до себе та до результатів своєї діяльності, користуються високим авторитетом не лише

серед співучасників, але і серед своїх «жертв». Їм властиві витримка, стресостійкість, врівноваженість, винахідливість, ініціативність, артистизм. Вони досконало володіють прийомами маніпулювання, навіювання, переконання.

Психологічна характеристика особи-шахрая базується на концепції, яка запропонована юридичною психологією та згідно якої в основі відмінностей особи злочинця від правосвідомих громадян лежать ціннісні орієнтації, дефекти правосвідомості та злочинні наміри. З позицій юридичної психології в особі шахрая, виділяються такі основні групи чинників, що впливають на формування злочинної поведінки: ядро особи, ціннісні орієнтації, дефекти правосвідомості, установки, мотиви, вивчення і дослідження яких, на жаль, вислизає від учених, що вивчають особу злочинця нині. На специфіку ціннісних орієнтацій шахрая вказує той факт, що він відноситься до жертви як до неживого об'єкта. Людина для нього насамперед – це можливе джерело власних матеріальних благ. Внутрішній світ жертви, її переживання, страждання у разі позбавлення матеріальних цінностей для злочинця не мають значення. У шахрайських посяганнях на перший план виступає яскраво виражений корисливий мотив. Проте, окрім користі, мотивами шахрайської діяльності можуть бути: самоствердження, приховане прагнення до влади [249, с. 32].

За результатами анкетування слідчих Національної поліції України більшістю респондентів до типових характеристик шахраїв віднесено: комунікабельність – 99 %; здатність переконувати – 94 %; не щирість (брехливість) – 92 %; хитрість – 92 %; вміння маніпулювати – 87 %; наявність організаторських здібностей – 73 %; артистизм – 61 %; винахідливість – 59 %; врівноваженість – 49 % (додаток А, Б).

До інтелектуальних ознак шахрая, в першу чергу ми відносимо, наявність освіти та певної спеціалізації у тій чи іншій сфері. На наше переконання, теоретичні знання отримані шахраєм під час навчання слугують надійним фундаментом для обрання шахрайської стратегії. Особливо це

стосується шахрайств, які вчиняються під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, оскільки шахрай має володіти знаннями та навичками, які допоможуть йому створити у оточуючих уявлення про його приналежність до цієї сфери, обізнаність у найважливіших аспектах та щире відданість такій діяльності. Важливо, що шахрай у релігійній сфері, своїми діями та прикладом повинен переконати опонента у реальності, правдивості, значущості подій, які ним ініційовані та «запрограмувати» останнього на виявлення бажання долучитись у активній чи пасивній формі до такої діяльності. Враховуючи викладене, одних комунікативних навиків шахрая буде замало, вміння говорити і переконувати повинно бути підкріплене відповідною термінологією, яку вживає шахрай.

Напрямок обраний шахраєм для вчинення шахрайських дій під приводом проповідування віровчень або виконання релігійних обрядів зумовлює необхідність у «спеціальних знаннях», які відповідатимуть обраному курсу та можливості реалізації злочинного наміру.

Під час дослідження встановлено, що повну вищу освіту мали – 30 % (45 осіб); базову вищу – 49,3 % (74 особи); середню – 20,7 % (31 особа). Важливо, в ході ознайомлення з матеріалами кримінальних проваджень (справ) не виявлено жодного випадку відсутності освіти (додаток В).

Наведені вище показники однозначно підтверджують наші твердження стосовно того, що процес «створення враження» шахраєм – є складним та багатокомпонентним. Крім того, ми впевнені, що освіченість шахрая - є не тільки невід’ємною складовою всієї стратегії шахрайства, яке вчиняється під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, але і однією із головних умов досягнення злочинних цілей.

Рівень розумового розвитку сучасного шахрая вищий середнього; помітним є досить значний обсяг знань, широта поглядів, розмаїтість інтересів. Тому вони можуть швидко розробити нові, не відомі практики, способи кримінального обману чи удосконалювати колишні. Вони постійно

підвищують рівень знань, особливо в тих сферах, з якими пов'язана їхня злочинна діяльність. [161, с. 27].

Встановлено, що більшість шахраїв (97 %) володіли певними специфічними знаннями, які стосуються різноманітної релігійної тематики та використовували такі знання саме з метою створення враження про правомірність такої діяльності (додаток А). Варто звернути увагу, що тематика та супутні атрибути обирались шахраями в залежності від конкретної ситуації, характеристики та потреб потерпілої особи.

Водночас, якщо враховувати чинники, які привертають увагу майбутніх потенційних жертв, не можна залишити поза увагою ознаки зовнішності шахрая. За допомогою зовнішності шахраї отримують можливості до перевтілення, створення надійних образів та унеможливлення викриття їх обманних дій.

Не викликає сумнівів, що зовнішність особи є криміналістично значущим джерелом отримання інформації про особу. Використання інформації про ознаки зовнішнього вигляду особи дозволяє вирішувати оперативно-розшукові завдання (пошук особи за особливими прикметами) та слідчо-розшукові завдання (ідентифікація особи за ознаками зовнішності).

За результатами узагальнення судової практики, із урахуванням визначених нами категорій, які містять криміналістично значиму інформацію стосовно соціально-демографічних, соціально-рольових, інтелектуальних ознак, психофізіологічних властивостей та індивідуальних рис зовнішності можливо диференціювати шахраїв на певні види:

- шахраї, які представляють різні релігійні культи, вчиняють антисоціальні дії, шляхом провокації масових заворушень, з метою введення потерпілих в оману та заволодіння їх матеріальними цінностями (4 %);

- шахраї, які очолюють закордонні релігійні представництва та їх дії спрямовані на отримання та використання у своїх цілях не задекларованих пожертв громадян (72 %);

- шахраї, які є лідерами або адептами неорелігійних груп закордонного походження та, з метою отримання матеріальних цінностей, використовують психологічний інструментарій для формування у потерпілих стійкої залежності від культу (40 %);

- шахраї, які дії яких, спрямовані на здійснення продажу адептам «неякісного товару» шляхом маніпулювання інформацією (32 %).

На підставі результатів дослідження нами сформований типовий портрет шахрая, дії якого спрямовані на заволодіння чужим майном шляхом обману або зловживання довірою, під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів, це здебільшого чоловіки – 54,7 %, у віці від 36 до 58 років – 64,7 %, які є громадянами України – 93,3 %, проживають у містах – 41,3 %, мають базову вищу освіту – 49,3 %, одружені – 73,3 %, раніше не судимі – 81,3 %, але які не працюють, не навчаються і не мають постійного законного джерела доходів – 64,7 %. Крім того шахраям досліджуваного типу властиві комунікабельність – 99 %; володіння специфічними знаннями з релігійної тематики – 97 %; здатність переконувати – 94 %; не щирість (брехливість) – 92 %; хитрість – 92 %; вміння маніпулювати – 87 %; наявність організаторських здібностей – 73 %; артистизм – 61 %; винахідливість – 59 %; врівноваженість – 49 %. Важливим є той факт, що зазначені злочини вчиняються у складі групи, яка налічує не менше 3 осіб – 58 %, утворюється для довготривалої діяльності – 92,7 %, з чітким розподілом ролей між співучасниками – 93,3 %, добір учасників відбувається з обов'язковим урахуванням комунікативних навичок та психологічних умінь переконувати – 86 %.

Відомості про спосіб шахрайства, вчиненого під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів. Поява нових, сучасних видів шахрайства, що відрізняються нетрадиційними способами вчинення, зумовлює необхідність їх комплексного дослідження, з метою розроблення, за допомогою передових досягнень криміналістичної техніки і тактики, науково-методичних рекомендацій щодо оптимальної організації

розслідування, що дозволить запропонувати ефективні прийоми боротьби з цією категорією злочинів та слугуватиме сучасним практичним інструментарієм для слідчого [173, с.518-520].

Дослідження найбільш типових способів, вчинення шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, дозволить удосконалити практичні рекомендації щодо використання інформації про спосіб злочину під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Наприкінці 80-х – та початку 90-х років впала залізна завіса і до країни линули численні проповідники з закордону. Не відставали й місцеві духовні лідери та гуру. Після переслідування комуністичною владою православної та греко-католицької церков у колективній свідомості громадян утворився величезний кредит довіри до усього релігійного та духовного. Першим, хто підважив цю довіру була Марина Цвігун, вона ж голова Великого Білого Братства Марія Деві Христос. Рух був есхатологічним та проповідував покаєння перед кінцем світу [309].

Після цього зріс попит на релігієзнавчі експертизи і з'явилися перші дискусії щодо можливості шахрайства в релігії. У 90-ті сформувався стереотип, що всі новітні релігійні рухи – це бізнес-структури, де шахраї від релігії обманюють людей, паразитуючи на їхній вірі [309].

Проблема в тому, що визначити чи є те чи інше вчення шахрайством вкрай складно. Навряд чи якийсь новий месія зізнається в тому, що свідомо обманув послідовників для того, щоби на них заробити [309].

Специфічною особливістю шахрайства, з криміналістичної точки зору, яка суттєво вирізняє зазначений вид злочину від інших злочинів проти власності є саме різноманітність форм та способів у яких він проявляється. Обстановка вчинення злочину та обставини, які супроводжують дії злочинця по досягненню злочинної мети, у більшості випадків залишаються схожими на правові відносини, які не носять кримінального характеру, що не дозволяє потерпілому відразу відреагувати на ситуацію і призводить до втрати

слідової інформації. А переконання потерпілого про добровільність тих чи інших дій призводить до латентності таких злочинів [171, с.273].

Аналогічно з посяганнями на здоров'я і життя під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів виникає проблема відповідальності за посягання на власність осіб, які були піддані спрямованому впливу в ході проповідування віровчень чи виконання ритуальних обрядів шляхом обману або зловживання довірою. Такі неправомірні дії особи, передбачені ст. 190 КК України та кваліфікуються як шахрайство, тобто заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [170, с.147].

Шахрайство полягає у протиправному заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману потерпілого чи зловживання його довірою і відзначається тим, що особа, у віданні або під охороною якої знаходиться майно, сама передає таке майно винному, вважаючи, що останній має право на нього. Особливістю шахрайства є те, що шахрай викликає у потерпілого спонукання, бажання передати йому майно чи уступити право на майно. Введений в оману, потерпілий сам добровільно передає винному майно чи право на нього [171, с.272-275].

Зокрема, Великий тлумачний словник сучасної української мови поняттям «шахрай» та «шахрайство» надає такі визначення: «Шахрай – хитра, спритна й нечесна в учинках людина // Дрібний злодій» [52, с. 1615]; «Шахрайство – 1. Хитрий і спритний обман; крутість, ошуканство. 2. Заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою» [52, с. 1615]. У Словнику російської мови С.І. Ожегова поняття «шахрайство» визначається таким чином: «Мошенничество – обман, неблагоприятные жульнические действия с корыстными целями» [219, с. 312].

Етимологічне значення терміну «шахрайство» є неоднозначним і відрізняється за змістом та обсягом, а також може використовуватись у різних аспектах. Із усіх запропонованих семантичних тлумачень, ми все ж

звертаємось до визначення закріпленого у ст. 190 КК України, відповідно до якого шахрайство являє собою суспільно-небезпечне та кримінально каране діяння, сутність якого полягає у заволодінні чужим майном або придбанні права на майно, шляхом обману чи зловживання довірою [171, с.272-275].

Зі змісту самої норми вбачається, що у диспозиції законодавцем вже закладені типові способи вчинення даного злочину, а саме обман та зловживання довірою. У п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» зазначено, що «обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) при шахрайстві застосовується винною особою з метою викликати у потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі їй майна або права на майно. Обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на майно» [171, с. 274].

З метою всебічного дослідження сучасних шахрайських проявів необхідно з'ясувати етимологію понять «обман» та «зловживання довірою» та їх різновиди.

Обман можливо розглядати як твердження, що не є істинним; як умисну чи неумисну діяльність щодо введення в оману, тобто як процес маніпулювання інформацією або як навмисну передачу фактичної і емоційної інформації (вербально або невербально) з метою створення або підтримки в іншій людині переконання, яке сама особа вважає таким що не відповідає істині.

Разом з тим, під час розслідування слідчий повинен враховувати, що шахрайство є умисним злочином, а в разі відсутності у особи умислу в процесі маніпулювання інформацією, її дії не можливо буде кваліфікувати за ст. 190 КК України. Тобто, фактично визначення даного аспекту можливо віднести до обставини, яка підлягає обов'язковому встановленню в процесі допиту [171, с.272-275].

До типових способів введення в оману, на нашу думку належать:

- маніпулювання якістю інформації, тобто фальшування деяких фактів або навмисне укривання істини (86 %);
 - маніпулювання кількістю інформації, тобто укриття частини правди або паралельне подання не існуючих та існуючих фактів як істину (74 %);
 - повідомлення двозначної або неконкретизованої інформації (52 %);
 - умовчування - повне приховування правди (46 %);
 - спотворення - навмисне повідомлення помилкової інформації (33 %),
- що підтверджується результатами опитування слідчих Національної поліції України [171, с.272-275].

Крім того, обман може вчинятись у активній або пасивній формі.

Активний обман полягає у навмисному введенні в оману шляхом повідомлення неправдивих даних, надання підроблених документів та вчинення інших дій, що створюють в особи помилкове уявлення про підстави передачі майна винному та викликають у неї впевненість у законності та необхідності цих дій [115].

Пасивний обман полягає у приховуванні відомостей про юридично значущі фактичні обставини, повідомити які винний був зобов'язаний, унаслідок чого особа, яка передає майно, помиляється стосовно наявності законних підстав щодо цієї передачі [115].

П. С. Матишевський, наводить такі види пасивного обману: 1) умисне замовчування винним обставин, що призвели до виникнення помилки потерпілого стосовно правомірності передачі майна винному; 2) свідоме використання чужої помилки (у виникненні якої винний не брав участі), що призвело до передачі майна винному [194, с. 73].

Також варто пам'ятати, що під час вчинення шахрайських дій злочинець може не обмежуватись обранням лише однієї тактики обману, а в залежності від ситуації використовувати декілька різних способів.

Важливим, на нашу думку є те, що викриття конкретного способу обману, який використовував злочинець, дозволить слідчому сформулювати

перелік питань, на які необхідно отримати відповіді під час допиту, передбачити конфліктні та не сприятливі ситуації, а також обрати правильні тактичні прийоми для встановлення об'єктивної істини.

Зловживання довірою, ще один типовий спосіб вчинення шахрайства. Зловживання довірою завжди ґрунтується на відносинах довіри, які виникають між суб'єктами соціального життя і являють собою специфічний різновид соціального зв'язку в системі суспільних відносин. Довіра є частиною людської діяльності, вона виникає як «засіб» спільної діяльності індивідів і є реакцією на ті чи інші аспекти їх поведінки [274, с. 57-58, с. 68, с. 69].

Термін «довіра» здебільшого використовується як соціологічна та психологічна категорія для позначення відкритих, позитивних взаємовідносин між людьми (сторонами довіри), що відображають впевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони, з якою довіряючий знаходиться в тих чи інших відносинах, що базується на його досвіді. Тобто це певне передбачення можливих наслідків, засноване на знаннях та досвіді особи [89, с. 32].

Зловживання довірою (на рівні родового поняття), як спосіб вчинення злочину, являє собою використання правомірно наданих винному повноважень, зумовлених фактичними підставами (засновуються на вільному волевиявленні сторін, де обсяг, форма надання (отримання), результати реалізації повноважень визначаються їх угодою) чи юридичними підставами (мають упорядковані зміст і форму, певні юридичні підстави їх виникнення і тому, по суті, становлять специфічний вид правовідносин) й особливим характером відносин довіри на шкоду довірителеві (чи [і] третім особам) та всупереч його волі [9, с. 21].

Зловживання довірою як спосіб вчинення злочину, завжди становить собою виконавчу своєрідність (операціональний аспект) такої дії винного, що зводиться до використання відносин довіри. Особливості (різновиди) зловживання довірою обумовлені і суттєво залежать від характеру і виду

відносин довіри, що складаються між довірительом і повірником [171, с. 272-275].

Водночас, необхідно зазначити, що криміналістичне розуміння способу вчинення злочину відрізняється від його кримінально-правового тлумачення і в першу чергу, це обумовлено різними об'єктами дослідження та завданнями, на які вони спрямовані. В криміналістичному аспекті спосіб вчинення злочину охоплює ознаки, що не мають кримінально-правового значення, але відіграють важливу роль для пошуку слідів та встановлення інших обставин [171, с. 272-275].

Ми переконані, що перераховані типові способи вчинення шахрайства, які закріплені законодавцем у ст. 190 КК України, є базовими, вихідними для побудови класифікаційної структури їх різновидів, в залежності від певного критерію (сфера використання характеристики особи злочинця, використовуванні знаряддя та засоби, тощо), який використовується для дослідження таких протиправних дій, та подальшого розроблення методів їх виявлення та документування [171, с. 272-275].

Також, доцільно звернути увагу, на зміст шахрайських дій, особливо в контексті досліджуваного нами різновиду, оскільки механізм його вчинення передбачає тривалий вербальний характер спілкування особи злочинця з особою потерпілого, в результаті чого і відбувається введення потерпілого в оману та з'являється можливість зловживати довірою останнього.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень (справ) встановлено, що взаємодія між потерпілою особою та шахраєм переважно відбувалась в межах одного року – 48,7 % випадків; до 3-х років – 30 %, до одного року – 20,7 %.

З одного боку такий тривалий зв'язок між потерпілим та злочинцем не притаманний жодному майновому злочину, а з іншого - саме наявність такої ознаки як «тривалість спілкування» дозволяє шахраю ретельно спланувати, підготувати та вчинити злочин, а в окремих випадках і приховати свою участь у ньому. Можемо припустити, що така продовжувана взаємодія, по-

перше дозволяє шахраєві примножити матеріальні збитки, заподіяні потерпілому, а по-друге, продовжувати здійснення психологічного впливу на свою жертву з метою недопущення її звернення до правоохоронних органів.

Враховуючи викладене, спробуємо виділити наступні напрямки протиправної діяльності, пов'язаної із шахрайством, вчиненим під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів [170, с. 147; 308, с. 57-63]:

- створення та підтримка закордонними релігійними центрами деструктивних релігійних осередків, діяльність яких спрямована проти існуючого державного устрою, загрожує суспільній моралі, супроводжується порушеннями громадського порядку, завдає шкоди життю та здоров'ю українського народу (Наприклад: «Свідки Ієгови» забороняють членам організації переливання крові, що становить загрозу їхньому здоров'ю та життю. «Мормони» вважають, що закони Бога важливіші, ніж закони людського суспільства, що є прямою загрозою державному устрою. «Сатаністи» порушують норми моралі й закону, практикують жертвоприношення тварин, а іноді навіть і людей) [170, с. 147];

- релігійні культи представники яких пропагують, а також вчиняють антисоціальні дії, провокують масові заворушення та загибель людей, терористичні акти (Наприклад: дії сатаністів, «АумСінрікьо», апокаліптичних сект у Німеччині, Японії, США, Франції) [170, с. 147];

- кримінальна діяльність деяких закордонних релігійних представництв, що полягає у широкому використанні ними матеріальних та фінансових засобів, отриманих у незаконний спосіб (контрабандно ввезені на територію України, передані кримінальними структурами для «відмивання», отримані від тіньового бізнесу тощо), а також непоодинокі випадки вчинення релігійними лідерами протизаконних вчинків (спрямування не задекларованих пожертв на заборонені законом цілі, здирництво, шахрайство, завдання моральної та фізичної шкоди тощо) [170, с. 147]. Одним із прикладів зазначеного напрямку є діяльність організації створеної у

1994 році Сандеєм Аделаджею «Церква «Посольство Боже». Упродовж 2006-2008 років група компаній King's Capital приймала у вірян церкви «Посольства Божого» внески під високі відсотки, але в 2007 році припинила виконувати свої боргові зобов'язання. Сума збитків, що фігурує у справі King's Capital, становила 52 мільйони гривень. Всього у справі визнані потерпілими 612 осіб [269];

- загроза життю й здоров'ю громадян, які є адептами неорелігійних груп закордонного походження, де широко застосовується сучасний психотропний інструментарій для зруйнування вольової сфери людини та формування в неї стійкої залежності від культу за допомогою гіпнозу, екстрасенсорики, спеціальних хімічних препаратів і навіть фізичного тиску. За даними соціологічного дослідження Інституту соціальної та політичної психології, третині українців відомо про випадки негативного впливу «нетрадиційних» церков на інших людей або на них самих [308, с. 57-63];

- продаж адептам «неякісного товару» шляхом маніпулювання якістю та кількістю інформації, фальшування деяких фактів або укривання істини; укриття частини правди або паралельне подання не існуючих та існуючих фактів як істину; повідомлення двозначної або неконкретизованої інформації; умовчування правди; спотворення та навмисне повідомлення помилкової інформації. Під «неякісним товаром» автор розуміє будь-яку послугу або інтелектуальний товар, який задовольняє певну потребу або виступає як благо для адепта.

Такий розподіл шахрайських дій, вчинених під приводом проповідування віровчень або із використанням релігійних обрядів, на певні категорії, дозволить встановити не лише окремі специфічні та притаманні саме цій категорії ознаки, а і побудувати ефективний алгоритм дій, спрямований на забезпечення швидкого, повного та неупередженого дослідження всіх обставин під час розслідування [170, с. 147].

Таким чином, шахрайство, вчинене під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів з точки зору кримінального права

являє собою специфічний різновид кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України, а з точки зору криміналістики – є одним із способів заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. В свою чергу теорія криміналістики та криміналістичне вчення про спосіб злочину надають можливість вести мову про існування в межах зазначеного різновиду шахрайства ряду інших різноманітних прийомів, спрямованих на досягнення злочинної мети.

Так, найбільш типовими та поширеними формами вчинення шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів є:

1. Здійснення продажу adeptам певного продукту або духовних послуг, що є обов'язковою умовою вступу (участі, доступу) до діяльності релігійної структури (63,3 %).

2. Використання релігії для захоплення влади в бізнесі (тобто отримання можливості керувати підприємницькою діяльністю) та розпоряджатись прибутками на свою користь (2 %).

3. Здійснення численних матеріальних поборів із завербованих adeptів (38 %);

4. Створення структур у вигляді фінансових пірамід та забезпечення їх діяльності шляхом залучення матеріальних коштів adeptів (36 %) (додаток В) [173, с. 518-520].

Окремі різновиди способів вчинення шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, можливо розглянути більш детально, на прикладі реальних подій, які мали місце у різний час та у різних країнах:

- *«Небесний фонд». Сектанти пропонують вкладати гроші в «небесний банк». Жертва продає квартиру, віддає гроші старшим сектантам. Adeptів переконують, що такі речі не можна цінити. Місце в раю важливіше грошей. І це місце обіцяється замість відданих секті заощаджень і майна. У 70-ті роки була дуже популярна секта «Народний*

храм», яку очолював Джим Джонсон. Адепти продали житло на його користь, а самого Джонса вважали «всемогутнім богом», і пішли за ним у джунглі Гайани. «Бог» заробив десятки мільйонів доларів, а його адепти безкоштовно працювали, спали в бараках, виконували сексуальні примхи свого гуру. Закінчилося все це дуже сумно. У листопаді 1978 року в газетах з'явилися фотографії мертвих тіл 912 членів секти [270].

- «Покупки за надзвичайною ціною». Сектанти зобов'язані викуповувати (а потім безкоштовно роздавати) якомога більше журналів. Вартість такого журналу перевищує його собівартість як правило в 10 разів. Приблизно, таким чином побудований бізнес кришнаїтів. Вони спочатку дарують випадковому перехожому велику книгу з картинками, а потім просять пожертвувати стражденним по 100-200 гривень [270].

- «Всякі чудеса». Багато галасу справила діяльність секти Григорія Грабового. Вбитим горем батькам, діти яких загинули в Беслані, сектанти обіцяли, що за 39 тисяч рублів Григорій Грабовий, воскресить їх загиблих дітей. Причому «чудотворця» позиціонували як Ісуса Христа у другому пришестві. Але бувають і більш нешкідливі варіанти. Наприклад, компанія «Володимир Довгань» (сам він її називає фірма-храм) продає за допомогою мережного маркетингу CD з курсами «для підвищення емоційного стану людини» за \$ 40. Можна сміятися над фразами «я впевнений у собі, мої плечі розправлені, я несу людям добро» або над порадою «голосно повторювати ключові слова і активно жестикулювати», але успішність проекту не викликає сумнівів [270].

- «Безкоштовна» допомога. Члени Товариства свідомості Крішні і свідки Єгови займаються розсиланням повідомлень про гуманітарну допомогу. Вони навмання вибирають з телефонного довідника адресу одержувача. Потім жертві відправляють лист: вам присуджений подарунок від солідного міжнародного фонду, вартістю півтори тисячі євро. Для його отримання необхідно оплатити доставку. За мінімальними

підрахунками, аферисти таким способом заробляли від трьох до п'яти мільйонів рублів на рік [270].

Практичне значення отримання інформації про типові способи злочину дозволяє ефективно застосовувати певні алгоритми дій під час розслідування кримінальних проваджень, які репрезентуються у наступній послідовності: «від слідової інформації, отриманої з місця вчинення злочину до встановлення способу його вчинення; від способу злочину - до встановлення особи злочинця».

Досліджуючи способи шахрайства під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів можливо дійти висновку, що його специфіка полягає не лише у активній участі особи злочинця у механізмі його вчинення, але і активній участі особи потерпілої, без сприяння якої шахрайство було б неможливим. Особливий зв'язок між злочинцем та потерпілим, які здебільшого входять до однієї релігійної організації, обумовлює наявність не лише взаємозв'язку між цими елементами криміналістичної характеристики та надає можливість ефективно використовувати таку інформацію в процесі розслідування, але і так впливає на поведінку адепта (адептів), що як наслідок призводить до повної психологічної залежності адепта від особи злочинця (керівника релігійної організації) [173, с. 518-520].

1.3. Характеристика особи потерпілого та відомості про предмет злочинного посягання

Слід відмітити, що в Україні вже історично склалося, що релігія як соціальний інститут, активно сприяла консолідації українського етносу, зміцненню моральних засад суспільства та забезпеченню суспільної стабільності і солідарності. Саме релігійні організації як ціннісноформуючі та суспільно консолідуючі структури є важливими чинниками забезпечення

стабільного розвитку суспільства та здійсненню невід'ємних прав і свобод громадян.

Створення нової моделі релігійно-церковного буття, пов'язано не лише із процесом оновлення таких течій та напрямків за рахунок внутрішніх чинників, а і запровадженням впливу активної місіонерської діяльності закордонних релігійних організацій та центрів. Так, релігія, будучи одним з могутніх важелів управління громадською свідомістю і поведінкою, в силу свого впливу на умонастрій і почуття людей, володіє не тільки значним антикримінальним, але й криміногенним потенціалом.

Характеристика особи потерпілого. Криміногенні чинники проявляються не лише у деструктивному впливі релігії на особу з метою формування у неї умислу на вчинення кримінальних правопорушень, але і у використанні емоційно-почуттєвої сфери особистості потерпілого, з метою отримання неправомірної матеріальної вигоди.

Упродовж останніх років корисливі прояви злочинності набувають загрозливих масштабів. Питома вага кримінальних правопорушень проти власності складає понад 60 % від загальної кількості виявлених та зареєстрованих злочинів, що не може не викликати занепокоєння у представників правоохоронних структур.

Згідно з даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора, протягом 2016 року від шахрайських дій постраждало – 38,0 тис. осіб; у 2017 році потерпілими визнано – 30,0 тис. осіб; упродовж 2018 року – 27,4 тис. осіб; у 2019 році про заподіяну шахрайськими діями матеріальну шкоду звернулось – 26,2 тис. осіб та у 2020 році – 21,4 тис. осіб.²

Наведені статистичні дані з одного боку засвідчують ефективність профілактичних заходів, які зумовили зменшення кількості потерпілих від

² Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Форма № 1 (місячна) : наказ Генеральної прокуратури України від 23 жовт. 2012 р. № 100. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&c=fo.

шахрайських дій, але водночас чисельність показників не дає перспектив для позитивної оцінки ситуації.

В межах дослідження, ми неодноразово звертали увагу, що ускладнення в процесі виявлення шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, та проведення подальшого розслідування за вказаними фактами, пов'язані з позицією потерпілої особи, яка внаслідок потрапляння під психологічний вплив шахраїв, абсолютно переконана у законності діяльності останніх, впевнена у самотійності всіх прийнятих рішень та не вбачає жодних зловживань стосовно матеріально-фінансової сфери. Саме тому вивчення особи потерпілого, його дій в залежності від певної ситуації та факторів, які впливатимуть на обрання потерпілим певної моделі поведінки, за допомогою криміналістичних засобів та методів має важливе значення для розроблення криміналістичної характеристики шахрайства та формування ефективної методики розслідування.

Значення криміналістичних ознак потерпілого в структурі криміналістичної характеристики та їх вплив на процес розслідування окремих категорій злочинів, в тому числі і шахрайств, досліджували у своїх працях Д. М. Андрєєв, П. Д. Біленчук, С. В. Головкін, С. В. Давиденко, Є. В. Дехтярьов, С. М. Князєв, В. О. Коновалова, О. В. Курман, О. Л. Мусієнко, А. В. Нестерук, Т. В. Охрімчук, Т. А. Пазинич, В. М. Савицький, Є. Є. Центров, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, та ін.

Водночас, враховуючи динаміку появи нових форм та способів шахрайства, значний обсяг інформації про специфічні особливості потерпілого від шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, залишається поза увагою.

З точки зору, кримінального процесуального законодавства, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової

шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [156]. Тобто, початок кримінального провадження за фактами шахрайських дій прямопропорційно, залежить від наявності відповідного повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, яке повинно надійти від особи, якій завдано матеріальну шкоду.

Ми абсолютно погоджуємось із позицією С. В. Головкина, який зазначає, що під час дослідження особи потерпілого від шахрайства необхідно з'ясувати відношення самого потерпілого до факту обману відносно нього або його ставлення до того, що в результаті висловлення власної довіри до певної особи (осіб) він був ошуканий. Актуальність питання про ставлення до обману з боку потерпілих обумовлена низкою обставин. По-перше, моральні цінності та стереотипи людини відіграють важливу роль у розробці та регуляції стратегії поведінки. З цієї точки зору вивчення індивідуально-психологічних та особистісних особливостей потерпілих, що впливають на їх ставлення до обману, дозволяє виявити важливі детермінанти та регулятори формування стереотипів поведінки. По-друге, вивчення особливостей оцінки потерпілими вчинків злочинця-шахрая, як актів поведінки, що мають певну мотивацію та наслідки для потерпілого, дає можливість глибоко зрозуміти сферу моральних уявлень та рівня віктимності жертви та розширити криміналістичні знання про психологічні особливості особи самого шахрая [75, с. 74].

Також, нам імponує твердження А. В. Нестерука, який звертає увагу, що особа потерпілого являє собою досить складний криміналістичний елемент, який змінює своє становище залежно від категорії злочину, виду злочинного посягання, наявності або відсутності зв'язків між потерпілим і злочинцем, психологічних особливостей потерпілого, його рольових функцій до й під час учинення кримінального правопорушення [215].

На наше переконання, обрання злочинцем «жертви» при вчиненні злочинів майнового характеру, обумовлено здебільшого наявністю у потерпілого матеріальних цінностей, а також іншими факторами. До таких

факторів відносяться: можливість безперешкодного доступу до матеріальних цінностей, на заволодіння якими спрямований умисел; можливість використання викраденого майна для задоволення власних потреб або його швидкої реалізації з метою незаконного збагачення; тощо. Але в контексті дослідження шахрайств, перераховані фактори мають все ж факультативний характер, оскільки вирішальна роль при обранні «жертви» саме шахраєм, належить віктимній поведінці особи.

Віктимна поведінка особи являє собою сукупність факторів, які визначають можливість цієї особи за наявності певних об'єктивних та суб'єктивних умов стати жертвою (потерпілою особою).

Не зважаючи на той факт, що віктимологія - як окреме вчення сформувалось та досліджується в межах кримінології, але ми без перебільшення впевнені, що фундаментальні засади віктимності є окремим важливим напрямом криміналістичного аналізу потерпілої особи від шахрайських дій. Оскільки використання слідчим у процесі розслідування віктимологічних засад, дозволить сформувати цілісну характеристику особи потерпілого, з'ясувати основоположні компоненти слідчої ситуації, вирішити питання щодо обрання можливої протидії та визначити оптимальні та ефективні тактичні прийоми проведення слідчих (розшукових) дій.

Згідно опитування слідчих Національної поліції встановлено, що майже всі без виключення потерпілі, які вступали до лав шахрайських сект або приймали участь у проведенні релігійних обрядів, характеризувались досить високим ступенем віктимності – 89 % (додаток А).

До основних причин, які зумовлюють підвищену віктимність потерпілих у цій сфері, респонденти віднесли: здійснення психологічного впливу лідерами або адептами сект – 94 %; схильність до навіювання – 92 %; упередження ставлення до діяльності державних установ та організацій або традиційних релігійних організацій – 83 %; релігійні забобони (віра в «чарівні» сили) – 72 %; необізнаність у певних сферах життєдіяльності – 67 %; наявність стереотипної поведінки та мислення – 61 %; низька

самооцінка – 54 %; соціальна безпорадність – 35 %; прагнення до швидкого збагачення – 32 %; скрутне матеріальне становище – 32 % (додаток А).

Визначення віктимності особи, деякою мірою навіть дозволяє встановити і зв'язки між потерпілим та злочинцем, які можуть бути очевидними або неочевидними, але в будь-якому випадку їх наявність між цими елементами криміналістичної характеристики заперечувати не можна.

Ми погоджуємось із класифікацією зв'язку потерпілої особи із особою злочинця, запропонованою Є. Є. Центровим, із урахуванням критеріїв, які визначатимуть певну форму та зміст таких відносин, зокрема: 1) часом виникнення: а) утворюється до вчинення злочину; б) виникає у процесі злочинного посягання; 2) характером (наявністю чи відсутністю) взаємодії потерпілого та злочинця (у процесі вчинення посягання зв'язок може бути безпосереднім (контактним) або ж опосередкованим); 3) обставинами утворення: а) розвивається внаслідок певних відносин, наявних між злочинцем і його жертвою до вчинення злочину; б) утворюється внаслідок гостроконфліктної ситуації безпосередньо до чи в момент учинення злочину; в) виникає за відсутності будь-яких конфліктних відносин між жертвою та особою, яка вчиняє посягання, до вчинення злочину [229, с. 60–62].

Враховуючи викладене, можливо дійти висновку, що віктимна поведінка потерпілої особи з одного боку може виступати певним критерієм для класифікації кореляційних зв'язків між нею та особою злочинця, а з іншого боку є складовим компонентом такого зв'язку. Також необхідно звернути увагу, що віктимність потерпілої особи при вчиненні шахрайських дій є лише одним із факторів, які впливають та сприяють вчиненню злочину відносно неї.

З точки зору дослідження шахрайства, віктимність особи полягає здебільшого не у демонстрації потерпілим своїх матеріальних статків, що є властивим для більшості майнових злочинів, а у схильності до будь-якого впливу з боку шахраїв.

Формуючи криміналістичний профіль потерпілої від шахрайських дій особи, також необхідно враховувати демографічні ознаки, соціальну роль особи у суспільстві, її психофізіологічні властивості та інтелектуальний рівень.

Фактично повноцінне дослідження криміналістичнозначущих ознак потерпілого від шахрайських дій, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, має відбуватись у контексті опрацювання відомостей за напрямками аналогічними вивченню особи злочинця. Вважаємо, що дотримання вказаного рекомендаційного напрямку під час розслідування, дозволить в повному обсязі отримати інформацію, яка об'єктивно схарактеризує потерпілого та слугуватиме вектором для формування та перевірки слідчих версій.

Наразі спостерігається тенденція, коли слідчі нехтують процесом всебічного з'ясування та використання криміналістичного профілю потерпілої особи, у тому числі і за фактами вчинення шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Як правило вони обмежуються накопиченням типових ознак, які здебільшого стосуються демографічного та соціального спектру діяльності особи, а решта відомостей залишається поза увагою. Особливо така ситуація притаманна кримінальним провадженням (справам) у межах яких особа, що вчинила злочин, не встановлена.

Водночас, під час анкетування більшість слідчих НПУ вказала на важливість отримання всебічних характеризуючих відомостей як стосовно особи злочинця – 93 %, так і стосовно потерпілого – 86 % (додаток А).

Окреслені проблемні аспекти ще раз доводять потребу у розробленні криміналістичної методики розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

З огляду на отримані результати, вважаємо, що криміналістичний профіль потерпілого від шахрайських дій повинен формуватися на підставі наступних категорій: ознаки віктимної поведінки потерпілої особи;

соціально-демографічні ознаки; соціально-рольові ознаки; психофізіологічні властивості та інтелектуальні ознаки.

Зазначене засвідчують результати анкетування слідчих НПУ, під час якого 99 % респондентів вказали на важливе значення соціально-демографічних даних, які характеризуватимуть особу потерпілого; 83 % повідомили про обов'язковість виявлення та врахування інформації про соціально-рольовий статус потерпілої особи; 82 % – наголосили на необхідності вивчення психофізіологічних властивостей; 76 % – звернули увагу на значення віктимологічних ознак, які проявляються у поведінці потерпілого та 72 % – вважають доцільним урахування інтелектуальних ознак (додаток А).

На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень (справ), нам вдалося з'ясувати риси та властивості, притаманні потерпілим саме від вчинення шахрайських дій під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. Зокрема, переважну більшість таких «жертв» складають жінки 74,7 % (112 осіб), решта чоловіки 25,3 % (38 осіб). Пояснюється таке співвідношення в першу чергу тим, що жінки є більш емоційними, довірливими, сприйнятливими до містифікацій та вразливими щодо конкретних ситуацій (додаток В).

Диференціація потерпілих на вікові категорії, дозволяє дійти висновку, що шахраї при обранні жертви надають перевагу молодим особам. Це пов'язано з тим, що у молодому віці у людини ще не сформований досвід негативних обставин та негативних наслідків, таких осіб легко ввести в оману або обдурити. Крім того, молодь постійно цікавиться новими трендами та охоче приймає пропозиції щодо участі у будь-яких проектах.

Так, 44,7 % (67 осіб) становлять потерпілі у віці 19-35 років; 26,7 % (40 осіб) – 35-50 років; 24 % (36 осіб) – особи у віці понад 50 років та 4,6 % (7 осіб) – 15-18 років (додаток В).

Таким чином, прослідковується певна залежність статевих та вікових особливостей потерпілого до його можливої уразливості за допомогою різних психологічних технік та технологій.

Відповідно до емпіричних даних 46,7 % (70 осіб) мали середню освіту, 32 % (48 осіб) – профільну, 15,3 % (23 особи) – вищу і 6 % (9 осіб) – без освіти. Разом з тим, більшість потерпілих на момент вчинення злочину мали постійне місце роботи – 61,3 % (92 особи), 18,7 % (28 осіб) – навчалися та 20 % (30 осіб) – ніде не працювали та не навчалися (додаток В).

Наявність у потерпілих постійного місця роботи передбачає отримання матеріального прибутку, що в свою чергу є визначальним фактором, який приваблює шахраїв, оскільки мета їх злочинної діяльності пов'язана із корисливою складовою.

Крім того, в даному контексті дослідження потерпілої особи, також необхідно звертати увагу не тільки на кошти, які перебувають в обігу, але і на наявність у потерпілого заощаджень, об'єктів нерухомості, інших матеріальних цінностей, а також відсутність осіб, які на законних підставах могли би претендувати на зазначене майно. Така позиція підтверджується, тим, що 56 % (84 особи) потерпілих не одружені, решта 44 % (66 осіб) мали сім'ю (додаток В).

Важливою ознакою є те, що 113 осіб (75,4 %) були самотніми та не мали родичів або проживали окремо від родини, що також полегшувало обманний вплив шахраїв (додаток В).

На підставі проаналізованих категорій, можливо дійти висновку, що верифікація відомостей про особу потерпілого та її значення у процесі виникнення кримінальної ситуації, пов'язаної із шахрайськими проявами, під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, є досить важливим, а отримана внаслідок цього процесу інформація повинна використовуватись:

1. Під час формування криміналістичних версій щодо обставин шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів;

2. З метою з'ясування кола осіб, причетних до вчинення такого шахрайства;

3. У процесі встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів;

4. За для виявлення латентних потерпілих.

5. В межах вирішення питання про забезпечення безпеки потерпілого.

6. Під час побудови оптимальних алгоритмів розслідування та ефективного проведення слідчих (розшукових) дій;

7. При вирішенні питання про доцільність застосування тактичних прийомів.

8. Для перспективного визначення можливої поведінки потерпілих та здійснення ними протидії розслідуванню.

Враховуючи викладене, спробуємо відтворити узагальнений портрет особи потерпілої від шахрайських дій, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Отже, потерпілими від шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, є переважно жінки (74,7 %), у віці 19-35 років (44,7 %), які мають середню (46,7 %) або профільну (32,0 %) освіту та постійне місце роботи (61,3 %), не одружені (56 %), або не мають родичів та проживають окремо (75,4 %), мають високий ступінь віктимності (89,0 %), обумовлений схильністю до навіювання (92,0 %), упередженим ставленням до діяльності державних установ та організацій, або традиційних релігійних організацій (83,0 %), релігійними забобонами (72,0 %), необізнаністю у певних сферах життєдіяльності (67,0 %), наявністю стереотипної поведінки та мислення (61,0 %), соціальною

безпорадністю (35,0 %), прагненням до швидкого збагачення (32,0 %), скрутним матеріальним становище (32,0 %).

Криміналістична категорія «потерпіла особа» є не тільки складовим елементом криміналістичної характеристики злочину, а і практичним засобом, який сприятиме побудові та перевірці слідчих версій, оцінці слідчої ситуації, а також, у динаміці свого дослідження, забезпечить можливість отримання та використання криміналістичнозначущої інформації у процесі розслідування кримінальних проваджень.

Відомості про предмет злочинного посягання. До основних елементів криміналістичної характеристики шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів ми відносимо предмет злочинного посягання, матеріальна цінність якого фактично детермінує увагу шахрая до особи потерпілого, у володінні якої перебуває майно.

Донині серед вчених не існує спільності поглядів щодо одноманітності використання термінологічної моделі для визначення змісту «предмету злочинного посягання», а також відсутній єдиний підхід до тлумачення цієї категорії.

Натомість переважна більшість вчених висловлює міркування, що предметом злочину є речі матеріального світу, характерні ознаки яких впливатимуть на наявність у діях особи в межах виникнення відповідної ситуації складу злочину. До протилежної групи тверджень належить позиція, прихильники якої зазначають, що предметом злочину є те, з приводу чого виникають відносини між людьми. Ще одним напрямком визначення предмету злочину є ототожнення його з речами матеріального світу, вступаючи у взаємодію з якими суб'єкт може заподіяти матеріальну шкоду об'єкту злочину. Передостанню групу формують тлумачення, які пояснюють предмет злочину як конкретний матеріальний об'єкт, у якому відображаються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного чи психічного впливу на який заподіюють

суспільно небезпечної шкоди у сфері цих відносин. І остання група категорія «предмет злочину» визначає як предмети (речі) матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину [84, с. 267].

Предметом абсолютної більшості злочинів проти власності закон називає майно – речі матеріального світу з притаманними їм специфічними ознаками фізичного, економічного та юридичного характеру.

Щодо предмету шахрайства, то на наше переконання, він являє собою річ матеріального світу або сукупність таких речей, які обов'язково матимуть особливі ознаки фізичного, економічного та юридичного характеру, що дозволять виокремити їх з поміж інших об'єктів і на заволодіння якими спрямований умисел шахрая. Тобто, предмет злочинного посягання відіграє роль джерела фактичної інформації, що має організаційне і тактичне значення для розслідування шахрайства.

Під час розробки теоретичних засад методики розслідування злочинів, які вчиняють організованими злочинними групами у сфері економічної діяльності, В. П. Корж в якості типових предметів злочинного посягання виокремлює: грошові кошти (валюта України, іноземна валюта), товарно-матеріальні цінності, цінні папери, платіжні документи, майно споживчого і виробничого характеру, інтелектуальні цінності (комп'ютерні програми, комп'ютерна інформація), пластикові платіжні документи, а також майно державних, колективних підприємств, яке підлягає приватизації. Крім того, у роботі акцентується увага, що предмет злочинного посягання взаємопов'язаний із суб'єктом організованої злочинної діяльності, способом її реалізації та обстановкою злочину [126].

Досліджуючи криміналістичну характеристику шахрайства відносно власності особи та можливості її використання на початковому етапі розслідування, С. В. Головкін одним із основних структурних елементів, визначає саме предмет злочинного посягання та обґрунтовує типовий перелік таких предметів: грошові цінності (74,8%), вироби з дорогоцінних металів та

каміння (9,2%), цінні папери (4%), нерухомість (квартири, земельні ділянки) (2%), предмети одягу (1,6%), інше майно (8,4%). Крім того, ми підтримуємо наведену дослідником позицію щодо наявності закономірного зв'язку між предметом шахрайства та іншими елементами криміналістичної характеристики злочину (обстановкою, місцем, часом, особливостями осіб потерпілого та злочинця, природи їх стосунків, способу підготовки, вчинення, приховання злочину) [75].

Дехтярьов Є. В., вивчаючи особливості розслідування шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, до предмету злочинного посягання відносить товарно-матеріальні цінності, належні учасникам договірних відносин [90].

Мусієнко О. Л., досліджуючи актуальні проблеми розслідування шахрайства в сучасних умовах наголосив, що при вчиненні шахрайських посягань, злочинець може заволодіти не лише майном, а і правом на майно та виокремив типові предмети на які посягають шахраї, зокрема: грошові кошти (гривні, долари США та євро) – 46,8%, квартири та будинки – 9,7%, вироби з дорогоцінних металів – 12,3%, побутова техніка – 7,1%, оргтехніка – 4,5%, сільськогосподарська продукція – 6,4%, паливно-мастильні матеріали – 5,8%, земельні ділянки – 0,8%, автотранспорт – 4,2%, цінні папери – 2,4%. Також у роботі доведено, що специфіка предмета злочинного посягання слугує підставою для встановлення кореляційних зв'язків між ним та рештою елементів криміналістичної характеристики шахрайства (обстановка, спосіб його вчинення та типові сліди) [212, с. 11].

Формуючи криміналістичну характеристику шахрайства з фінансовими ресурсами та визначаючи основні напрями розслідування злочинів зазначеної категорії, Охрімчук Т. В. предмет злочинного посягання визначила, як суспільні відносини у сфері надання кредитно-фінансових ресурсів, а саме: встановлений законом порядок надання кредитно-фінансової допомоги і податкових пільг суб'єктам господарської діяльності та висвітлила типові

його категорії: кредит – 85,29%; пільги щодо податків – 5,88%; дотація – 4,41%; субсидія – 2,94%; субвенція – 1,47% [221].

В контексті дослідження особливостей розслідування шахрайств, пов'язаних з відчуженням приватного житла, Н. В. Павлова обґрунтовує думку, що для криміналістичної характеристики злочинів зазначеної категорії, неодмінним структурним елементом є не лише предмет злочинного посягання, а й об'єкт. Вона вважає, що предметом зазначеного злочину є приватне житло, важливою характерною рисою якого є географічне розташування: у 81,2% випадків предметом зазначеного злочину є житло, розташоване у великому місті – мегаполісі, з великою кількістю населення та розвинутою інфраструктурою, що зумовлює високу його вартість. Водночас, у сільській місцевості чи районному центрі, житло стає предметом шахрайства, відповідно у 3,7% та 15% випадків [223].

Пазинич Т. А., проаналізувала криміналістичну характеристику шахрайств та, на підставі аналізу різних сфер шахрайської діяльності, виокремила особливості елементів криміналістичної характеристики, притаманні кожній сфері. За результатами дослідження, науковиця дійшла наступних висновків: для шахрайств, що вчиняються у сфері задоволення повсякденних матеріальних, культурних потреб людини характерним предметом злочинного посягання є грошові кошти, ювелірні прикраси чи побутова відео-, радіо- чи комп'ютерна техніка; для шахрайств, що вчиняються у побутовій сфері – грошові кошти та цінні речі; для шахрайств, що вчиняються у сфері функціонування державних та інших суспільних інститутів - певні суми грошей під виглядом стягнення штрафів чи платежів або цінні речі під виглядом вилучення «речових доказів»; для шахрайств, що вчиняються у сфері підприємницької діяльності - грошові кошти у готівковій (стосовно фізичних осіб) та у безготівковій формі (стосовно юридичних осіб), що обумовлює використання банківського розрахункового механізму; для шахрайств, що вчиняються у сферах використання електронних технологій - грошові кошти, які можна отримати за допомогою специфічних знарядь, а

саме з використанням різноманітних електронних технічних засобів і відповідного середовища (стільникового зв'язку, пластикових платіжних карток, комп'ютерної мережі Інтернет) [225].

Наведені емпіричні дані дозволяють схарактеризувати предмет злочинного посягання під час вчинення різних видів шахрайських дій. Крім того, враховуючи викладене вище, можливо дійти висновку, що характеристика предмету злочинного посягання пропорційно залежатиме від обраного способу шахрайства та відповідної сфери соціальних відносин. Також, кореляційну обумовленість можливо прослідкувати між такими елементами як предмет злочинного посягання та особа шахрая, предмет злочинного посягання та особа потерпілого; предмет злочинного посягання та використовувані шахраєм знаряддя та засоби, тощо.

Узагальнення наукових праць, стосовно дослідження особливостей розслідування шахрайств та актуальних аспектів формування криміналістичної характеристики даної категорії злочинів, дає підстави для висновку, що найбільш типовими предметами при вчиненні шахрайств, під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, є грошові кошти. Але наше дослідження не буде повним, якщо ми не розглянемо інші матеріальні предмети на які спрямовується злочинна увага шахраїв.

За результатами дослідження встановлено, що найбільш типовими предметами злочинного посягання є:

1. У сфері створення структур у вигляді фінансових пірамід та забезпечення їх діяльності шляхом залучення матеріальних коштів адептів:

- грошові кошти – 96,2 %;
- ювелірні вироби – 38,9 %;
- приватне рухоме та нерухоме майно громадян – 18,5 % (додаток В).

2. У сфері продажу адептам певного продукту або духовних послуг - грошові кошти – 100 % (додаток В).

3. У сфері використання релігії для захоплення влади в бізнесі (тобто отримання можливості керувати підприємницькою діяльністю) та розпоряджатись прибутками на свою користь:

- грошові кошти – 100 %;
- платіжні документи – 66,7 %;
- комп'ютерні програми та комп'ютерна інформація – 66,7 %;
- майно державних, колективних підприємств – 33,3 % (додаток В).

4 Під час здійснення численних матеріальних поборів із завербованих адептів:

- грошові кошти – 92,9 %;
- ювелірні вироби – 49,1 %;
- антикварні та раритетні предмети – 42,1 %;
- електротехніка – 38,6 %
- одяг – 36,8 %;
- предмети інтер'єру – 15,8 % (додаток В).

Враховуючи викладене, можливо дійти висновку, що предмет злочинного посягання є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. Інформація про його ознаки та властивості, дозволить визначити механізм спричинення матеріальної шкоди, вирішити питання щодо розміру заподіяних матеріальних збитків, впливатиме на кваліфікацію злочину. Водночас, наведені завдання швидше вирішують питання кримінально-правової природи, а з точки зору криміналістичного напрямку, слід враховувати, можливості побудови, на підставі використання інформації про предмет шахрайства, логічних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики. Наприклад, нами встановлені такі залежності: предмет посягання – знаряддя вчинення злочину; предмет посягання – особа злочинця; предмет посягання – спосіб злочину; предмет посягання – шляхи його збуту тощо.

Відомості про предмет посягання часто є важливим джерелом встановлення інформації про осіб, які вчинили шахрайство, а в окремих випадках предмети злочинного посягання при шахрайстві є єдиним речовим джерелом доказу протиправної діяльності шахраїв.

1.4. Інші елементи криміналістичної характеристики шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів

Обстановка шахрайства. Сфера вчинення шахрайських дій із використанням релігійних обрядів або під приводом проповідування віровчень є доволі широкою та обумовлюється різноманітними факторами. Безперечно, такі фактори, є елементами-носіями криміналістичнозначущої інформації та формують структуру криміналістичної характеристики злочину [177, с.258-262].

Одним із важливих елементів криміналістичної характеристики шахрайства є обстановка його вчинення, оскільки визначення її компонентів дозволить отримати значний обсяг криміналістичнозначущої інформації, яка впливатиме на результати розслідування [177, с.258-262].

Здебільшого компоненти, які утворюють обстановку шахрайства, складаються зі значної кількості елементів, які за своєю природою можуть бути не змінюваними, відносно не змінюваними і мінливими, необхідними і випадковими, очевидними і прихованими. З огляду на такі характеристики, автор поділяє погляди більшості вчених-криміналістів стосовно того, що питання про якісне та кількісне наповнення категорії «обстановка вчинення злочину», повинно вирішуватись відносно конкретного виду кримінального правопорушення [177, с.258-262].

В етимологічному значенні під «обстановкою» розуміють стан, обставини, умови існування кого-чого-небудь або сукупність умов та обставин, в яких що-небудь відбувалося [3].

Слід зазначити, що на початку формування криміналістичної категорії обстановки злочину, більшість вчених розглядали її у вузькому значенні, надаючи перевагу лише виокремленню ознак щодо фактичного місця вчинення злочинного діяння. Згодом запропоновано більш широкий підхід до з'ясування змісту обстановки вчинення злочину – як сукупності матеріальної обстановки місця події та умов зовнішнього середовища, які впливали на перебіг правопорушення [177, с.258-262].

Нині у криміналістиці не існує єдиного підходу до визначення обстановки злочину та її складових елементів. До першої групи можна віднести вчених, які вважають, що обстановка – це ті конкретні та специфічні об'єктивні умови, в яких здійснюється суспільно небезпечне посягання; друга група – вважає, що обстановка є поєднанням подій та обставин, які свідчать про суспільну небезпечність діяння, та виступають умовою для досягнення злочинцем своєї мети; третя група – визначає її як систему, яка охоплює матеріальні та соціально-психологічні елементи середовища, що оточує злочинця та спеціально ним обране для безпосередньо вчинення злочину, та яке здатне впливати на формування інших структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів, визначати характер поведінки людей, а також обумовлювати методику його розслідування [177, с.258-262].

Переважає більшість науковців та практиків розглядає обстановку вчинення злочину у двох аспектах: 1) як матеріальну обстановку місця злочину; 2) як систему чинників, що впливають на злочинну діяльність у процесі підготовки, вчинення та приховування злочинного діяння [177, с.258-262].

Під час дослідження, ми також надали перевагу двокомпонентній системі формування обстановки вчинення злочину, із обов'язковим

урахуванням, під час її вивчення в межах розслідування, взаємозв'язку та взаємозалежності між цими компонентами [177, с.258-262].

Обстановка шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, як двокомпонентна система містить такі елементи: відомості про матеріальні відображення злочину; відомості про просторово-часові ознаки; відомості про соціально-психологічні чинники; відомості про характер взаємовідносин злочинця і потерпілого, які детермінують спосіб злочину [177, с.258-262].

Пропонуємо розглянути наведені елементи та їх характеристику більш детально:

1. Відомості про матеріальні відображення шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. Вчинення будь-якого злочину передбачає утворення відповідної «слідової картини», тобто відображення змін у матеріальному середовищі, залежно від обраного способу дій шахрая, використовуваних засобів та знарядь, а також окремих властивостей самого середовища у якому відбувалась злочинна подія, тощо. До таких матеріальних змін та їх відображень у зовнішньому середовищі можливо віднести, насамперед, місце вчинення злочину. Успіх по досягненню злочинної мети при вчиненні шахрайства тісно пов'язаний з створенням уявлення у потерпілого про безкорисну, правомірну релігійну діяльність, тому увага шахраїв приділяється саме місцю проведення проповідей та релігійних обрядів. В переважній більшості, при обранні місць для своїх проповідей, шахраї надають перевагу кінотеатрам та конференц-залам, які зможуть вмістити значну кількість людей. Дозволи на проведення зібрань у таких громадських місцях, шахраї отримують на підставі укладання договорів оренди із власниками приміщень. Рідше такі зібрання відбуваються на відкритій місцевості.

Зазначена обставина є досить важливою при документуванні шахрайських дій, вчинюваних під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, а також під час розслідування, оскільки це

дозволить слідчому вирішувати питання про отримання відповідних документів, які підтверджуватимуть як сам факт проведення зібрання, так і дозволять встановити особу, яка такі зібрання ініціювала.

Згідно з результатами опитування слідчих Національної поліції України, зібрання для вчинення шахрайських дій шляхом проповідування та проведення релігійних обрядів, у 82,0 % випадків, проводились у приміщеннях різноманітних громадських місць (кінотеатри, театри, будинки культури, спортивні палаци, конференц-зали, тощо); у 10,7 % - приватних домоволодіннях adeptів або лідерів релігійного культу; у 5,3 % зібрання відбувались на різних «майданчиках» і у громадських приміщеннях, і вдома і на відкритій місцевості; і у 2 % - на відкритій місцевості. Крім того, у 94,0 % доступ всіх зацікавлених та бажаючих прийняти участь у проведенні обрядів та прослуховуванні проповідей осіб був вільним; у 4,0 % - доступ був обмежений необхідністю попереднього погодження кандидатури учасника із лідером релігійного культу та у 2,0 % - доступ до зібрань мав закритий характер і до участі у обрядах допускались лише adeptи.

2. Відомості про просторово-часові ознаки. Під час дослідження особливостей вчинення шахрайства, пов'язаного із проповідуванням віровчень та виконанням релігійних обрядів, з'ясовано, що злочинам зазначеного виду притаманний тривалий характер протиправних дій. Така системність, обумовлена специфічним відношенням потерпілого до подій, пов'язаних із відвідуванням ним проповідей, та кореляційно залежна від нього. В більшості випадків потерпілі не володіють інформацією про протиправні наміри шахраїв, не розуміють, що внаслідок таких дій стали жертвами та їм заподіяно матеріальну шкоду, а тому не звертаються до підрозділів Національної поліції із відповідними заявами. Крім того, досить часто потерпілі не сприймають повідомлення правоохоронних органів про те, що внаслідок шахрайських дій вони стали жертвами та відмовляються надавати показання стосовно діяльності релігійних структур та їх лідерів, а також приймати участь у кримінальному провадженні.

Варто звернути увагу, що тривалість злочинної діяльності, з одного боку негативно впливає на ефективність розслідування, оскільки з плином часу втрачається (змінюється, знищується) матеріальна обстановка, що унеможлиблює виявлення та фіксацію окремих слідів. Але з іншого боку тривалість вчинення шахрайських дій, передбачає наявність системного підходу до проведення зібрань (проповіді та обряди виконувались у конкретно визначені дні та години), що значно полегшує з'ясування часу вчинення всіх епізодів злочинної діяльності.

На підставі вивчення емпіричних даних, з'ясовано, що у 51,3 % випадків зібрання, для досягнення злочинної мети, проводились з 10 год. до 14 год.; у 28 % - з 14 год. до 18 год; у 14 % - з 7 год. до 10 год. та у 6,7 % випадків релігійні секти збирались з 18 год. до 22 год. Здебільшого це відбувалось у вихідні дні - 68,7 %; у 25,3 % адепти збирались у будні та у 6 % - збори проводились у святкові.

Водночас, хочемо звернути увагу, що діяльність так званих «релігійних структур» не обмежується конкретною адміністративно-територіальною одиницею та за умов отримання значної підтримки адептів – може поширюватись на декілька районів, міст, областей, а іноді і держав.

3. Відомості про соціально-психологічні чинники. В процесі підготовки та вчинення шахрайства, окремої уваги заслуговує вивчення елементів обстановки, які здійснюватимуть психологічний вплив на потерпілого та слугуватимуть підставою для переконання адептів у правомірності дій шахраїв.

Під час проповідей та обрядів активно застосовуються методи нейролінгвістичного програмування, ведення адептів в транс за допомогою різних технічних засобів, залученням для виступів на сцені акторів. В тому числі, значна кількість адептів, які відвідують такі заходи – є своєрідним чинником для сприйняття функціонування таких зібрань у законній площині [177, с.258-262].

4. Відомості про характер взаємовідносин злочинця і потерпілого, які детермінують спосіб злочину. Досліджуючи характер взаємовідносин між шахраєм та його жертвою, не можна не погодитися з позицією М. С. Жилкіної, яка зазначає, що особа шахрая досить специфічна з огляду на його психологічні якості та особливості, зокрема: дар переконувати; уміння викликати довір'я та повагу у представників різних вікових, соціальних та психологічних груп; адаптивність і гнучкість; уміння швидко реагувати на зміну обстановки; схильність до ризику (так званий «азарт гравця» – бажання «переграти» опонента); знижене почуття тривожності; високий самоконтроль тощо [96, с. 131]. Обстановка вчинення злочину та обставини, які супроводжують дії злочинця по досягненню злочинної мети, у більшості випадків залишаються схожими на правові відносини, які не носять кримінального характеру, що не дозволяє потерпілому відразу відреагувати на ситуацію і призводить до втрати доказової інформації. А переконання потерпілого про добровільність тих чи інших дій призводить до латентності таких злочинів [171, с. 273].

Так, за результатами анкетування слідчих Національної поліції встановлено, що 29,3 % потерпілих здійснювали протидію розслідуванню (у формі неумисної або умисної дачі неправдивих показань та відмови надавати показання під час допиту) внаслідок здійснення відносно них психологічного впливу лідерами або іншими адептами релігійного культу [177, с.258-262].

На думку К. О. Чередника та К. О. Чаплинського, під час формування обстановки вчинення злочину, необхідно за основу брати інформативний критерій, виходячи з того, яким чином ті чи інші елементи можуть вплинути на хід розслідування та допомогти розкриттю злочину [301, с.24].

Підтримуючи зазначену позицію, і з урахуванням результатів нашого дослідження, ми дійшли висновку, що до елементів обстановки шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, які містять найбільш інформативні чинники, можна віднести:

- відомості про обставини та умови, які передували кримінальному правопорушенню та обумовили його вчинення;
- відомості про обставини, які сприяли вчиненню злочину або перешкоджали йому;
- відомості про обставини, які вказують на ретельність підготовки до вчинення злочину;
- відомості про елементи обстановки, які вплинули на обрання способів злочину, засобів та знарядь, а також особи потерпілого;
- відомості про характер взаємодії особи-шахрая та особи потерпілого під час вчинення кримінального правопорушення;
- відомості про умови безпосереднього місця та часу вчинення злочину [177, с.258-262].

Слідова картина шахрайства. До питання віднесення до структури криміналістичної характеристики злочину такого елементу як «слідова картина» існує безліч різноманітних підходів.

Більшість вчених вважає, що вказаний елемент є чи не найбільш інформативним з точки зору процесу розслідування. Ми погоджуємось із даним твердженням, оскільки кримінальне правопорушення в загальному вигляді являє собою певну діяльність суб'єкта по досягненню визначеної мети, а будь-яка дія або діяльність не можлива без виникнення матеріального відображення, що супроводжується змінами у матеріальному середовищі.

Уперше термін «слідова картина» для використання у межах криміналістики запропонував М. В. Салтевський та визначив її як матеріальну й ідеальну слідову обстановку, яка відображає та зберігає різноманітну інформацію про конкретну подію злочину й особу, яка його вчинила. До елементів слідової обстановки, вчений відніс: а) наявні та ймовірні типові матеріальні сліди; б) розміщення і види матеріальних слідів; в) особливості місця; в) особливості часу вчинення злочину; г) розташування та види тайників, інші ознаки; д) джерела ідеальних відображень – люди (підозрюваний, свідок, потерпілий); е) обставини, що сприяють вчиненню

злочину (структура й організація діяльності підприємства, стан виховної роботи та мікроклімат у колективі тощо) [261, с. 126].

О. Я. Баєв стверджує, що для досягнення злочинних завдань «особі незалежно від її суб'єктивних якостей, а нерідко й від кримінальної ситуації, що склалася, слід учинити низку типових дій. На переконання вченого, сліди не тільки закономірно виникають в результаті вчинення будь-якого злочину, але і є типовими для злочинів певного виду, залишаються на певних об'єктах, у визначених місцях, полягають у певних змінах матеріальної обстановки, містяться в пам'яті певного контингенту людей. Це, в свою чергу, пов'язано з тим, що для вчинення злочину певного виду особа повинна вирішити низку типових задач та здійснити низку типових дій [57].

Аналогічної думки притримується С.В. Головкін, який відзначає, що в процесі отримання від слідів криміналістично значущої інформації, треба знати їх характеристику, механізм утворення, встановити локалізацію, форму існування у часі та просторі [75].

Позиція В. О. Коновалової з приводу визначення слідової картини злочину, обумовлена структурою криміналістичної характеристики, та окреслена як комплекс слідів, що відображають картину події злочину та поведінку суб'єкта на місці його вчинення, що дає змогу висунути найобґрунтованіші версії щодо його вчинення.

Також, слушним є визначення М. А. Погорецького, який вважає, що безпосереднім джерелом слідів злочину в загальному значенні є суспільно небезпечний вплив особи, що вчинила злочин, поведінка якої виявляється у формі дії чи бездіяльності на об'єктивну дійсність, взаємодію предметів і станів, тобто власне подію злочину.

Сучасна модель криміналістичної класифікації слідів має трикомпонентну структуру до складових елементів якої належать:

- матеріальні сліди (зміни в матеріальній обстановці місця події, що відображають дії учасників; сліди-відображення; предмети – речові докази).

- інформаційні (віртуальні) сліди – цифровий образ, електронні сигнали, що залишаються в пам'яті електронних і схожих на них пристроїв, які передають за допомогою заданого алгоритму й мають кримінально-релевантне значення [213].

- психофізіологічні сліди (нематеріальні, ідеальні) – уявні образи, утворені в пам'яті людини внаслідок сприйняття нею подій, явищ, фактів.

З метою визначення типової слідової картини, притаманної досліджуваному виду шахрайства, пропонуємо розглянути міркування вчених щодо змістового наповнення вказаної категорії криміналістичної характеристики злочину відносно інших різновидів шахрайства

Зокрема, О. Л. Мусієнко пропонує поділяти сліди шахрайства на матеріальні (матеріально-фіксовані; предмети та речі, залишені шахраями на місці події; документи; сліди на предметах; сліди на злочинцеві; мікросліди; одорологічні сліди) та ідеальні (уявні образи, що залишилися у пам'яті свідків та потерпілих) [212, с. 12].

Досліджуючи проблематику розслідування шахрайських дій, Т. П. Пазинич, акцентувала увагу, що сліди злочину залишаються, перш за все, у пам'яті потерпілого та його оточення. Але якщо злочинець заволодів цінними речами або використовував матеріальні засоби для введення в оману, то вони також виступають речовими доказами [225, с.14].

Н. В. Павлова, описуючи комплекс типових слідів, які відображають характер шахрайств, пов'язаних із відчуженням житла, зазначає, що вони завжди відбиваються в різного роду документах, пов'язаних з оформленням угоди про відчуження. Крім того, на думку науковиці велику цінність мають і сліди-предмети: залишені злочинцем записи; рекламні оголошення; печатки і штампи, за допомогою яких підроблялися документи; незаповнені бланки документів, необхідних для укладення угод; викрадені та підроблені документи громадян тощо. Щодо ідеальних слідів у вигляді уявного образу шахрая, то вони найчастіше формуються у потерпілих, оскільки останні контактують зі злочинцем упродовж тривалого часу [223, с.11].

Водночас, Т. В. Охрімчук, сліди шахрайства з фінансовими ресурсами, розглядає у двох напрямках: як особливості матеріальної шкоди, спричиненої вчиненням злочину та як особливості механізму слідоутворення та змісту слідів (інформації), а також зазначає, що для слідової картини злочину, передбаченого ст. 222 КК України, характерним є наявність матеріальних та ідеальних джерел інформації [221, с.21].

Вивчення механізму вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, дозволило О. В. Курману систематизувати типові сліди шахрайства, що містяться у документах за наступними групами: 1) сліди вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, які характеризують фінансово-господарську сторону діяльності підприємства (організації), що перевіряється; 2) сліди, які утворюються на стадії створення та реєстрації суб'єкта господарської діяльності для використання його із злочинною метою; 3) сліди, що характеризують адміністративно-управлінську сторону діяльності суб'єкта господарської діяльності; 4) сліди, які утворюються на стадії оформлення позики у кредитно-фінансовій установі; 5) сліди які вказують на підлог документів, використаних при одержанні фінансових ресурсів [167, с.167].

Дехтярьов Є. В., опрацювавши теоретичні та практичні аспекти виникнення матеріальних та ідеальних слідів вчинення шахрайства, прийшов до висновку, що основна доказова функція під час розслідування шахрайств у сфері виконання фінансово-господарських зобов'язань, належить документам, що містять ознаки інтелектуальної підробки [90, с.12].

Проаналізувавши наукові праці щодо проблем формування та пошуку нових шляхів отримання слідової інформації на місці вчинення злочину, а також дослідження безпосередньо присвячені актуальним аспектам розслідування та протидії шахрайствам, ми дійшли висновків, що для шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів притаманні наступні категорії слідової інформації:

- психофізіологічні відображення, зафіксовані у пам'яті людини під час сприйняття нею подій та явищ, відтворення яких відбувається у процесі проведення вербальних слідчих (розшукових) дій.

- цифрові (інформаційні, віртуальні) – сліди, зафіксовані на цифрових носіях, електронних і схожих на них пристроїв, які містять релевантну інформацію про подію шахрайства та причетних до нього осіб. Наприклад, непоодинокими є випадки, коли за допомогою мережі Інтернет шахраї виставляють інформаційні оголошення і знаходять потенційних жертв шахрайства. За таких обставин інформаційні сліди можуть відображатися у скриншоті сторінок профілю (де відображається переписка) або сайту (де відображається оголошення). Важливим є встановлення IP-адреси точки доступу, з якого велася переписка. Типові сліди, що залишаються злочинцями внаслідок використання комп'ютерного обладнання, можуть бути речові та інтелектуальні [222, с. 38].

Як зазначають О. О. Алексєєв, В. К. Весельський та В. В. Пясковський, до першої групи входять: а) сліди, що залишаються на засобах комп'ютерної техніки (сліди пальців рук, мікрооб'єкти на клавіатурі, дисководах, принтері, а також на магнітних носіях і CD та DVD дисках); б) сліди, що залишаються на «робочому» місці злочинця (рукописні записи – списки паролів, коди, таблиці шифрування, чернетки тощо); в) сліди, що залишаються на засобах захисту інформації (спеціальних електронних картках, електронних ключах доступу до персонального комп'ютера, пристроях упізнання користувача за голосом тощо).

Другу групу складають: а) сліди, що вказують на зміни в заданій файлової структурі (перейменування каталогів і файлів, зміна розмірів і змісту файлів, зміна стандартних реквізитів файлів, поява нових каталогів і файлів, видалення з каталогів імен файлів, стирання або додавання окремих записів, фізичне знищення або розмагнічування носіїв та ін.); б) сліди, що є результатом роботи антивірусних і тестових програм; в) сліди, що відбивають зміни в заданій конфігурації комп'ютера (зміна файлів, поява

нових і видалення старих мережевих пристроїв, зміна порядку взаємодії з принтером, модемом тощо); г) сліди руху пакетів інформації з мережі Інтернет [6].

- матеріальні – зміни у матеріальному середовищу, які відбувались внаслідок підготовки, безпосереднього вчинення шахрайства, а також його приховування.

Варто звернути увагу, що запропонована нами послідовність не випадкова, оскільки вибудована на підставі типової ймовірності отримання певної категорії слідів, їх криміналістичної значущості та наповненості фактами, які матимуть важливе доказове або орієнтуюче значення у процесі розслідування.

Визначена позиція, повністю віднайшла своє підтвердження під час опитування слідчих НПУ, які відзначили, що у 70 % кримінальних проваджень за фактами шахрайств найчастіше зустрічаються психофізіологічні сліди; цифрові – у 18 % випадків та лише 12 % випадків обумовлюються наявністю матеріальних слідів (додаток А).

Крім того встановлено, що типовими безпосередніми слідами шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів є:

- матеріальні цінності, які належать потерпілому та якими заволоділи шахраї – 36 %;

- матеріальні сліди людини (відбитки рук, ніг, дерматогліфічні сліди шкірного покриву, одорологічні (запахові) сліди, біологічні сліди, тощо) – 17 %;

- документи, які визначають: організаційно-правовий статус релігійного угруповування (свідоцтва, ліцензії, тощо); фінансово-бухгалтерський облік релігійного угруповування; банківські документи (документи, що засвідчують наявність поточних рахунків та рух по ним, платіжні доручення, тощо) – 32 %;

- фото та відео носії інформації – 34 %;

- електронні документи – 15 %;
- електронні носії даних (флешки, компакт-диски, зовнішні вінчестери; мережеві маршрутизатори; системи відеоспостереження) – 24 %.

Слід звернути увагу, що утворення матеріальних слідів під час вчинення шахрайських дій має місце завжди, але утворенні сліди, в більшості випадків визначають або підтверджують лише факт взаємодії потерпілої особи з шахраєм. Здебільшого, використання такої слідової інформації, зумовлюється лише орієнтуючим або взагалі суто інформативним значенням для слідчого.

Попри той факт, що типовий перелік матеріальних слідів, притаманних шахрайству дещо відрізняється, не тільки змістом, від такого ж переліку типових слідів, які притаманні іншим майновим злочинами, а і відсотковими показниками щодо можливості їх виявлення та використання у кримінальному провадженні, це в жодному разі не применшує їх важливості та вагомості для вирішення питань повноти та всебічності процесу розслідування.

Безсумнівно значення слідової картини шахрайства є надзвичайно важливим, оскільки характер певних змін обстановки місця події або причини їх відсутності може бути оцінено лише на підставі знання закономірностей явищ, процесів, що мають спеціальний характер. З огляду на закономірності утворення різних слідів, отриманих відомостей про обставини злочину й особливості конкретного місця події, слідчий формує версії про механізм учинення злочину, визначає найбільш імовірні місця утворення слідів, поділяє місце події відповідно до передбачуваної дислокації слідів на окремі ділянки й уточнює послідовність його дослідження [169, с. 96].

Висновки до розділу 1

1. За результатами аналізу стану сучасних наукових праць, з'ясовано, що проблема боротьби із шахрайськими проявами активно вивчається у кримінально-правовому, кримінологічному та криміналістичному напрямках. Переважна більшість монографічних досліджень, охоплених предметом дослідження, стосуються різних сфер шахрайської діяльності. Однак, проблемні питання, які стосуються особливостей розслідування саме шахрайств вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів залишаються невирішеними, що обумовлює необхідність у здійсненні наукового пошуку за вказаним напрямом.

2. Сформовано узагальнений портрет особи, яка вчиняє шахрайські дії під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, який свідчить, що здебільшого це чоловіки – 54,7 %, у віці від 36 до 58 років – 64,7 %, які є громадянами України – 93,3 %, проживають у містах – 41,3 %, мають базову вищу освіту – 49,3 %, одружені – 73,3 %, раніше не судимі – 81,3 %, але які не працюють, не навчаються і не мають постійного законного джерела доходів – 64,7 %. Крім того шахраям досліджуваного типу властиві комунікабельність – 99 %; володіння специфічними знаннями з релігійної тематики – 97 %; здатність переконувати – 94 %; не щирість (брехливість) – 92 %; хитрість – 92 %; вміння маніпулювати – 87 %; наявність організаторських здібностей – 73 %; артистизм – 61 %; винахідливість – 59 %; врівноваженість – 49 %.

Переважно, такі злочини вчиняються у складі групи, яка налічує не менше 3 осіб – 58 %, утворюється для довготривалої діяльності – 92,7 %, з чітким розподілом ролей між співучасниками – 93,3 %, добір учасників відбувається з обов'язковим урахуванням комунікативних навичок та психологічних умінь переконувати – 86 %.

З'ясовано типові форми вчинення шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, зокрема:

здійснення продажу адептам певного продукту або духовних послуг, що є обов'язковою умовою вступу (участі, доступу) до діяльності релігійної структури – 63,3 %; використання релігії для захоплення влади в бізнесі (тобто отримання можливості керувати підприємницькою діяльністю) та розпоряджатись прибутками на свою користь – 2 %; здійснення численних матеріальних поборів із завербованих адептів – 38 %; створення структур у вигляді фінансових пірамід та забезпечення їх діяльності шляхом залучення матеріальних коштів адептів – 36 %.

3. Сформовано узагальнений портрет потерпілої особи від шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, відповідно до якого це переважно жінки – 74,7 %, у віці 19-35 років – 44,7 %, які мають середню – 46,7 % або профільну – 32,0 % освіту та постійне місце роботи – 61,3 %, не одружені – 56 % або не мають родичів та проживають окремо – 75,4 %, мають високий ступінь віктимності – 89,0 %, обумовлений схильністю до навіювання – 92,0 %, упередженим ставленням до діяльності державних установ та організацій або традиційних релігійних організацій – 83,0 %, релігійними забобонами – 72,0 %, необізнаністю у певних сферах життєдіяльності – 67,0 %, наявністю стереотипної поведінки та мислення – 61,0 %, соціальною безпорадністю – 35,0 %, прагненням до швидкого збагачення – 32,0 %, скрутним матеріальним становищем – 32,0 %.

З'ясовано, що характеристики предмету злочинного посягання залежатимуть від сфери протиправної діяльності та обраного способу шахрайських дій.

Сформовано перелік типових предметів злочинного посягання відповідно до класифікації способу шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів: у сфері створення структур у вигляді фінансових пірамід та забезпечення їх діяльності шляхом залучення матеріальних коштів адептів (грошові кошти – 96,2 %, ювелірні вироби – 38,9 %, приватне рухоме та нерухоме майно громадян – 18,5 %); у сфері продажу адептам певного продукту або духовних

послуг (грошові кошти – 100 %); у сфері використання релігії для захоплення влади в бізнесі (грошові кошти – 100 %, платіжні документи – 66,7 %, комп'ютерні програми та комп'ютерна інформація – 66,7 %, майно державних, колективних підприємств – 33,3 %); під час здійснення численних матеріальних поборів із завербованих adeptів (грошові кошти – 92,9 %, ювелірні вироби – 49,1 %, антикварні та раритетні предмети – 42,1 %, електротехніка – 38,6 %, одяг – 36,8 %, предмети інтер'єру – 15,8 %).

4. Встановлено, що шахрайства, вчинені під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів мають системний та тривалий характер. Такий різновид шахрайських дій обумовлений обставинами та умовами, які передували кримінальному правопорушенню та сприяли або перешкоджали його вчиненню; обставинами, які вказують на ретельність підготовки до вчинення злочину; відомостями про елементи обстановки, які вплинули на обрання способів злочину, засобів та знарядь, а також особи потерпілого; відомостями про характер взаємодії особи-шахрая та особи потерпілого під час вчинення кримінального правопорушення; відомостями про умови безпосереднього місця та часу вчинення злочину.

Для шахрайств під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, характерним є їх вчинення переважно у громадських приміщеннях – 82,0 %, з вільним доступом всіх зацікавлених та бажаючих прийняти участь у проведенні обрядів та прослуховуванні проповідей – 94,0 %, здебільшого у вихідні дні – 68,7 %; з 10 год. до 14 год. – 51,3 %.

Типовими слідами при вчиненні шахрайств під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів є: матеріальні цінності, які належать потерпілому та якими заволоділи шахраї – 36 %; документи, які визначають: організаційно-правовий статус релігійного угруповування (свідоцтва, ліцензії, тощо); фінансово-бухгалтерський облік релігійного угруповування; банківські документи (документи, що засвідчують наявність поточних рахунків та рух по ним, платіжні доручення, тощо) – 32 %; фото та відео носії інформації – 34 %; електронні носії даних

(флешки, компакт-диски, зовнішні вінчестери; мережеві маршрутизатори; системи відеоспостереження) – 24 %; матеріальні сліди людини (відбитки рук, ніг, дерматогліфічні сліди шкірного покриву, одорологічні (запахові) сліди, біологічні сліди, тощо) – 17 %; електронні документи – 15 %;

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ПІД ПРИВОДОМ ПРОПОВІДУВАННЯ ВІРОВЧЕНЬ ТА ВИКОНАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ

2.1. Обставини, які підлягають встановленню під час розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів

Процесуальна діяльність суб'єктів, уповноважених на здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, відбувається в межах відносно самостійних стадій, які зумовлені специфічними завданнями та мають характерні особливості.

Змістом процесуальної діяльності є застосування правових, пізнавальних, організаційних, оперативно-розшукових та профілактичних засобів та методів, з метою встановлення осіб, подій, обставин та фактів, які супроводжували вчинення кримінального правопорушення.

Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень являє собою специфічну стадію процесу досудового розслідування, яка формально бере свій початок з моменту внесення відомостей до ЄРДР та завершується оголошенням особі про підозру.

Процесуальний порядок внесення відомостей до ЄРДР, регламентований ч. 1 ст. 214 КПК України, згідно якої уповноважені суб'єкти (прокурор, слідчий, дізнавач) зобов'язані невідкладно, але не пізніше 24 годин після отримання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ними з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, внести відповідні відомості до ЄРДР, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг із ЄРДР [156].

Наказ Міністерства внутрішніх справ від 08.02.2019 № 100 «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події» конкретизує, що саме належить до джерел інформації про кримінальні правопорушення та інші події, та визначає, що ними, зокрема, є: 1) заяви та повідомлення від осіб, які надійшли до особи, що уповноважена на здійснення досудового розслідування, або до службової особи, яка уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв або повідомлень; 2) самостійно виявлені посадовою особою органу поліції з будь-якого джерела обставини про вчинення кримінального правопорушення; 3) повідомлення від осіб, які затримали підозрювану особу під час учинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення, чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в його вчиненні [239].

На наше переконання, початковий етап розслідування має чи не найголовніше значення для всієї процедури кримінального судочинства, оскільки успіх розслідування кримінального правопорушення, передусім обумовлюється своєчасністю прийнятого рішення про початок розслідування.

Саме на початковому етапі розслідування, уповноважені особи отримують можливість реалізації завдань кримінального процесуального кодексу щодо забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування шляхом використання кримінально-процесуальних інструментів (ст. 2 КПК України) [156].

Важливою умовою ефективності досудового розслідування, а також безпосередньо його початкового етапу є знання слідчим, дізнавачем, прокурором, оперативним працівником закономірностей складного процесу пізнання об'єктивної істини та вміння використовувати таку інформацію в практичній діяльності з розкриття і розслідування злочинів.

Загальне завдання кримінального провадження, визначене у ст. 2 КПК України, і з урахуванням особливостей структурно-змістової моделі криміналістичної характеристики, дозволяє визначити конкретні або специфічні завдання, необхідність у вирішенні яких обумовлюється певним різновидом вчиненого злочину. При цьому повнота завдань початкового етапу розслідування залежна від сукупності визначених відомостей про подію злочину, їх коректного вивчення та оцінки на момент внесення до ЄРДР.

Враховуючи з'ясовані, в межах нашого дослідження особливості, специфічні риси та криміналістичнозначущі відомості, притаманні шахрайству, яке вчиняється під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, вважаємо за необхідне виокремити такі групи специфічних завдань, вирішення яких відбувається на початковому етапі, зокрема:

- встановлення наявності ознак складу кримінального правопорушення на підставі наявної вихідної інформації;
- здійснення кваліфікації кримінального правопорушення, склад якого вбачається в діях особи, що його вчинила;
- у разі неможливості проведення коректної кваліфікації діяння, вжити необхідні заходи, спрямовані на отримання додаткової інформації;
- встановлення всіх обставин, які підлягають доказуванню; встановлення осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення;
- з'ясування ролі кожного співучасника у вчиненому кримінальному правопорушенні на стадіях підготовки, вчинення та приховування;
- встановлення всіх епізодів злочинної діяльності; встановлення осіб, який завдано матеріальну шкоду внаслідок вчиненого кримінального правопорушення;
- встановлення осіб, які володіють відомостями щодо протиправної діяльності підозрюваних;

- забезпечення відшкодування матеріального збитку й можливої конфіскації майна; встановлення обставин, що сприяли вчиненню.

Як правило кримінальне провадження розпочинається з отримання вихідної інформації про подію, яка, на погляд заявника або працівника правоохоронних органів, містить в собі ознаки злочину.

Чинний кримінальний процесуальний кодекс України визначає коло обставин, які мають бути доведені в процесі розслідування. Відповідно до ст. 91 КПК до таких обставин законодавець відносить:

- подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

- винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форму вини, мотив і мету вчинення кримінального правопорушення;

- вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

- обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження;

- обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

- обставини, які підтверджують, що гроші, цінності й інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані

чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення [136].

Окреслений перелік відомостей утворює предмет доказування, яким зумовлюється лише вектор діяльності слідчого та напрям в межах якого повинно відбуватись розслідування, але при цьому не охоплюється цілісний спектр інформації про криміналістичнозначущі події та явища.

Натомість система криміналістичної категорії «обставини, які підлягають встановленню» враховує значно ширше коло відомостей, з'ясування яких дозволить всебічно дослідити всі обставини вчинення злочину.

На наше переконання, сукупність обставин, які підлягають встановленню, являє собою своєрідний фундамент для визначення кола обставин, які підлягають доказуванню. У підтвердження нашої позиції, спробуємо навести наступну формулу: в процесі досудового розслідування слідчий спочатку встановлює коло обставин, які мають значення для кримінального провадження і лише потім, враховуючи якісні та кількісні показники таких обставин, вирішує питання про можливість доказування за їх допомогою певних фактів та явищ.

Фактично обставини, які підлягають встановленню, виступають у ролі своєрідних правових підстав стосовно процесу формування обставин, які підлягають доказуванню.

Формування кола обставин, які підлягають встановленню, відбувається в залежності від специфіки кримінального правопорушення, яке було вчинене, та визначається змістовим наповненням характерними елементами криміналістичної характеристики певного виду злочину. Тобто, якщо певний елемент не взаємодіє з обстановкою злочину або її окремими елементами, він не враховується під час побудови криміналістичної характеристики, оскільки не утворює навколо себе інформаційний простір, що обумовлює неможливість отримання відомостей.

Типовим переліком обставин, які підлягають встановленню, у більшості наукових джерел, присвячених теорії криміналістичної тактики, визначаються: відомості факт кримінального правопорушення; відомості про потерпілого, в тому числі віктимну ознаку його поведінки; відомості про особу злочинця та мотиви його поведінки; відомості про місце, час та умови вчинення злочину; відомості про предмет злочинного посягання, його вартість та особливі ознаки; відомості про спосіб вчинення злочину; відомості про знаряддя та засоби, за допомогою яких вчинено кримінальне правопорушення; відомості про тривалість злочину (часова ознака); відомості про наявність співучасників під час вчинення злочину та роль кожного з них; спосіб, час і місце використання викраденого або привласненого майна; обставини, які сприяли вчиненню злочину; обставини, що впливають на ступінь і характер вини.

Спробуємо дослідити наукові погляди вчених щодо процесу встановлення кола та змісту обставин, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування шахрайств.

К. О. Чередник та К. О. Чаплинський, проаналізувавши підходи різних учених та дослідивши кримінальні справи (провадження) про шахрайства, пропонують наступний перелік типових обставин, які підлягають встановленню при розслідуванні шахрайств на ринку нерухомості: джерело надходження інформації про злочин; обставини, що виключають злочинність діяння; час та місце вчинення шахрайських дій; обставини та умови, що стосуються механізму події і його наслідків; об'єкт (предмет) злочинного посягання; вид і розмір завданої шкоди; обставини, які характеризують особу потерпілого; обставини, які характеризують осіб, які брали участь у вчиненні злочину; обставини, що підтверджують винуватість кожного з підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення (мети, мета, умисел); обставини, що показують роль кожного співучасника у вчиненні шахрайства та характер його участі; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання

кожного співучасника; обставини, що характеризують діяльність злочинного угруповання та доводять ознаки організованості; кількість епізодів злочинної діяльності, сукупність злочинів (злочинний умисел досягнутий завдяки обманним діям чи мали місце інші склади злочинів); корумповані зв'язки з посадовими особами державних структур та приватних підприємств, організацій, установ; обставини, що характеризують діяльність органів виконавчої влади, установ юстиції та суб'єктів господарської діяльності; обставини, що стосуються діяльності підприємств з ознаками фіктивності; предмети та документи, що були залучені до злочинного діяння [301, с.80].

І. В. Іщук, досліджуючи особливості шахрайств в сфері страхування транспортних засобів, об'єднала обставини, які підлягають встановленню у певні категорії за критерієм елементного наповнення криміналістичної характеристики та визначила такий їх перелік: щодо місця злочину; щодо просторово-часових характеристик; щодо страхової організації; щодо об'єкта страхування; щодо особи підозрюваного; щодо особи заявника; щодо події злочину [108, с. 103].

О. В. Курман, формуючи методику розслідування шахрайств з фінансовими ресурсами до кола обставин, які підлягають встановленню відносить: подія злочину; інформація щодо осіб, які вчинили злочин; ступень участі кожного зі співучасників; відомості про способи вчинення і приховування злочину; інформацію щодо розмірів нанесених збитків; відомості про причини і умови, що сприяли вчиненню злочину [167, с. 88].

Під час дослідження шахрайств у сфері побутових відносин Н. Ю. Кириленко, з метою вирішення питань кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного характеру, до обставин, які підлягають встановленню відносить: подію злочину (час, місце, спосіб заволодіння майном та інші умови вчинення злочину); предмет злочинного посягання (найменування, кількість, вартість, індивідуальні ознаки); особу злочинця (персональні дані, відомості кримінально-правового значення); винність підозрюваного (навмисна форма вини, корисливий мотив і мета

збагачення); наслідки шахрайства (факт вилучення майна, характер і розмір заподіяної шкоди) [110, с. 11].

Л. І. Криушенко, визначаючи обставини, що підлягають з'ясуванню при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами в банківській сфері, здійснює їх систематизацію на обставини, які зумовлені криміналістичною характеристикою злочину та відіграють важливу роль у відтворенні картини події злочину, розшуку особи, виявленні слідів злочину; обставини, що виходять з ознак кримінально-правової характеристики певного виду, групи злочинів або конкретного складу злочину; обставини, що виходять за межі зазначених пунктів, проте факт їх встановлення має юридичне значення для встановлення інших [160, с. 95].

Т. В. Охрімчук, у випадку виявлення ознак шахрайства з фінансовими ресурсами, пропонує встановити наступні обставини: характеристику діяльності громадянина-підприємця або іншого передбаченого ст. 222 КК України суб'єкта; достовірність та обґрунтованість документів, які були надані кредитно-фінансовим установам, державним органам або іншим кредиторам з метою отримання кредиту, дотації, субсидії, субвенції, пільг щодо оподаткування; рахунки, на які були переказані від кредитора кошти; характер і зміст нормативних актів, положення яких були порушені при вчиненні злочину; осіб, причетних до вчинення злочину; наявність причинного зв'язку між діями винних осіб та їх наслідками; особливості способу вчинення злочину; визначити характер і розмір збитків, завданих кредитору; розмір несплачених податків, загальний розмір заподіяних матеріальних збитків; майно (нерухоме і рухоме), грошові кошти, необхідні для відшкодування завданих збитків; чи є в діях осіб ознаки інших злочинів; обставини, що сприяли вчиненню злочинів [221, с. 12].

Проаналізувавши різноманітні підходи вчених щодо формування кола обставин, які підлягають встановленню під час розслідування шахрайських дій, вважаємо, що доцільно було би систематизувати такі обставини, шляхом утворення певних категорій об'єднаних спільним критерієм.

Така процедура, своєрідного упорядкування досить значного масиву інформації, сприятиме чіткій адаптації слідчого у процесі визначення очевидних та неочевидних відомостей, а також забезпечить можливість правильного визначення предмету доказування та його меж.

Ми підтримуємо позицію В. В. Тіщенка, який під час дослідження корисливо-насильницьких злочинів, запропонував згрупувати обставини, що підлягають встановленню, у наступні групи:

1) обставини, пов'язані з подією злочину (наявність певної події; спосіб заволодіння майном; знаряддя та засоби, час, місце та інші умови вчинення злочину; наявність чи відсутність проникнення в житло, приміщення чи інше сховище);

2) обставини, пов'язані з об'єктом злочину: предмет злочинного посягання (найменування викраденого майна, його кількість, властивості, вартість); хто є потерпілим і цивільним позивачем;

3) обставини, пов'язані з особами, які вчинили злочин: персонографічні дані; дані, що мають кримінально-правове значення; дані, що характеризують групу осіб, яка вчинила злочин чи займалася корисливо-насильницькою діяльністю;

4) обставини, які визначають винність обвинуваченого, злочинну мету, підтверджують його корисливий мотив;

5) обставини, що належать до наслідків злочину: ступінь здійснення задуманого злочину; факт вилучення майна; наявність, характер і тяжкість тілесних ушкоджень, що заподіяні потерпілому, або факт його смерті; характер і розмір заподіяної шкоди; доля викраденого майна на момент розкриття злочину [291, с. 30–31].

Враховуючи викладене, вважаємо доцільно під час формування переліку обставин, які підлягають встановленню, використовувати наступні узагальнені категорії: 1) обставини, пов'язані з подією шахрайства; 2) обставини, пов'язані з предметом злочинного посягання; 3) обставини, пов'язані з особою потерпілого; 4) обставини, пов'язані з шахраєм або

шахраями; 5) обставини, які визначають винну, злочинну мету та підтверджують корисливий мотив шахрая; 6) обставини, що належать до наслідків шахрайства.

Таким чином, своєчасне визначення та побудова такого кола обставин, дозволить слідчому правильно спланувати весь процес розслідування, побудувати криміналістичні версії та визначити шляхи їх перевірки.

Водночас, на нашу думку, потреба у з'ясуванні відповідних категорій відомостей обумовлюється завданнями, які вирішуються на початковому етапі розслідування, а їх коло та специфіка визначаються безпосередньо особливостями способу шахрайства, вчиненого у конкретній сфері.

За результатами нашого дослідження, ми виокремили обставини, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, зокрема:

1.1. Факт шахрайства та джерело надходження інформації про вчинення шахрайських дій;

1.2. Відомості, що можуть свідчити про відсутність складу злочину, передбаченого ст. 190 КК України та виключати злочинність діяння;

1.3. Відомості, які характеризують особу потерпілого (віктимна поведінка, соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові ознаки, інтелектуальні ознаки, психофізіологічні властивості)

1.4. Відомості про предмет злочинного посягання, його ознаки та матеріальну цінність;

1.5. Інформація про розмір завданої матеріальної шкоди;

1.6. Відомості, які характеризують особу шахрая (соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові ознаки, інтелектуальні ознаки, індивідуальні ознаки зовнішності та психофізіологічні властивості);

1.7. У випадку вчинення шахрайства групою осіб:

1.7.1. Відомості, які характеризують кожного учасника;

1.7.2. Відомості, які підтверджують роль кожного співучасника та його провину;

1.7.3. Відомості, які характеризують шахрайське угруповання;

1.7.4. Інформація про ознаки організованості злочинної групи;

1.8. Механізм вчинення шахрайства та законність діяльності релігійної структури;

1.9. Інформація про очільників та інших учасників релігійної структури;

1.10. Відомості про спосіб шахрайських дій та інформація щодо можливої реалізації його стадій з підготовки та приховування;

1.11. Відомості про прийоми та методи, які формували безпосередній спосіб вчинення шахрайських, в тому числі і щодо здійснення психологічного впливу;

1.12. Відомості про час та місце вчинення шахрайства;

1.13. Відомості про часово-просторові ознаки та тривалість шахрайських дій та кількість епізодів злочинної діяльності;

1.14. Інформація про використані шахраями знаряддя та засоби;

1.15. Відомості щодо документального підтвердження права на здійснення фінансової, господарської, або підприємницької діяльності;

1.16. Інформація про сліди, залишені внаслідок вчинення шахрайства;

1.17. Причини та умови, які сприяли вчиненню шахрайства;

1.18. Причетність шахраїв до вчинення інших злочинів.

Важливо пам'ятати, що запропонований нами перелік обставин, які підлягають встановленню не є вичерпним та може бути доповнений окремими позиціями залежно від слідчої ситуації та характеристики її структурних компонентів.

Згідно з результатами опитування слідчих Національної поліції, переважна більшість респондентів (97,0 %), зазначила, що своєчасність формування переліку обставин, які підлягають встановленню на початковому

етапі розслідування, однозначно впливатимуть на результативність розслідування та обумовлюватимуть його якісну складову.

При цьому, 77 % слідчих, повідомили, що у процесі розслідування у них неодноразово виникали проблеми із повнотою та коректністю визначення таких обставин, внаслідок: відсутності методичних рекомендацій – 89 %; надмірного навантаження – 64 %; відсутності досвіду розслідування кримінальних проваджень за фактами шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів – 31 %; специфіки способу шахрайства – 25 %; неналежного процесуального керівництва – 4 %.

Нам імпонує позиція Т. О. Мудряк, що будь-яке розслідування починається з аналізу вихідної інформації, яка міститься в матеріалах, які стали приводом для прийняття рішення про початок досудового розслідування. Основними завданнями такого аналізу є: належна оцінка, систематизація, переробка наявної інформації; отримання нових знань; своєчасне і правильне використання відомостей, якими володіє слідчий; висунення необхідних версій; визначення завдань розслідування і пошук нових доказів. Науковиця звертає увагу, що саме невміння виділити ключові моменти початкової інформації, криміналістичні ознаки кримінального правопорушення, взаємозв'язки між окремими фактами, визначити характер і обсяг недостатніх відомостей, які необхідно отримати або уточнити, призводить до того, що слідчі, особливо на початковому етапі розслідування, проводять слідчі (розшукові) дії безсистемно, нецілеспрямовано, а тому допускають безліч помилок, випускають з уваги найважливіші джерела доказової інформації, час і можливості їх вилучення й дослідження [209, с. 280–281].

Твердження, що події та явища, пов'язані із шахрайством мають швидкоплинний характер, обумовлює так звану послідовність: чим швидше слідчий зрозуміє, які обставини матимуть значення для розслідування - тим швидше він зможе розпочати процес збирання доказів у цьому напрямку - і відповідно, тим більше він буде мати шансів такі докази виявити та

використати у процесі розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

2.2. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та напрями їх вирішення

Особливе місце у вирішенні питань зміцнення законності та правопорядку, поліпшення якісного рівня боротьби зі злочинністю має підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів зокрема тих, які здійснюють досудове розслідування. В оптимізації цього процесу, важливе місце, належить саме можливості повноцінного застосування сучасних досягнень науки і техніки та вдосконаленню методів та методик боротьби з нею [196, с. 129].

У цьому контексті, ми не можемо не погодитись із колективом авторів Н. В. Павловою, К. О. Чаплинським та Д. А. Птушкіним, які стверджують що найбільш важливим напрямком слідчої діяльності є процес розслідування та його організаційна складова [222, с. 52], яка забезпечує функціональний розподіл сил та засобів, в тому числі і криміналістичних, між певними етапами в залежності від певних ситуацій.

Такі ситуації у криміналістиці отримали назву слідчих ситуацій. Уперше термін «слідча ситуації» був запропонований О. Н. Колесниченком, який схарактеризував його як положення у розслідуванні злочинів, що відрізняється наявністю тих або інших доказів та інформаційного матеріалу та обумовлено конкретними завданнями його збирання й перевірки, які виникають у зв'язку з цим [119, с. 19].

В. О. Коновалова, визначає слідчу ситуацію як характеристику становища розслідування злочину, обумовлену наявністю (відсутністю) доказової та оперативно-розшукової інформації про обставини предмета

доказування, компоненти криміналістичної характеристики, що визначає систему безпосередніх завдань і напрямів розслідування [117, с. 64].

Т. С. Волчецька, під слідчою ситуацією, розуміє ступінь поінформованості слідчого про злочин, а також стан процесу розслідування, що склався на певний момент часу, аналіз та оцінка якого надає слідчому можливість прийняти найбільш доцільні рішення у справі [69, с. 17].

Р.С. Белкін, вважає, що слідча ситуація охоплює собою кілька груп компонентів: психологічні (конфлікт між слідчим та особами, які протидіють йому; прояви психологічних властивостей слідчого та інших учасників кримінального судочинства тощо); інформаційні (обізнаність слідчого про обставини вчинення злочину; обізнаність інших осіб про стан розслідування, наміри слідчого тощо); процесуальні й тактичні (стан провадження у справі; можливості застосування запобіжних заходів; можливості проведення слідчих дій тощо); матеріальні й організаційно-технічні (засоби зв'язку; можливості мобільного маневрування наявними силами й засобами та ін.) [23, с. 136–137].

М. О. Селіванов, категорію «слідча ситуація» розуміє як обстановку розслідування, що склалася до визначеного моменту [271, с. 58].

Слушною, на наш погляд, є позиція С. С. Чернявського, який вважає, що типову слідчу ситуацію слід визначати як інформаційну модель з найбільш значущими властивостями та ознаками процесу розслідування у справах про злочини, що належать до певної кваліфікаційної групи [305, с. 405].

Загалом результати досліджень слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування, відображені у працях: О. Я. Баєва, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, І. Е. Биховського, О. М. Васильєвої, Т. С. Волчецької, І. Ф. Герасімова, В. Г. Гончаренко, Л. Я. Драпкіна, А. В. Дулова, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалової, В. Г. Лукашевича, Г. А. Матусовського, М. О. Селіванова, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та ін.

Втім, нині єдиного підходу до визначення дефініції «слідча ситуація» не існує, але під час дослідження нам вдалось виокремити чотири напрями у межах яких відбувається тлумачення зазначеної категорії:

а) до першої групи віднесені позиції вчених, які під слідчою ситуацією пропонують розуміти – сукупність зовнішніх умов (обстановки) у яких відбувається процес доказування або розслідування;

б) до другої групи: позиції, відповідно до яких сутність слідчої ситуації констатується в колі сукупності даних про обставини злочину та розслідування, якими володіє слідчий;

в) до третьої групи - погляди, які акцентують увагу на уявній моделі, побудованій на підставі суб'єктивного сприйняття та оцінювання відомостей про подію;

г) до четвертої групи – твердження про сукупність обставин, які характеризують стан розслідування в певний його момент.

Як правило наведені напрями, обумовлюються наявністю в межах тієї чи іншої слідчої ситуації певного компонента, яких характеризує змістовий бік діяльності слідчого, зокрема це:

– компоненти інформаційного спрямування, характеризують перебіг подій з точки зору обізнаності всіх учасників кримінального провадження щодо володіння ними криміналістично значущою інформацією та можливістю її використання у процесі розслідування);

– компоненти психологічного спрямування (характеризують учасників кримінального провадження з точки зору притаманних їм психологічних властивостей та можливості взаємодії між ними із урахуванням цих властивостей);

– компоненти процесуального й тактичного спрямування (характеризують стан та можливості здійснення кримінального провадження шляхом застосування оптимальних та ефективних тактичних прийомів в межах конкретної слідчої (розшукової) дії);

– компоненти матеріального й організаційно-технічного спрямування (характеризують наявність, доцільність та можливість використання техніко-криміналістичних засобів під час роботи з доказами).

Крім того, варто звернути увагу, що така різноманітність підходів до визначення категорії «слідча ситуація», уможлиблює проведення всебічної класифікації таких ситуацій та здійснення їх розподілу на певні види.

На думку Л. П. Ковтуненко, підставами для класифікації типових слідчих ситуацій можуть виступати наступні критерії:

1) за ступенем інформаційної визначеності: а) проста ситуація; б) складна ситуація;

2) за ступенем збігу цілей в учасників слідчої дії: а) конфліктна ситуація; б) безконфліктна ситуація;

3) за ступенем складності вирішення організаційно-тактичних питань: а) організаційно впорядкована ситуація; б) організаційно не врегульована ситуація;

4) за характером поведінки і позиції учасників слідчої дії: а) конструктивна (сприятлива) ситуація; б) деструктивна (несприятлива) ситуація;

5) за кількістю елементів, що визначають характер ситуації слідчої дії: а) комплексна (ускладнена) ситуація; б) спрощена ситуація;

6) за ступенем значущості ситуації слідчої дії для організації процесу розслідування в цілому: а) обмежена ситуація; б) розширена ситуація [159, с. 131–132].

Н. К. Кузьменко, запропонував понад десять критеріїв для розподілу типових слідчих ситуацій на види. Віддаючи належне його науковим пошукам, окреслимо лише ті з них, які нашу думку, мають найбільше практичне значення, зокрема:

- типові слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують наявність суб'єкта злочину;

- типові слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують ставлення суб'єкта злочину до факту вчинення злочину;
- типові слідчі ситуації, побудовані за обставинами, які належать до характеристики виду злочину;
- типові слідчі ситуації, побудовані за обставинами, які характеризують спосіб учинення злочину;
- типові слідчі ситуації, побудовані за іншими обставинами;
- типові слідчі ситуації, які вирізняються наявністю потерпілого;
- типові слідчі ситуації, обумовлені характером показань потерпілого;
- типові слідчі ситуації, обумовлені ступенем віктимності потерпілого;
- типові слідчі ситуації, обумовлені відносинами між потерпілим і злочинцем;
- типові слідчі ситуації, побудовані за обставинами, які характеризують місце вчинення злочину;
- типові слідчі ситуації за обставинами, які характеризують час, який минув з моменту вчинення злочину до моменту повідомлення до органів розслідування;
- типові слідчі ситуації, обумовлені збереженням або зміною обстановки на місці вчинення злочину до отримання відомостей щодо вчинення злочину органами розслідування [164, с. 77–95].

Натомість, М.О. Селіванов пропонує розрізняти слідчі ситуації відповідно до послідовності їх виникнення і співвідношення їх з етапами розслідування: початкові; ситуації, у яких з'являється підозрюваний; ситуації, які містять інформацію, достатню для пред'явлення обвинувачення [272, с. 54].

В. К. Весельський стверджує, що всі класифікаційні структури, запропоновані вченими на підставі різноманітних критеріїв та відповідно до різних категорій кримінальних правопорушень являють собою окремі або конкретні класифікації, оскільки підставою їх побудови є лише одна ознака певної ситуації. Водночас, він пропонує власний підхід до здійснення

загальної класифікації – із урахуванням якісної характеристики стосовно можливості досягнення цілі розслідування. Таким чином, вчений пропонував поділити всі слідчі ситуації на сприятливі та несприятливі для розслідування і уважав, що досягнення слідчим будь-якої з намічених цілей має починатися з оцінки існуючої слідчої ситуації і, за необхідності, – з ужиття заходів щодо зміни її в сприятливу сторону [54, с. 197].

Здійснивши аналіз наукового доробку та кримінальних проваджень (справ) за фактами, вчинення шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, ми прийшли до висновку, що найбільш доцільно, під час визначення слідчих ситуацій, стосовно розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, використовувати наступні критерії щодо їх типізації:

1. Слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують особу злочинця та його ставлення до факту вчиненого злочину, а також обраний ним спосіб злочину.

1.1. Особа, яка вчинила шахрайство встановлена та затримана

1.2. Особа, яка вчинила шахрайство встановлена, але не затримана;

1.3. Особа, яка вчинила шахрайство не встановлена та не затримана;

1.4. Наявна інформація, що шахрайство вчинено групою осіб.

2. Слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують особу потерпілого, ступінь його віктимності та взаємовідносини між ним та злочинцем.

2.1. Кримінальне провадження розпочато за заявою потерпілої особи щодо вчинення відносно неї шахрайських дій;

2.2. Кримінальне провадження розпочато на підставі інформації про шахрайські дії, яка надійшла з інших джерел та потерпілі особи відмовляються співпрацювати зі слідством.

3. Слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують збереження або зміну обстановки на місці вчинення злочину, а також наявність матеріальних слідів.

3.1. У матеріалах відсутня інформація, яка б вказувала на наявність складу злочину, вбачаються цивільно-правові відносини;

3.2. У матеріалах відсутні дані щодо виявлених та вилучених матеріальних слідів, які б підтверджували шахрайські дії.

4. Слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують просторово-часові ознаки вчинення шахрайських дій;

4.1. Інформація, яка міститься у матеріалах свідчить про вчинення шахрайства минулих років;

4.2. Інформація, яка міститься у матеріалах свідчить про вчинення злочину на території кількох адміністративно-територіальних одиниць.

5. Слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують процедуру проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), оперативно-розшукових та процесуальних дій під час розслідування на різних його стадіях.

5.1. Типові ситуації при розслідуванні шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, які виникають під час допиту;

5.2. Типові ситуації при розслідуванні шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, які виникають під час пред'явлення для впізнання;

5.3. Типові ситуації при розслідуванні шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, які виникають під час огляду (обшуку);

5.4. Типові ситуації при розслідуванні шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, які виникають під час слідчого експерименту.

Не зважаючи на такі різні підходи до визначення слідчої ситуації та її складових компонентів, більшість вчених та практиків схиляється до позиції, що успіх початкового етапу розслідування залежить не лише від повноцінного відображення слідчої ситуації у свідомості слідчого на певному етапі, але і від здатності самого слідчого правильно визначити тип ситуації та прийняти рішення, які дозволять ці ситуації вирішити.

За результатами опитування слідчих Національної поліції України щодо необхідності типізації слідчих ситуацій, можливості використання таких моделей під час розслідування та їх значення для забезпечення організаційно-тактичної складової діяльності органів досудового розслідування, встановлено, що 87 % респондентів зазначили про можливість коректного визначення напряму розслідування та планування слідчих (розшукових) дій; 74 % - повідомили про можливість оперативного формування версій щодо окремих обставин шахрайства; 64 % - пов'язали типізацію із збільшенням можливостей щодо оптимального визначення слідчих (розшукових) дій та лише 2 % опитаних вказали, що не вбачають необхідності у використанні таких відомостей під час розслідування.

Визначивши типи слідчих ситуацій, які притаманні шахрайствам, вчиненим під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів, спробуємо окреслити проблеми, характерні кожному із запропонованих типів та запропонувати шляхи їх вирішення:

1. Слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують особу злочинця та його ставлення до факту вчиненого злочину, а також обраний ним спосіб злочину.

Як правило, вказаний тип ситуацій характеризується наявністю достатніх даних про ознаки складу злочину, передбаченого ст. 190 КК України в діях шахраїв. Але здебільшого такі слідчі ситуації є не сприятливими, оскільки особа або група осіб, які вчиняли шахрайські не встановлені або не відоме їх місце перебування.

Під час вирішення цієї ситуації перед слідчим постає ряд основних завдань: щодо встановлення осіб, які вчинили шахрайство, щодо можливості їх ідентифікації, щодо визначення їх місцезнаходження, щодо забезпечення заходів, пов'язаних із відшкодуванням матеріальних цінностей потерпілим.

Враховуючи, що сам спосіб шахрайства передбачає обманні дії, які в тому числі спрямовані на маскування зовнішності або інших ознак, на підставі яких шахраї можуть бути ідентифіковані, перед слідчими та оперативними працівниками постає необхідність у активній взаємодії. В першу чергу напрями взаємодії обумовлюються перевіркою на причетність до вчинення таких злочинів осіб, які раніше притягувались до кримінальної відповідальності за вчинення аналогічних правопорушень, а також отриманням оперативної інформації, яку в подальшому можливо буде реалізувати під час кримінального провадження.

Іншим напрямом взаємодії між слідчими та оперативними працівниками є використання вже встановлених вихідних даних про інші елементи криміналістичної характеристики, з метою побудови та перевірки версій щодо з'ясування осіб, які вчинили шахрайство та їх можливого місця перебування.

Наприклад: випадки вчинення шахрайських дій під приводом виконання релігійного обряду за допомогою телефонного зв'язку та мережі «Інтернет».

У Києві поліція припинила діяльність групи шахраїв, які протягом року видавали себе за екстрасенсів та видурювали гроші у довірливих людей. Зловмисники облаштували два call-центри, оголошення про свої «послуги» вони давали на спеціальних сайтах. Себе вони позиціонували як екстрасенси, які брали участь у телепрограмах сусідньої держави. Люди телефонували на вказані номери і отримували «консультації» щодо їхніх проблем, шахраї навіть проводили діагностику і ритуали телефоном. Насправді з клієнтами спілкувалися оператори call -центрів, які називалися екстрасенсами або їхніми помічниками. Гроші за послуги клієнти перераховували на віртуальні

гаманці або банківські рахунки. Правоохоронці затримали злочинців, які організували масштабну фінансову оборудку та ввели в оману українців на 70 мільйонів гривень³.

2. Слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують особу потерпілого, ступінь його віктимності та взаємовідносини між ним та злочинцем.

Під час вирішення таких ситуацій, слідчі зустрічаються із активною протидією розслідуванню саме з боку потерпілих осіб. Знову ж таки, окреслюючи спосіб шахрайських дій, мета якого передбачає введення потерпілого в оману та відповідно повну довіру до дій шахрая, слід звернути увагу, що більшість потерпілих відмовляється надавати показання стосовно обставин вчинення шахрайства та розповідати подробиці подій, які супроводжували злочин, в тому числі і про взаємовідносини між ними та особами, які вчинили шахрайство.

У випадку виникнення таких ситуацій, головним завданням слідчого є налагодження психологічного контакту з потерпілими та, використовуючи необхідні тактичні прийоми, переконання потерпілого у помилковості його позиції.

*Наприклад: Під час розслідування кримінальної справи №10-16884 за фактом спільних шахрайських дій з боку представників Церкви «Посольство Боже в Україні» та службових осіб ряду кредитних спілок, досудовим слідством встановлено, що ОСОБА_1., будучи співзасновником та директором ТОВ «Кінгз Кепітал» (код ЄДРПОУ 34763637), зареєстрованого 27.11.2006 року Шевченківською районною у м.Києві державною адміністрацією, президентом Всеукраїнської громадської організації «Духовність та Благополуччя» (код ЄДРПОУ ***) та директором приватного підприємства «Кінгз Кепітал» (код ЄДРПОУ ***), здійснюючи свою діяльність по вул. І.Франка, 4, офіс 2 у м.Києві та*

³ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

вул. Володимирській, 49-а, офіс 6 у м. Києві вступив у злочинну змову з співзасновниками та заступником директора ТОВ «Кінгз Капітал» ОСОБА_2, віцепрезидентом Всеукраїнської громадської організації «Духовність та Благополуччя» ОСОБА_3, заступником директора ПП «Кінгз Капітал» ОСОБА_4, пастором та лідером Церкви «Посольство Боже в Україні» та зловживаючи довірою громадян, які відвідували релігійні зібрання Церкви «Посольство Боже в Україні», а саме: ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10 [.....] в період з жовтня 2007 року по листопад 2008 року, під виглядом ефективного розміщення коштів шляхом укладення договорів комісійної винагороди, договорів членського внеску та платіжної вимоги та договорів про партнерство та спільну діяльність, шахрайським шляхом заволоділи грошовими коштами останніх на загальну суму 1 030 000 гривень, якими розпорядились на власний розсуд, чим спричинили вкладникам шкоду в особливо великих розмірах.

Водночас, під час ініціювання проведення слідчих дій, значна кількість потерпілих, які були викликані для проведення допитів з метою отримання інформації про заподіяну їм шкоду – відмовлялись з'являтися до слідчого, відмовлялись надавати показання, відмовлялись підписувати будь-які процесуальні документи, пояснюючи свою поведінку тим, що вони переконані у правомірності представників Церкви «Посольство Боже в Україні» [157].

3. Слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують збереження або зміну обстановки на місці вчинення злочину, а також наявність матеріальних слідів.

Ситуації, які притаманні шахрайствам, як правило характеризуються незначною кількістю утворення саме матеріальних слідів. В такому випадку, основною задачею, яку має вирішити слідчий є своєчасне виявлення можливих осередків утворення матеріальних слідів та вжиття заходів щодо їх термінової фіксації та вилучення.

Водночас, хочемо звернути увагу, що нині судді в межах судового розгляду кримінальних проваджень звертають увагу саме на наявність матеріально-фіксованих ознак злочинного діяння. На жаль, є випадки, коли за відсутності саме речових доказів, у кримінальних провадженнях за фактами шахрайства не можливо було прийняти остаточне рішення.

Таким чином, визначивши весь механізм злочинних дій шахрая, слідчий повинен зорієнтувати свою увагу саме на пошук та фіксацію матеріальних слідів, які будуть свідчити про незаконні шахрайські дії та про причетність шахраїв до їх вчинення.

Як приклад, можна навести випадки непоодиноких звернень потерпілих осіб до органів поліції із заявами про вчинені шахрайські дії відносно них, але за відсутності достатніх даних, які вказують на ознаки складу злочину, передбаченого ст. 190 КК України – приймаються рішення про відсутність в діянні складу кримінального правопорушення або події кримінального правопорушення.

4. Слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують просторово-часові ознаки вчинення шахрайських дій.

Характерною тенденцією шахрайств, які вчиняються під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів є те, що вони не обмежені одним епізодом та однією територіально-адміністративною одиницею. В такому випадку, слідчий має вжити заходи щодо отримання доказової інформації про всі без виключення епізоди, а також одночасно і вирішити питання про подальшу підслідність кримінального провадження, у якому зафіксовано злочинні дії у межах різних населених пунктів.

Наприклад: ОСОБА_1 перебуваючи на стаціонарному лікуванні в кардіологічному відділенні КУ «Кіцманська ЦРЛ», що за адресою: вул. Незалежності, 1, м. Кіцмань Чернівецької області, знаходячись у палаті № 2, 21.02.2019, під час розмови із ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2, жителькою м АДРЕСА_1, яка знаходилась у вказаному приміщенні у зв'язку із відвідинами свого чоловіка, ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_3, жителя

АДРЕСА_1 , який перебував на стаціонарному лікуванні у зазначеному приміщенні, шляхом обману та зловживання довірою, під приводом вигаданої історії про своїх знайомих, які час від часу відвідують місто Єрусалим, Ізраїль, та в змозі там придбати освячену воду та землю, амулети, що в свою чергу може покращити стан здоров'я її чоловіка, запропонував їй передати йому грошові кошти в сумі 1890 грн. для витрат на придбання вказаних предметів, на що остання погодилась.

Наступного дня, 22.02.2019 близько 10:30 ОСОБА_2 , прийшовши до вказаного приміщення, не здогадуючись про дійсні наміри ОСОБА_1 , попередньо взявши із собою вказану суму грошових коштів, передала останньому грошові кошти в сумі 1890 грн.

Після чого, ОСОБА_1 , заздалегідь не збираючись витратити грошові кошти на придбання вищевказаних предметів, розпорядився ними на власний розсуд, чим спричинив ОСОБА_2 матеріальних збитків на суму 1890 грн.

Крім того, ОСОБА_1 , продовжуючи свій злочинний намір, спрямований на незаконне збагачення, перебуваючи на стаціонарному лікуванні в кардіологічному відділенні КУ «Кіцманська ЦРЛ», що за адресою: вул. Незалежності, 1, м. Кіцмань Чернівецької області, знаходячись у палаті № 2, 24.02.2019 зателефонував на засіб мобільного зв'язку ОСОБА_2 , ІНФОРМАЦІЯ_2 , жительки АДРЕСА_1 , шляхом обману та зловживання довірою, під приводом вигаданої історії про своїх знайомих, які час від часу відвідують місто Єрусалим, Ізраїль, та в змозі помолитися у зазначеному місці за здоров'я її чоловіка, ОСОБА_4 , ІНФОРМАЦІЯ_3 , жителя АДРЕСА_1 , за що необхідно передати ОСОБА_1 грошові кошти в сумі 2500 грн., на що остання погодилась.

В подальшому, 24.02.2019 близько 17:30 ОСОБА_2 , прийшовши до вказаного приміщення, не здогадуючись про дійсні наміри ОСОБА_1 , попередньо взявши із собою вказану суму грошових коштів, передала останньому грошові кошти в сумі 2500 грн.

Після чого, ОСОБА_1 , заздалегідь не збираючись передати грошові кошти для здійснення релігійного ритуалу, розпорядився ними на власний розсуд, чим спричинив ОСОБА_2 матеріальних збитків на суму 2500 грн.

Крім того, 28.02.2019 ОСОБА_1 , продовжуючи свій злочинний намір, спрямований на незаконне збагачення, перебуваючи на стаціонарному лікуванні в кардіологічному відділенні КУ «Кіцманська ЦРЛ», що за адресою: вул. Незалежності, 1, м. Кіцмань Чернівецької області, знаходячись у палаті № 2, під час розмови із ОСОБА_3 , ІНФОРМАЦІЯ_4 , жителем с. Шипинці Кіцманського району, який перебував на стаціонарному лікуванні у зазначеному приміщенні, шляхом обману та зловживання довірою, під приводом можливості сприяння останньому у отриманні статусу інваліда, для чого необхідно надати йому спочатку 1100 грн., а подальшому ще 1000 грн., для передачі їх іншій особі, яка безпосередньо буде займатись оформленням відповідних документів, на що ОСОБА_3 погодився.

В подальшому, 01.03.2019 близько 08:00 ОСОБА_3 , не здогадуючись про дійсні наміри ОСОБА_1 , перебуваючи у зазначеному приміщенні передав останньому грошові кошти в сумі 1100 грн.

Після чого, ОСОБА_1 , заздалегідь не збираючись передати грошові кошти обумовлені цілі, розпорядився ними на власний розсуд, чим спричинив ОСОБА_3 матеріальних збитків на суму 1100 грн. [198].

Ще одним прикладом слідчої ситуації, обумовленої просторово-часовими ознаками та багаточисельною кількістю епізодів шахрайських дій, спрямованих на заволодіння чужим майном та охоплених єдиним умислом:

20 березня 2020 року приблизно о 17:00 год., ОСОБА_1 , перебуваючи біля будинку № 4 по вул. Вернадського в м. Біла Церква, Київської області, познайомилася із потерпілою ОСОБА_2 , представившись їй як особа, що може «знімати порчу» шляхом ворожіння та проведення певних обрядів. Після цього, продовжуючи розмову із потерпілою ОСОБА_2 , користуючись довірливими рисами характеру, достовірно розуміючи, що остання є особою похилого віку, ОСОБА_1 розповіла потерпілій про наведену на неї «порчу» і вирішила, діючи

умисно, тобто усвідомлюючи суспільно-небезпечний та протиправний характер вчинюваних нею дій та свідомо бажаючи настання їх шкідливих наслідків, зловживаючи довірою потерпілої ОСОБА_2 , обманути останню і таким чином заволодіти її грошовими коштами у майбутньому, при цьому ОСОБА_1 , використовуючи дар переконання, шляхом обману умовила потерпілу зустрітись на наступний день для проведення ритуалу зняття «порчі». Реалізуючи свій злочинний умисел, який спрямований на незаконне збагачення за рахунок чужого майна, ОСОБА_1 , 21 березня 2020 року приблизно о 08:00 год., знаходячись у АДРЕСА_2 , зустрілася із потерпілою ОСОБА_2 та, продовжуючи розповідати про наведену на неї «порчу», формуючи у останньої стійку довіру до себе і продовжуючи вводити її в оману щодо своїх дійсних намірів, пообіцяла «зняти порчу» з потерпілої ОСОБА_2 та повідомила, що для «зняття порчі» необхідно провести декілька зустрічей для проведення відповідних маніпуляцій і молитви, за які потрібно розраховуватись грошовими коштами. Після цього, ОСОБА_1 , умисно, з корисливих мотивів, з метою доведення свого злочинну умислу на заволодіння чужим майном шляхом обману, під приводом проведення ритуалу «зняття порчі», заволоділа 500 гривнями, які потерпіла ОСОБА_2 , будучи обманутою, помиляючись про дійсні наміри ОСОБА_1 та довірившись останній в правдивості її дій, надала ОСОБА_1 . В подальшому, ОСОБА_1 незаконно здобутими грошовими коштами розпорядилася на власний розсуд, спричинивши потерпілій ОСОБА_2 майнової шкоди на суму 500 грн.

Продовжуючи свою злочинну діяльність, охоплену єдиним умислом, спрямованим на незаконне збагачення за рахунок чужого майна, ОСОБА_1 , наприкінці березня 2020 року, точної дати та часу досудовим розслідуванням не встановлено, знаходячись у АДРЕСА_2 , зустрілася із потерпілою ОСОБА_2 та повідомила, що для «зняття порчі» з останньої необхідна більша сума грошей, а саме, для того щоб провести обряд молитви у Києво-Печерській лаврі м. Києва. Після цього, ОСОБА_1 умисно, з корисливих мотивів, з метою доведення свого злочинну умислу спрямованого на заволодіння чужим майном шляхом обману, під приводом проведення ритуалу «зняття

порчі» та ворожіння на картах, заволоділа 1000 гривень, які потерпіла ОСОБА_2, будучи обманутою, помиляючись про дійсні наміри ОСОБА_1 та довірившись останній в правдивості її дій, надала ОСОБА_1. В подальшому ОСОБА_1 незаконно здобутими грошовими коштами розпорядилася на власний розсуд, спричинивши потерпілій ОСОБА_2 майнової шкоди на суму 1000 грн.

Продовжуючи свою злочинну діяльність, охоплену єдиним умислом, який спрямований на незаконне збагачення за рахунок чужого майна, ОСОБА_1, 02 квітня 2020 року приблизно о 07:20 год., знаходячись у приміщенні квартири (в ході досудового розслідування точний номер квартири не встановлено), АДРЕСА_3, зустрілася із потерпілою ОСОБА_2 та повідомила, що для «зняття порчі» з останньої необхідна більша сума грошей в розмірі 4 000 грн., щоб провести обряд молитви у Києво-Печерській лаврі м. Києва, після чого ОСОБА_1 провела ритуал ворожіння та відповідних маніпуляцій, проте у потерпілої ОСОБА_2 вказаної суми грошових коштів не було, тому ОСОБА_1 домовилась зустрітись з потерпілою пізніше. Після цього, ОСОБА_1, приблизно о 08:00 год., зустрівшись з потерпілою ОСОБА_2 біля б. 4 по вул. Вернадського в м. Біла Церква, Київської області, умисно, з корисливих мотивів, з метою доведення свого злочинну умислу на заволодіння чужим майном шляхом обману, під приводом проведення молитви у Києво-Печерській лаврі у майбутньому для ритуалу «зняття порчі» з потерпілої ОСОБА_2, заволоділа 4000 гривень, які потерпіла ОСОБА_2, будучи обманутою, помиляючись про дійсні наміри ОСОБА_1 та довірившись останній в правдивості її дій, надала ОСОБА_1. В подальшому ОСОБА_1 незаконно здобутими грошовими коштами розпорядилася на власний розсуд, спричинивши потерпілій ОСОБА_2 майнової шкоди на суму 4000 грн.

Продовжуючи свою злочинну діяльність, охоплену єдиним умислом, який спрямований на незаконне збагачення за рахунок чужого майна, ОСОБА_1, 07 квітня 2020 року приблизно о 08:00 год., знаходячись у приміщенні квартири (в ході досудового розслідування точний номер квартири не встановлено), АДРЕСА_3, зустрілася із потерпілою ОСОБА_2 та повідомила, що для «зняття порчі» з останньої необхідна сума грошей в розмірі 4 000 грн., щоб

провести обряд молитви у Києво-Печерській лаврі м. Києва, проте у потерпілої ОСОБА_2 вказаної суми грошових коштів не було, тому ОСОБА_1 домовилась зустрітись з потерпілою пізніше. Після цього, ОСОБА_1, приблизно о 08:30 год., зустрівшись з потерпілою ОСОБА_2 біля б. 4 по вул. Вернадського в м. Біла Церква, Київської області, умисно, з корисливих мотивів, з метою доведення свого злочинну умислу на заволодіння чужим майном шляхом обману, під приводом проведення молитви у Києво-Печерській лаврі у майбутньому для ритуалу «зняття порчи» з потерпілої ОСОБА_2, заволоділа 200 доларами США, що в перерахунку на офіційний курс НБУ України становить 5 447 грн., які потерпіла ОСОБА_2, будучи обманутою, помиляючись про дійсні наміри ОСОБА_1 та довірившись останній в правдивості її дій, надала ОСОБА_1. В подальшому ОСОБА_1 незаконно здобутими грошовими коштами розпорядилася на власний розсуд, спричинивши потерпілій ОСОБА_2 майнової шкоди на суму 5 447 грн.

Продовжуючи свою злочинну діяльність, охоплену єдиним умислом, який спрямований на незаконне збагачення за рахунок чужого майна, ОСОБА_1, 10 квітня 2020 року приблизно о 09:30 год., знаходячись біля б.161 по вул. Таращанській в м. Біла Церква, Київської області, зустрілася із потерпілою ОСОБА_2 та повідомила, що для «зняття порчі» з останньої необхідна сума грошей в розмірі 1000 грн., щоб провести обряд молитви у Києво-Печерській лаврі м. Києва. Після цього, ОСОБА_1, умисно, з корисливих мотивів, з метою доведення свого злочинну умислу на заволодіння чужим майном шляхом обману, під приводом проведення молитви у Києво-Печерській лаврі у майбутньому для ритуалу «зняття порчі» з потерпілої ОСОБА_2, заволоділа 1000 гривень, які потерпіла ОСОБА_2, будучи обманутою, помиляючись про дійсні наміри ОСОБА_1 та довірившись останній в правдивості її дій, надала ОСОБА_1. В подальшому ОСОБА_1 незаконно здобутими грошовими коштами розпорядилася на власний розсуд, спричинивши потерпілій ОСОБА_2 майнової шкоди на суму 1000 грн.

Продовжуючи свою злочинну діяльність, охоплену єдиним умислом, який спрямований на незаконне збагачення за рахунок чужого майна, ОСОБА_1, 13

квітня 2020 року приблизно о 08:00 год., знаходячись у АДРЕСА_1 , зустрілася із потерпілою ОСОБА_2 та повідомила, що для «зняття порчі» з останньої необхідна сума грошей в розмірі 1000 грн., щоб провести обряд молитви у Києво-Печерській лаврі м. Києва. Після цього, ОСОБА_1 , умисно, з корисливих мотивів, з метою доведення свого злочинну умислу на заволодіння чужим майном шляхом обману, під приводом проведення молитви у Києво-Печерській лаврі у майбутньому для ритуалу «зняття порчі» з потерпілої ОСОБА_2 , заволоділа 1000 гривень, які потерпіла ОСОБА_2 , будучи обманутою, помиляючись про дійсні наміри ОСОБА_1 та довірившись останній в правдивості її дій, надала ОСОБА_1 . В подальшому ОСОБА_1 незаконно здобутими грошовими коштами розпорядилася на власний розсуд, спричинивши потерпілій ОСОБА_2 майнової шкоди на суму 1000 грн.

Продовжуючи свою злочинну діяльність, охоплену єдиним умислом, який спрямований на незаконне збагачення за рахунок чужого майна, ОСОБА_1 , 17 квітня 2020 року приблизно о 08:00 год., знаходячись у АДРЕСА_1 , зустрілася із потерпілою ОСОБА_2 та повідомила, що для «зняття порчі» з останньої необхідна сума грошей в розмірі 500 грн., щоб провести обряд молитви у Києво-Печерській лаврі м. Києва. Після цього, ОСОБА_1 , умисно, з корисливих мотивів, з метою доведення свого злочинну умислу на заволодіння чужим майном шляхом обману, під приводом проведення молитви у Києво-Печерській лаврі у майбутньому для ритуалу «зняття порчі» з потерпілої ОСОБА_2 , заволоділа 500 гривнями, які потерпіла ОСОБА_2 , будучи обманутою, помиляючись про дійсні наміри ОСОБА_1 та довірившись останній в правдивості її дій, надала ОСОБА_1 . В подальшому ОСОБА_1 незаконно здобутими грошовими коштами розпорядилася на власний розсуд, спричинивши потерпілій ОСОБА_2 майнової шкоди на суму 500 грн.

Продовжуючи свою злочинну діяльність, охоплену єдиним умислом, який спрямований на незаконне збагачення за рахунок чужого майна, ОСОБА_1 , 20 квітня 2020 року приблизно о 08:00 год., знаходячись у АДРЕСА_1 , зустрілася із потерпілою ОСОБА_2 та повідомила, що для «зняття порчі» з останньої необхідна сума грошей в розмірі 450 грн., щоб провести обряд молитви у Києво-

Печерській лаврі м. Києва. Після цього, ОСОБА_1, умисно, з корисливих мотивів, з метою доведення свого злочинну умислу на заволодіння чужим майном шляхом обману, під приводом проведення молитви у Києво-Печерській лаврі у майбутньому для ритуалу «зняття порчі» з потерпілої ОСОБА_2, заволоділа 450 гривнями, які потерпіла ОСОБА_2, будучи обманутою, помиляючись про дійсні наміри ОСОБА_1 та довірившись останній в правдивості її дій, надала ОСОБА_1. В подальшому ОСОБА_1 незаконно здобутими грошовими коштами розпорядилася на власний розсуд, спричинивши потерпілій ОСОБА_2 майнової шкоди на суму 450 грн.

Продовжуючи свою злочинну діяльність, охоплену єдиним умислом, який спрямований на незаконне збагачення за рахунок чужого майна, ОСОБА_1, 21 квітня 2020 року приблизно о 08:00 год., знаходячись у АДРЕСА_1, зустрілася із потерпілою ОСОБА_2 та повідомила, що для «зняття порчі» з останньої необхідна сума грошей в розмірі 700 грн., щоб провести обряд молитви у Києво-Печерській лаврі м. Києва. Після цього, ОСОБА_1, умисно, з корисливих мотивів, з метою доведення свого злочинну умислу на заволодіння чужим майном шляхом обману, під приводом проведення молитви у Києво-Печерській лаврі у майбутньому для ритуалу «зняття порчі» з потерпілої ОСОБА_2, заволоділа 700 гривнями, які потерпіла ОСОБА_2, будучи обманутою, помиляючись про дійсні наміри ОСОБА_1 та довірившись останній в правдивості її дій, надала ОСОБА_1. В подальшому ОСОБА_1 незаконно здобутими грошовими коштами розпорядилася на власний розсуд, спричинивши потерпілій ОСОБА_2 майнової шкоди на суму 700 грн.

Продовжуючи свою злочинну діяльність, охоплену єдиним умислом, який спрямований на незаконне збагачення за рахунок чужого майна, ОСОБА_1, 27 квітня 2020 року приблизно о 12:00 год., знаходячись у АДРЕСА_1, зустрілася із потерпілою ОСОБА_2 та повідомила, що для «зняття порчі» з останньої необхідна сума грошей в розмірі 500 грн., щоб провести обряд молитви у Києво-Печерській лаврі м. Києва. Після цього, ОСОБА_1, умисно, з корисливих мотивів, з метою доведення свого злочинну умислу на заволодіння чужим майном шляхом обману, під приводом проведення молитви у Києво-Печерській

лаві у майбутньому для ритуалу «зняття порчі» з потерпілої ОСОБА_2, заволоділа 500 гривнями, які потерпіла ОСОБА_2, будучи обманутою, помиляючись про дійсні наміри ОСОБА_1 та довірившись останній в правдивості її дій, надала ОСОБА_1. В подальшому ОСОБА_1 незаконно здобутими грошовими коштами розпорядилася на власний розсуд, спричинивши потерпілій ОСОБА_2 матеріального збитку на суму 500 грн. Своїми умисними діями, які виразились в незаконному заволодінні чужим майном шляхом обману (шахрайстві), ОСОБА_1 завдала потерпілій ОСОБА_2 майнової шкоди на загальну суму 15 097 грн. [199].

Крім того, головним завданням слідчого, при вирішення такої слідчої ситуації, є забезпечення негайного припинення злочинної діяльності шахрая або групи шахраїв – до моменту прийняття остаточного рішення в межах розслідуваного кримінального провадження.

Наприклад, знову ж таки діяльність Церкви «Посольство Боже в Україні» представники якої спільно зі службовими особами кредитних спілок вчиняли шахрайські дії під час проведення проповідей. Після порушення кримінальної справи та початку розслідування, слідчими Слідчого управління м. Києва було прийнято рішення щодо обмеження діяльності кредитних спілок. Водночас рішення щодо діяльності самої Церкви «Посольство Боже в Україні» не приймалися. За таких умов представники Церкви «Посольство Боже в Україні» продовжували проводити збори адептів, під час яких налаштовували останніх не звертатись до правоохоронних органів, не з'являтись за їх вимогою та не повідомляти жодну інформацію [157].

5. Слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують процедуру проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), оперативно-розшукових та процесуальних дій під час розслідування на різних його стадіях.

Для вирішення слідчих ситуації такого ґатунку, слідчий має враховувати: специфічні властивості притаманні цьому різновиду шахрайства, властивості самих учасників кримінального провадження,

прогнозований результат, та на підставі аналізу отриманих даних – приймає рішення про найбільш оптимальні та ефективні тактичні прийоми тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії.

Окреслені нами позиції щодо типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, дозволяють визначити перелік найбільш типових слідчих ситуації початкового етапу розслідування, притаманних саме цій категорії шахрайств.

Теорія криміналістичної тактики для кожної типової слідчої ситуації, яка виникає в межах конкретного різновиду кримінального правопорушення, передбачає відповідний алгоритм слідчих (розшукових) дій, який дозволить отримати найбільш повну інформацію про подію злочину та її учасників та подолати негативні чинники як фактор протидії розслідуванню. Тобто зміст діяльності слідчого повинен бути обумовлений його професійними вміннями та навичками, які допомагають йому визначити потрібний алгоритм і забезпечити проведення всіх необхідних слідчих (розшукових) дій з метою повного, всебічного й об'єктивного дослідження всіх обставин злочину та прийняття остаточного рішення.

Враховуючи результати опрацювання матеріалів кримінальних проваджень, наукові напрацювання вчених криміналістів у напрямку дослідження слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування різних видів шахрайств, можемо дійти висновку, що шахрайствам, вчиненим під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів притаманні наступні слідчі ситуації початкового етапу розслідування:

1) встановлено інформацію про склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, наявна інформація про вчинення шахрайства групою осіб, проте особи злочинців та їх місцезнаходження не встановлено – 9,3 %;

2) встановлено інформацію про склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, особи злочинців встановлені, але на місці події таких осіб не затримано та їх місцезнаходження невідоме – 48 %;

3) встановлено інформацію про наявний склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, особу або осіб, яка/які вчинили шахрайство, затримано – 34,7 %;

4) інформації, яка достовірно вказувала б на ознаки злочину, немає – 8,0 %.

Для побудови ефективної методики розслідування, важливим чинником є не лише з'ясування обставин, які утворюють найбільш часто виникаючі ситуації, але і пропозиції стосовно дій та заходів, за допомогою яких такі ситуації можуть бути вирішені, зокрема:

1. При вирішенні слідчої ситуації в межах якої встановлено інформацію про склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, наявна інформація про вчинення шахрайства групою осіб, проте особи злочинців та їх місцезнаходження не встановлено доцільно здійснити:

- огляд місця події - з метою виявлення залишених злочинцями слідів, знарядь шахрайства (буклетів, підроблених документів, супутніх предметів псевдо релігійного спрямування, особистих речей, матеріальних коштів). Під час виявлення таких предметів потрібно провести їх огляд і забезпечити збереження можливої слідової інформації (відбитків пальців рук, мікрочастинок тощо);

- допит потерпілих - з метою отримання відомостей, які можуть бути використані для організації розшуку шахраїв та їх подальшої ідентифікації;

- встановити та допитати свідків – з метою отримання інформації про прикмети злочинців, їх кількість, а також інші орієнтуючі обставини про подію;

- вирішити питання щодо складання композиційного портрета шахраїв з метою подальшого забезпечення розшукових дій;

- продемонструвати свідкам та потерпілим фотокартотеку осіб, які перебувають на різноманітних обліках у поліції, в тому числі осіб, які притягувались до кримінальної відповідальності за вчинення аналогічних злочинів;

- встановити наявність камер відеоспостереження на місці події та поблизу нього, а також здійснити тимчасове вилучення відеозаписів із урахуванням тривалості вчинення шахрайських дій. В тому числі відеозаписи на яких зафіксовані ознаки зовнішності, які можуть бути використанні для розшуку шахраїв;

- орієнтувати особовий склад поліції, на території обслуговування якого вчинене шахрайство, суміжних територіальних органів поліції, громадськості про характер, час, місце, спосіб його учинення, ознаки зовнішності шахраїв та з приводу іншої вихідної інформації, яка матиме значення для встановлення та розшуку шахраїв;

- у випадку вилучення матеріальних слідів прийняти рішення про призначення відповідних судових експертиз;

- ініціювати проведення негласних (слідчих) розшукових дій – обстеження публічно недоступних місць, житла та іншого володіння особи, аудіо- та відеоконтроль особи;

- у випадку встановлення, що шахраї діяли із залученням третіх осіб (кредитні спілки, представники громадськості, тощо) ініціювати отримання реєстраційної, податкової та фінансової документації суб'єктів господарювання щодо фінансово-господарської діяльності. За наявності інформації про вчинення шахрайства, під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів, за попередньою змовою із представниками кредитних спілок, доречно вирішити питання про ініціювання проведення тактичних операцій:

- а) «документ» – першочерговість її проведення обумовлена тим, що з моменту початку розслідування існує велика ймовірність знищення або

приховування документів, які використовувалися під час учинення шахрайства або свідчать про шахрайство.

б) «співучасники» – тактична операція, яка проводиться у тих випадках, коли є інформація про те, що шахрайство, пов'язане з діяльністю кредитної спілки, вчинене групою осіб. Сутність її полягає у зборі усієї можливої інформації про механізм шахрайства, встановленні його учасників та визначенні їхньої ролі (функцій) [115, с. 131].

2. При вирішенні слідчої ситуації в межах якої встановлено інформацію про склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, особи злочинців встановлені, але на місці події таких осіб не затримано та їх місцезнаходження невідоме, необхідно провести:

- огляд місця події - з метою виявлення матеріальних слідів шахрайства (грошових коштів, якими заволоділи шахраї, буклетів, підроблених документів, супутніх предметів псевдо релігійного спрямування, особистих речей) та слідової інформації, за допомогою якої можливо буде ідентифікувати шахраїв. У випадку вилучення матеріальних слідів прийняти рішення про призначення відповідних судових експертиз;

- допит потерпілих та свідків - з метою отримання відомостей про обставини шахрайства, а також інформації про можливе місце перебування шахраїв;

- складання композиційного портрета шахраїв та ініціювання розшукових дій;

- встановити наявність камер відеоспостереження на місці події та поблизу нього, а також здійснити тимчасове вилучення відеозаписів із урахуванням тривалості вчинення шахрайських дій. В тому числі відеозаписи на яких зафіксовані ознаки зовнішності, які можуть бути використанні для розшуку шахраїв;

- у випадку встановлення, що шахраї діяли із залученням третіх осіб (кредитні спілки, представники громадськості, тощо) ініціювати отримання реєстраційної, податкової та фінансової документації суб'єктів

господарювання щодо фінансово-господарської діяльності. Вжити заходів щодо встановлення місця знаходження службових осіб таких організацій та провести їх допит;

- доручити оперативним підрозділам встановити місце перебування особи підозрюваного (його спільників);

- ініціювати проведення негласних (слідчих) розшукових дій – обстеження публічно недоступних місць, житла та іншого володіння особи, аудіо- та відеоконтроль особи;

- орієнтувати особовий склад поліції, на території обслуговування якого вчинене шахрайство, суміжних територіальних органів поліції, громадськості про характер, час, місце, спосіб його учинення, ознаки зовнішності шахраїв та з приводу іншої вихідної інформації, яка матиме значення для встановлення та розшуку шахраїв.

Крім того, зазначена типова слідча ситуація обумовлена тим, що особа шахрая або групи шахраїв встановленні, тобто слідчий має можливість вирішувати питання щодо отримання відомостей, які характеризуватимуть злочинів, в тому числі шляхом відпрацювання родичів та знайомих. Водночас, є висока ймовірність отримання, під час допитів родичів та знайомих шахраїв, інформації і про місцеперебування останніх.

3. При вирішенні слідчої ситуації в межах якої встановлено інформацію про наявний склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, особу або осіб, яка/які вчинили шахрайство, затримано, варто зосереджувати увагу на обстеженні обстановки вчинення шахрайських дій, отриманні від шахраїв інформативних показань щодо їх діяльності та ініціювання проведення решти необхідних слідчих (розшукових) дій. Під час організації допитів, одночасних допитів, слідчих експериментів – необхідно пам'ятати та обов'язково враховувати характеристику особи шахрая та його хист до маніпулювання інформацією на свою користь. Також важливо, під час розслідування убезпечити потерпілого від можливого подальшого психологічного впливу, який може

здійснювати на нього шахрай (до або після проведення слідчих (розшукових) дій).

Одночасно, слід пам'ятати, що важливе місце під час здійснення розслідування кримінальних правопорушень відведено взаємодії слідчого з оперативними працівниками.

4. При вирішенні слідчої ситуації в межах якої утворився дефіцит інформації, яка достовірно вказувала б на ознаки злочину, слідчий в першу чергу повинен вжити заходів щодо побудови та перевірки криміналістичних версій, які відповідатимуть меті та завданням розслідування, а також фактично забезпечать отримання необхідної доказової інформації, яка підтверджуватиме або спростовуватиме наявність або відсутність складу злочину.

У даному випадку істотне значення має аналіз і оцінка слідчої ситуації, оскільки це дозволить: зорієнтуватися у всьому розмаїтті фактів і явищ, які відносяться до особи злочинця на даний момент розслідування; усвідомити наукові знання (рекомендації криміналістики) щодо типових матеріальних джерел (слідів), у яких відбувається подія злочину; опанувати методики та практики пошуку таких джерел, отримати від них належну інформацію, її фіксація та подальше збереження; виконувати практичну роботу з цими джерелами інформації; співставляти отриману інформацію з даними оперативних і криміналістичних обліків; висунути відповідні версії про місцезнаходження і сліди, що містять інформацію про властивості особи злочинця; визначити найбільш доцільні тактичні прийоми, рекомендації, комбінації зі збирання слідів для встановлення злочинця; вибрати найбільш ефективні техніко-криміналістичні засоби і методи для цих цілей; вибрати найбільш ефективні форми використання спеціальних знань і взаємодії з органами дізнання з метою одержання криміналістично значущої інформації про особу злочинця; спланувати початковий етап розслідування [].

Враховуючи викладене, до типового алгоритму дій слідчого для вирішення зазначеної слідчої ситуації, слід віднести наступні заходи:

- огляд місця події з метою виявлення матеріальних слідів, які подальшому можливо буде використовувати у якості доказів, у даному випадку слід звертати увагу як на сліди, які дозволять ідентифікувати осіб, що їх залишили, так і на сліди, які дозволять довести або спростувати наявність події злочину;

- опитування потерпілих, з метою отримати інформації, яка може бути використана для побудови та перевірки версій;

- встановлення та опитування можливих свідків та очевидців вчинення шахрайських дій;

- опитування особи, на яку вказує потерпілий як на фактичного підозрюваного та з'ясування всіх обставин, які підлягають встановленню;

- вжиття заходів щодо перевірки наявності аналогічних звернень від інших громадян про вчинення схожих злочинів;

- у випадку встановлення особи, вжиття заходів щодо перевірки «аліби» ймовірного шахрая та його причетності до вчинення аналогічних злочинів.

У разі отримання достатніх відомостей про наявність ознак складу злочину у діях «шахрая» ініціювати питання про внесення відомостей до ЄРДР та проводити інші слідчі (розшукові) дії.

Безперечно, запропоновані нами типові алгоритми слідчих (розшукових) дій у визначених ситуаціях, не є вичерпними та скоріше мають суто рекомендаційний характер, а також спрямовані на оперативне орієнтування слідчого на початковому етапі розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів, у їх специфіці.

На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень (справ) отримано емпіричні дані, які свідчать що на початковому етапі розслідування переважає типова слідча ситуація під час якої встановлена подія шахрайства та наявність в діях осіб, які його вчинили складу злочину, передбаченого ст. 190 КК України, особи встановлені, але їх місцезнаходження невідоме –

48 %. Дещо менший відсоток належить слідчій ситуації, яка має сприятливий характер та обумовлена наявністю інформації про склад злочину, передбачений ст. 190 КК України та затриманням особи шахрая – 34,7 %. Майже однаковими показниками характеризуються ще дві слідчі ситуації, відповідно яких у першому випадку встановлено інформацію про склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, наявна інформація про вчинення шахрайства групою осіб, проте особи злочинців та їх місцезнаходження не встановлено – 9,3 % та у другому випадку інформація, яка б достовірно вказувала на ознаки злочину відсутня – 8,0 % (додаток В).

2.3. Взаємодія слідчого з працівниками оперативних підрозділів під час розслідування

Своєрідність обстановки та способу вчинення шахрайства суттєво ускладнює процес розслідування злочинів цієї категорії. Відсутність насилля при вчиненні злочину, добровільність, а інколи ініціатива потерпілого у передачі шахраю свого майна, відсутність очевидців, свідків, які могли б підтвердити як передачу, так і наявність самого обману чи зловживання довірою під час передачі, значно ускладнюють встановлення злочинного характеру заволодіння майном і умислу винної особи на заволодіння ним, а також процедуру доказування, що обумовлюється дефіцитом доказової інформації. Досягти успіху у вирішенні складних завдань під час розслідування, неможливо без налагодженої та скоординованої взаємодії між слідчим та іншими учасниками кримінального судочинства, організації чітко спланованих заходів, спрямованих на встановлення особи, яка вчинила шахрайство та доведення його провини.

Наукові підходи до визначення категорії «взаємодія» мають дискусійний характер, у зв'язку з тим, що розглядаються з точки зору трьох

основних напрямків: як форму зв'язку елементів системи, які взаємодіють один з одним, створюючи умови для успішного функціонування [290, с. 500]; як управлінську функцію, спрямовану на перетворення індивідуальної системи дій на спільну, узгоджену за місцем, часом і метою; а також як процес обміну інформацією між різними елементами системи в контексті вирішення спільних завдань [282, с. 16].

Актуальні проблеми взаємодії між слідчими та оперативними працівниками досліджували: О. М. Бандурка, Г. Ю. Бондар, В. І. Василичук, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, А. Я. Дубинський, Г. О. Душейко, В. С. Зеленецький, В. П. Корж, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, О. Р. Михайленко, М. А. Погорецький, Б. Г. Розовський, С. М. Стахівський, В. В. Топчій, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило та інші, наукові праці яких стали своєрідним фундаментом для здійснення подальшого наукового пошуку та осучаснення процесуальних та тактичних засад зазначеної діяльності.

Так, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та Журавель В. А., зазначають, що процес взаємодії, пов'язаний із розкриттям та розслідуванням кримінальних правопорушень, являє собою узгоджену діяльність різних ланок однієї чи декількох систем, спрямовану на досягнення спільної мети із оптимальними витратами ресурсів (сили, засоби, час) [144, с. 279].

Водночас, Г. П. Власова, стверджує, що взаємодія є узгодженою діяльністю правоохоронних, контролюючих та інших державних органів, спрямованою на виявлення, розкриття і розслідування злочинів.

О. О. Юхно, під взаємодією, при проведенні досудового розслідування, розуміє організаційну форму спільної, узгодженої та регламентованої нормативно-правовими актами діяльності двох і більше осіб, яка спрямована на досягнення завдань конкретного кримінального провадження.

На думку О. О. Аксьонова, взаємодія - це спільна комплексна діяльність конкретних служб і підрозділів, спрямована на виконання загальних завдань, що посідають рівноправне місце.

Т. В. Авер'янова та Р. С. Белкін, поняття взаємодії трактують як об'єднання зусиль, засобів і методів для досягнення завдань щодо виявлення, швидкого та повного розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону.

Проаналізувавши погляди вчених, стосовно визначення криміналістичного змісту наукової категорії «взаємодія під час розслідування», ми виокремили загальні ознаки, які, на наше переконання, дозволять розкрити її сутність:

- це сумісна взаємоузгоджена діяльність двох або більше суб'єктів, залучених до сфери кримінального провадження для виконання спільних завдань;

- взаємна організація діяльності для досягнення спільної мети, передбачає виконання кожним суб'єктом, залученим до такого процесу, індивідуальних, властивих йому функцій;

- застосування під час вирішення поставлених завдань у межах спільної діяльності чітко визначених засобів, методів, прийомів, із дотриманням чітко визначеного часу;

- здійснення спільної, взаємоорганізованої, взаємоузгодженої діяльності має відбуватись в межах та на підставі чинних нормативно-правових актів, які регулюють таку діяльність в цілому та дії кожного окремого суб'єкта;

- комплексний підхід до використання сил, засобів та методів у процесі розкриття і розслідування кримінальних правопорушень учасниками взаємодії.

Правовими підставами для здійснення взаємодії під час досудового розслідування є нормативно-правові акти, науково обґрунтовані методичні рекомендації, вимоги правозастосовної практики, міжнародні договори України з питань взаємодії у сфері боротьби зі злочинністю, відомчі та міжвідомчі нормативно-правові акти, зокрема: Конституція України; Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси, Закон України «Про

оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992; наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» № 575 від 07.07.2017; наказ МВС України «Про затвердження Змін до Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» № 420 від 28.05.2020; наказ МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» № 1339 від 03.11.2015; спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації ДПС України та Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції з організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» № 114/1042/516/1199/936/1681/51 від 16.11.2012 [125, 155, 156, 242, 243, 244, 245].

Суб'єктами, що вступають у сферу взаємодії зі слідчим під час розслідування шахрайств є: оперативні підрозділи Національної поліції України; підрозділи кіберполіції Національної поліції України; підрозділи поліції превенції (дільничні офіцери поліції, патрульна поліція); підрозділи Державної прикордонної служби України; правоохоронні органи іноземних держав; міжнародні громадські організації; підрозділи Державної міграційної служби України; іноземні посольства та консульства; громадські організації; неурядові Українські організації. Як свідчить аналіз практики, форми взаємодії поліцейських відомств різних країн є досить різноманітними, так само, як і сфери їх діяльності.

Найважливішим суб'єктом, що забезпечує глобальне співробітництво в боротьбі зі злочинністю, є Міжнародна організація кримінальної поліції –

Інтерпол. Притаманна їй ознака глобальності зумовлена тим, що зазначена організація об'єднує більшість світових держав.

Регіональне міжнародне співробітництво здійснюється за ініціативи держав, розташованих географічно в певних частинах світу. Така взаємодія поліцейських відомств вужча за глобальну, проте дає змогу ефективно вирішувати питання протидії транснаціональній організованій злочинності з урахуванням специфіки конкретного регіону.

Співпраця із залученням можливостей міжнародних урядових і неурядових організацій має місце, перш за все, у тих сферах, що виходять за межі повноважень органів влади.

Відомче міжнародне співробітництво полягає у дво- чи багатосторонній взаємодії поліцейських підрозділів відповідних органів державної влади. Останні зазвичай налагоджують зв'язки також за допомогою інших видів співробітництва – глобального, регіонального, через «офіцерів зв'язку» тощо. Проте сутність цього виду полягає в безпосередній співпраці, тобто у відсутності будь-яких посередників під час реалізації сторонами робочих контактів. Досить часто представники правоохоронних органів співпрацюють таким чином із колегами з країн «ближнього зарубіжжя». Контакти встановлюються і тривають упродовж строку, необхідного сторонам для здійснення перевірки інформації й оперативної розробки, і, що найголовніше, реалізації зібраних оперативних матеріалів та розслідування кримінальної справи. Такі зв'язки, як правило, у подальшому підтримують, вони набувають систематичного характеру. Різновидом зазначеного типу взаємодії є також виконання клопотань про надання міжнародної правової допомоги в кримінальних справах.

Як свідчить аналіз практики, протидія транснаціональним злочинним угрупованням, полягає, передусім, у практичній взаємодії правоохоронних органів із компетентними відомствами зарубіжних держав із метою отримання й обміну інформацією оперативно-розшукового та довідкового характеру. Це – отримання даних на злочинців, інших осіб, у тому числі

юридичних, проведення опитувань, підтвердження достовірності певних фактів, перевірка за оперативними й іншими обліками, здійснення оперативно-розшукових заходів тощо.

Однією з важливих форм взаємодії є обмін оперативно значимою інформацією, що наявний у переважній більшості видів міжнародного співробітництва. Неможливо, наприклад, провести спільну операцію з правоохоронними органами інших держав без взаємного інформування про обставини справи. Водночас ця форма вияву співпраці успішно існує окремо від інших видів взаємодії у сфері боротьби з транснаціональною організованою злочинністю.

Як і будь-яка інша діяльність, взаємодія між слідчим та оперативними працівником, має відповідати певним принципам, дотримання яких обумовлюватиме ефективність отриманих у межах її реалізації результатів. Більшість науковців, і ми абсолютно погоджуємось із такою позицією, до основних принципів взаємодії відносить: суворе дотримання законності; спланованість; оперативність, активність і широке застосування науково-технічних засобів у ході розслідування; обов'язкове залучення громадськості; коректна оцінка доказів; знання кожним учасником взаємодії своїх повноважень; чітке розмежування компетенції учасників взаємодії; урахування провідної ролі слідчого в процесі взаємодії; нерозголошення даних досудового слідства, а також засобів і методів, застосовуваних під час ОРД.

Важливим аспектом під час організації взаємодії, на якому ми хочемо наголосити окремо, є той факт, що ця діяльність повинна відбуватися обов'язково за керівної ролі слідчого, який по-перше веде розслідування, по-друге є відповідальним за його результати (повнота отриманої інформації, своєчасність прийнятих рішень, проведення розслідування із дотриманням розумних строків.)

Ми не будемо вдаватись до наукової дискусії та пропонувати власне бачення щодо підходів визначення поняття, змісту, форми та принципів

взаємодії, оскільки, це виходить за межі предмету нашого дослідження, а також достатньо репрезентативно окреслено у наукових джерелах з відповідної тематики та нормативно-правових актах, що регулюють цю сферу. Але хочемо звернути увагу, що після уведення в дію чинного КПК України, концепція взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень, кардинально змінилась – передусім це пов'язано із реформуванням системи слідчих дій шляхом запровадження негласних слідчих (розшукових) дій, які фактично за своїм змістом є оперативно-розшуковими заходами.

За характером відносин, між слідчим та оперативним підрозділом, взаємодію можна поділити на процесуальну і непроцесуальну (організаційну) [115].

Процесуальні форми взаємодії, регламентовані чинним кримінальним процесуальним законодавством та здебільшого стосуються: передачі слідчому матеріалів про виявлені, шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, ознаки правопорушення для вирішення питання про початок досудового розслідування; проведення слідчим процесуальних дій одночасно зі здійсненням оперативним підрозділом узгоджених ОРЗ; проведення ОРЗ у кримінальному провадженні з метою встановлення особи, яка вчинила злочин; виконання доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; здійснення заходів щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного, якого оголошено в розшук [62, с. 18-20].

До непроцесуальних форм взаємодії, відповідно належать заходи, які не передбачені у КПК, але на які є посилення у окремих відомчих нормативно-правових актах, та які фактично, спрямовані на забезпечення ефективної узгодженості дій між підрозділами в процесі протидії злочинності: погоджене планування спільних слідчих, розшукових і оперативно-розшукових заходів; обмін взаємодіючих суб'єктів інформацією, що надходить за повідомленнями про вчинені й такі, що готуються,

кримінальні правопорушення, а також з інших питань слідчої та оперативно-розшукової діяльності (зокрема, використання можливостей автоматизованих банків даних, криміналістичних та оперативно-довідкових обліків тощо); консультації; спільний аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, та обговорення можливості проведення профілактичних заходів; спільне використання техніки, засобів зв'язку і транспорту, що мають в своєму розпорядженні підрозділи; рекомендації тактики і методики розслідування при взаємодії [62, с. 18-20].

Пропонуємо розглянути процесуальні аспекти, пов'язані із застосуванням процесуальних та непроцесуальних форм взаємодії під час розслідування шахрайств.

Отже, до актуальних форм процесуальної взаємодії при розслідуванні шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів відносяться:

1) Проведення оперативним підрозділом СРД та НСРД за дорученням слідчого, під час яких оперативні працівники користуються повноваженнями слідчого (ст.ст. 40 і 41 КПК України) [156]. Згідно з частинами 2 і 3 ст. 41 КПК України, доручення слідчого щодо проведення СРД та НСРД є обов'язковими для виконання оперативним працівником, який під час їх виконання користується повноваженнями слідчого.

Основним функціональним призначенням негласних слідчих (розшукових) дій в оновленій системі кримінального процесу України є забезпечення оптимальних шляхів використання у кримінальному процесуальному провадженні інформації, здобутої із використанням негласних сил та засобів, якими послуговується оперативно-розшукова діяльність [286, с. 16]. При цьому, організація проведення негласних слідчих (розшукових) дій лежить у площині оперативного забезпечення, під яким розуміють створення належних умов для їх проведення (оперативних, агентурних, технічних тощо). Тож, більшість таких дій слідчий доручає уповноваженим оперативним підрозділам (ініціаторам), які, у свою чергу,

для їх проведення на підставі власного завдання (з комплектом необхідних документів) залучають інші оперативні та оперативно-технічні служби [258, с. 453].

Працівники оперативних підрозділів, не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися із клопотанням до слідчого судді чи прокурора щодо надання їм можливості їх провести. У дорученні щодо проведення СРД та НСРД працівником оперативного підрозділу, слідчий повинен чітко формулювати для виконавця його мету. Від її визначення залежать повнота, чіткість наявності або відсутності в дорученні відповідних рекомендацій для ефективного виконання розшукового завдання [115, с. 115]. Відповідно до ч. 3 ст. 41 КПК України, виконання таких доручень, входить до обов'язків працівників оперативних підрозділів [156].

Згідно з Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні від 07.07.2017 р. № 575, не допускається надання слідчим, оперативному підрозділу (працівнику оперативного підрозділу), неконкретизованих доручень і доручень без встановленого строку їх виконання [242].

Зміст самого доручення може бути різним, але обов'язковим його елементом, є строки, в межах яких доручення повинно бути виконаним. І хоча законодавець не прописав конкретні строки його виконання, але слідчий в межах наданих йому повноважень повинен вказувати строки виконання доручення, виходячи з вимог засади їх розумності (ст. 28 КПК) [156].

2) Надання допомоги слідчому при проведенні окремих СРД, які потребують великого обсягу роботи або додаткових гарантій для осіб, які беруть у них участь. Це обшуки, огляди місця події, пред'явлення для впізнання. Участь співробітника оперативного підрозділу відображається у протоколі процесуальної дії [115, с. 115].;

3) Створення СОГ для розслідування кримінальних правопорушень. З метою швидкого, повного і неупередженого розслідування тяжких, особливо тяжких злочинів, а також кримінальних правопорушень, що викликали значний суспільний резонанс, утворюються СОГ, до складу яких можуть входити працівники, які брали участь в огляді місця події (реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), оперативній розробці фігурантів, проведенні інших оперативно-розшукових заходів). У разі потреби залучаються дільничні офіцери поліції, на території обслуговування яких вчинено кримінальне правопорушення, працівники інших органів та підрозділів поліції [1, с. 75].

Відповідно до наказу МВС України «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України» від 27.04.2020 р. № 357, СОГ – це організаційна форма взаємодії слідчих (дізнавачів), працівників оперативних та інших підрозділів поліції з метою виявлення, фіксації, вилучення слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків і потерпілих, встановлення осіб, які його вчинили, з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Склад СОГ формується відповідно до вимог Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 07.07.2017 р. № 575.

Основними завданням СОГ, в контексті дослідження питання взаємодії органів та підрозділів під час розслідування є: виявлення, фіксація, вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили.

Згідно опитування слідчих НПУ встановлено, що 98 % вказали на ефективність взаємної спільної діяльності з оперативними підрозділами під час здійснення розслідування шахрайств; 1 % – користі у такій взаємодії не вбачають. Крім того, 73 % респондентів вказали на ефективність саме процесуального формату взаємодії, а 25 % - віддали перевагу непроцесуальній формі (додаток А).

На належний рівень виконання оперативного супроводження вказали 52 % опитаних слідчих; 26 % - відзначили факти існування недопрацювань з боку оперативників; 20 % - послались на вкрай незадовільний стан виконання доручень під час взаємодії (додаток А).

Водночас хочемо звернути увагу, що у 77,3 % з числа опрацьованих кримінальних проваджень за фактами шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів – слідчо-оперативна група створювалась на початковому етапі розслідування, відразу після внесення відомостей в ЄРДР. Здебільшого СОГ утворювались у кримінальних провадженнях: які налічувались значну кількість епізодів шахрайських дій, вчинених однією особою або групою осіб та під час розслідування яких виникала необхідність у проведенні НСРД.

Крім того, під час дослідження з'ясовано, що ефективність роботи СОГ зумовлена саме можливістю здійснення оперативного супроводження з моменту виявлення інформації про вчинення шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів до завершення розслідування та спрямування матеріалів кримінального провадження з обвинувальним актом до суду. Крім того, майже всі без виключення слідчі зауважили про важливість участі у проведенні СРД та НСРД одних і тих самих оперативних працівників, оскільки їх обізнаність у всіх нюансах стосовно розслідування, отриманих доказах та запланованих заходах – позитивно впливає на якість розслідування та його результативність.

За інформацією отриманою в ході анкетування працівників оперативних підрозділів, з'ясовано що 87 % респондентів визнали взаємодію

під час розслідування шахрайств ефективним напрямом боротьби із цим видом кримінальних правопорушень і лише 13 % - відзначили, що ефективності у цьому напрямі не вбачають (додаток Б).

Варто звернути увагу, що 53 % із загальної кількості осіб, які взяли участь у опитуванні по лінії роботи оперативних підрозділів надали перевагу процесуальній формі взаємодії, 33 % - уважать більш дієвим непроцесуальний формат та 14 % не змогли визначитись із пріоритетами (додаток Б).

Таким чином, на підставі емпіричної бази, отриманої під час дослідження можливо дійти висновку, що взаємодія слідчого з працівниками оперативних підрозділів відбувається під час проведення СРД та НРСД як за дорученням слідчого, так і в рамках реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності.

Водночас, існують також і інші різновиди взаємодії між оперативними підрозділами та підрозділами, які здійснюють досудове розслідування, що підтверджується результатами нашого дослідження. Переважно, згідно матеріалів анкетування слідчих, така взаємодія відбувається в межах спільних заходів, пов'язаних із обміном інформацією про результати розслідування кримінального провадження, з'ясовані факти щодо окремих його фігурантів, отримані докази – 93 %; спільний аналіз матеріалів кримінальних проваджень, планування подальших СРД, НРСД, дієвих оперативно-розшукових заходів, визначення оптимальних тактичних прийомів – 86 %; отриманні допомоги у виконанні заходів забезпечення кримінального провадження – 83 % та визначенні напрямів профілактичної діяльності – 9 % (додаток А).

Разом з тим, під час анкетування слідчих, нам вдалось з'ясувати негативні фактори, які впливають на ефективність спільних дій працівників слідчих та оперативних підрозділів:

- низька заробітна плата працівників обох структур – 86 %;

- недостатній обмін інформацією, байдужість, велика завантаженість слідчих та оперативних працівників – 82 %;
- неналежне виконання доручень, вказівок, порушення строків, передбачених законом – 45 %;
- різні завдання слідчих та оперативних працівників – 23 %;
- недосконалість професійних знань – 21 %;
- неякісна робота працівників оперативних підрозділів – 20 %;
- повне або часткове ігнорування керівної ролі слідчого в ході розслідування – 4 % (додаток А).

На думку представників органів досудового розслідування, головними завданнями взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час розслідування шахрайських дій є:

- всебічне, повне розкриття і розслідування злочинів – 89 %
- спільна діяльність із розшуку злочинців – 48 %;
- притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, що вчинили злочини, та відшкодування завданої ними шкоди – 43 % ;
- попередження злочинів – 17 % (додаток А).

Висновки до розділу 2

1. Сформовано типовий перелік обставин, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування шахрайств та доведено, що їх коло та специфіка визначаються безпосередньо особливостями способу шахрайства, вчиненого у конкретній сфері: факт шахрайства та джерело надходження інформації про вчинення шахрайських дій; відомості, що можуть свідчити про відсутність складу злочину, передбаченого ст. 190 КК України та виключати злочинність діяння; відомості, які характеризують особу потерпілого (віктимна поведінка, соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові ознаки, інтелектуальні ознаки, психофізіологічні властивості);

відомості про предмет злочинного посягання, його ознаки та матеріальну цінність; інформація про розмір завданої матеріальної шкоди; відомості, які характеризують особу шахрая (соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові ознаки, інтелектуальні ознаки, індивідуальні ознаки зовнішності та психофізіологічні властивості); у випадку вчинення шахрайства групою осіб: відомості, які характеризують кожного учасника; відомості, які підтверджують роль кожного співучасника та його провину; відомості, які характеризують шахрайське угруповання; інформація про ознаки організованості злочинної групи; механізм вчинення шахрайства та законність діяльності релігійної структури; інформація про очільників та інших учасників релігійної структури; відомості про спосіб шахрайських дій та інформація щодо можливої реалізації його стадій з підготовки та приховування; відомості про прийоми та методи, які формували безпосередній спосіб вчинення шахрайських, в тому числі і щодо здійснення психологічного впливу; відомості про час та місце вчинення шахрайства; відомості про часово-просторові ознаки та тривалість шахрайських дій та кількість епізодів злочинної діяльності; інформація про використані шахраями знаряддя та засоби; відомості щодо документального підтвердження права на здійснення фінансової, господарської, або підприємницької діяльності; інформація про сліди, залишені внаслідок вчинення шахрайства; причини та умови, які сприяли вчиненню шахрайства; причетність шахраїв до вчинення інших злочинів.

2. Систематизовано типові слідчі ситуації, початкового етапу розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів: 1) встановлено інформацію про склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, особи злочинців встановлені, але на місці події таких осіб не затримано та їх місцезнаходження невідоме – 48 %; 2) встановлено інформацію про наявний склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України,

особу або осіб, яка/які вчинили шахрайство, затримано – 34,7 %; 3) встановлено інформацію про склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, наявна інформація про вчинення шахрайства групою осіб, проте особи злочинців та їх місцезнаходження не встановлено – 9,3 %; 4) інформація, яка достовірно вказувала б на ознаки злочину, відсутня – 8,0 %.

3. Встановлено, що взаємодія між слідчим та оперативними працівниками під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів відбувається переважно у процесуальній формі – 73 %, яка відбувається на належному рівні – 52 %, у форматі обміну інформацією про результати розслідування кримінального провадження, з'ясовані факти щодо окремих його фігурантів, отримані докази – 93 %, вирішуючи при цьому основне завдання щодо всебічного, повного розкриття і розслідування злочинів – 89 %.

Крім того, з'ясовано низку факторів, які негативно впливають на ефективність спільних дій працівників слідчих та оперативних підрозділів: низька заробітна плата працівників обох структур – 86 %; недостатній обмін інформацією, байдужість, велика завантаженість слідчих та оперативних працівників – 82 %; неналежне виконання доручень, вказівок, порушення строків, передбачених законом – 45 %; різні завдання слідчих та оперативних працівників – 23 %; недосконалість професійних знань – 21 %; неякісна робота працівників оперативних підрозділів – 20 %; повне або часткове ігнорування керівної ролі слідчого в ході розслідування – 4 %.

РОЗДІЛ 3
ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА,
ВЧИНЕНОГО ПІД ПРИВОДОМ ПРОПОВІДУВАННЯ ВІРОВЧЕНЬ
ТА ВИКОНАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ

Виявлення та розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, викликає значні труднощі у слідчих та працівників кримінальної поліції, які здійснюють оперативне супроводження кримінальних проваджень за означеними фактами.

Така ситуація зумовлена, в першу чергу замаскованим характером шахрайства, доволі високим професійним рівнем злочинців-шахраїв, а також значною протидією під час розслідування, в тому числі іноді навіть з боку потерпілих осіб.

Ми абсолютно погоджуємося з твердженням, що вирішення завдань кримінального судочинства у стадії досудового розслідування полягає не лише у неухильному дотриманні процесуального порядку, але й у правильній організації проведення слідчих (розшукових) дій, за допомогою яких одержується необхідний обсяг доказової інформації [222, с. 91].

Фактично успіх розслідування будь-якого кримінального правопорушення, залежить від своєчасного й тактично правильного проведення певних слідчих (розшукових) дій, визначення оптимальної їх послідовності та доцільності проведення [115, с. 147].

Так, після початку кримінального провадження, який зумовлений внесенням відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, слідчий приймає рішення про проведення ряду процесуальних дій та заходів, зокрема слідчих (розшукових) метою яких є виявлення, фіксація, збереження, дослідження, аналіз доказів щодо можливості їх подальшого використання.

Водночас отримання інформації від певного виду джерела залежатиме не лише від правильно побудованої послідовності проведення слідчих (розшукових) дій, а і від оптимально підібраних тактичних прийомів за допомогою яких слідчий з'ясовуватиме істину у справі.

М. В. Салтевським, запропонована цікава, на наш погляд, класифікація слідчих (розшукових) дій відповідно до джерел отримання фактичних даних, зокрема: отримання інформації від людей шляхом проведення допитів, одночасних допитів, пред'явлення для впізнання; отримання інформації від речей шляхом проведення огляду, освідування, обшуку; отримання інформації зі змішаних джерел шляхом проведення судової експертизи, слідчого експерименту.

Враховуючи специфіку досліджуваної категорії шахрайства, а також особливий спосіб його вчинення, ми пропонуємо розглянути у дисертації лише ті слідчі (розшукові) дії, які на наш погляд, є найбільш притаманними злочинам зазначеної категорії та які викликають певні труднощі у слідчих під час їх організації та тактичного забезпечення.

Проведене опитування слідчих Національної поліції дає підстави стверджувати, що під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів доцільно проводити наступні слідчі (розшукові) дії: допит – 100%; обшук – 89 %; пред'явлення для впізнання – 73 %; огляд – 53 % (додаток А).

Крім того, під час анкетування респонденти відзначили, що досягненню поставленої мети під час проведення зазначених слідчих (розшукових) дій сприяють наступні чинники: своєчасність проведення – 96 %; ретельність підготовки до слідчої (розшукової) дії – 92 %; можливість залучення спеціаліста відповідної галузі знань – 78 %; можливість використання технічних засобів – 73 %; обізнаність у правильному застосуванні тактичних прийомів – 73 % (додаток А).

3.1. Допит

Допит – це процесуальна дія, що становить регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [147, с. 252]. Є однією із найбільш поширених слідчих (розшукових) дій, яку проводять у всіх без винятку кримінальних провадженнях незалежно від кримінально-правових аспектів, пов'язаних з їх кваліфікацією.

Процесуальні, криміналістичні та психологічні аспекти допиту досліджували відомі українські й іноземні вчені, як: Т. В. Авер'янова, О. О. Алексєєв, Ю. П. Алєнін, О. Я. Баєв, О. М. Бандурка, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, А. В. Іщенко, В. П. Колмаков, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмичов, В. Г. Лукашевич, В. В. Печерський, В. В. Пясковський, С. Ю. Рєвтова, М. В. Салтевський, М. І. Скригонюк, В. М. Тєртишник, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, А. П. Шєремет, В. Ю. Шєпітько, М. П. Яблоков.

Важливість цієї слідчої (розшукової) дії обумовлена тим, що інформація, яку слідчий отримує під час допиту, охоплює значну кількість чинників, що дозволяють слідчому оцінити та використовувати їх в процесі розслідування і в різних якостях: доказів, орієнтира для провадження інших слідчих дій, даних для здійснення оперативно-розшукових заходів [222, с. 92].

Водночас допит є не тільки найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією, але і найбільш складною, оскільки, як справедливо зазначає В. О. Коновалова, у зв'язку з тим, що допитувані особи мають різний соціальний і професійний статус, різні особливості психіки й мотивацію своєї поведінки, що зумовлює характер спілкування, тактику

проведення допиту. При цьому, значна роль належить знанню закономірностей формування їх показань, що пояснюється особливостями сприйняття, запам'ятовування, відтворення, оцінювання одержаної у процесі допиту інформації, й використання її в тактичних цілях [122, с. 3].

В тому числі, складність проведення допиту обумовлюється його змістом, який полягає у процесі обміну інформацією між учасниками слідчої (розшукової) дії за допомогою вербальних і невербальних засобів та охоплює їх вплив один на одного. Таким чином, не зважаючи на простоту формального розуміння процесу допиту, процедура його проведення доволі складна та потребує ретельної організаційної і тактичної підготовки.

Процесуальний порядок проведення допиту закріплено в ст. 224–226, 351–356 КПК України [156].

Допит, як і будь-яка слідча (розшукова) дія, передбачає три послідовні стадії: підготовка до допиту, робочий етап або безпосередньо проведення допиту, та заключний етап або аналіз отриманої інформації.

Кожна із цих стадій, концептуально повинна враховувати наступні компоненти: правовий (передбачає побудову спілкування слідчого та підозрюваного з дотриманням норм чинного процесуального законодавства); психологічний (становить узагальнені можливості слідчого, які дають змогу здійснювати на підозрюваного вплив, їх застосовують з метою забезпечення пізнавальної функції допиту); морально-етичний (полягає в дотриманні слідчим під час спілкування з підозрюваним загальноприйнятих правил поведінки в демократичному суспільстві, які ґрунтуються на загальнолюдських, загальнофілософських і релігійних положеннях); тактичний (обумовлює обрання слідчим найраціональніших тактичних прийомів спілкування, які надають можливість ефективно та швидко отримати об'єктивні відомості про досліджувану подію); організаційно-технічний (відображає можливості слідчого щодо формування чіткого алгоритму дій під час спілкування з підозрюваним з огляду на потреби в

застосуванні технічних засобів), які впливатимуть на ефективність слідчої (розшукової) дії в цілому [57, с. 199].

Тобто, визначальною функцією зазначених компонентів є забезпечення можливості слідчого отримання вичерпних даних від особи, які формують предмет допиту.

Найважливішою стадією допиту, з точки зору детермінації його подальшої ефективності, безперечно є етап підготовки до нього. Незалежно від процесуального статусу допитуваної особи та різновиду допиту, перед слідчим постає низка завдань, без належного вирішення яких, досягнути успіху, отримати необхідну доказову інформацію, а в окремих випадках і визначити подальший напрям розслідування, буде просто не можливо, зокрема: здійснити ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження за фактами шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів; визначити предмет допиту, тобто коло обставин, які підлягатимуть встановленню відповідно до слідчої ситуації, що склалася на момент учинення кримінального правопорушення; визначити коло осіб, які підлягатимуть допиту, і вирішити питання щодо послідовності їх виклику й допиту; вивчення характеристик допитуваної особи; збирання оперативної інформації про допитувану особу та вчинені нею епізоди злочинної діяльності; визначення часу та місця проведення допиту; підбір речових доказів й інших матеріалів для пред'явлення підозрюваному під час допиту; визначення технічних засобів фіксації допиту та їх підготовка; визначення учасників допиту; планування допиту.

Допит підозрюваного. Особливе місце серед учасників кримінального провадження посідає підозрюваний, тобто особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй унаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів

для вручення в спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень [156].

Допит підозрюваної особи - це різновид слідчої (розшукової) дії, яка являє собою особливий вид допиту, мета якого полягає у отриманні слідчим, під час регламентованого кримінальним процесуальним кодексом вербального спілкування, від особи, якій повідомлено про підозру, відомостей та даних стосовно події кримінального правопорушення.

Слід звернути увагу, що головне завдання слідчого під час допиту, зводиться не просто до отримання якихось формальних відомостей від підозрюваного, а передбачає отримання достовірної інформації про відомі підозрюваному події та факти, пов'язані з кримінальним правопорушенням.

Як справедливо зазначає О. В. Ковальчук, слідчий володіє значно меншим обсягом інформації, аніж підозрюваний, більше того – така інформація має фрагментарний характер. У разі такого допиту вирішуються два завдання. Перше з них – це одержання детальної інформації про дії підозрюваного, що пов'язані з шахрайством. Друге завдання передбачає створення враження про значну поінформованість слідчого, що спонукає підозрюваного до дачі правдивих показань у ситуації, яка йому уявляється безпорадною [115, с. 158].

Крім того, необхідно пам'ятати, що підозрювана особа володіє найбільшим обсягом інформації не лише щодо безпосередньої події злочину, але і щодо етапів його підготування та приховування, застосування для досягнення злочинної мети відповідних засобів та знарядь, підшукування співучасників та взаємодія із ними, тощо.

У зв'язку із цим, перед слідчим постає ще одне важливе завдання, сутність якого полягає у можливості встановлення психологічного контакту із допитуваними, реалізувати яке можливо лише за допомогою використання певного арсеналу тактичних прийомів.

Із цього приводу Л. Д. Удалова вказує, що комунікація під час допиту ускладнена насамперед специфічною формою спілкування, у процесі якої

громадяни, які перебувають у сфері досудового розслідування та судового розгляду справи, входять у безпосередній контакт із представниками слідчих та судових органів, які наділені владними повноваженнями, тому основним прийомом для забезпечення успішного допиту є встановлення з допитуваною особою психологічного контакту [292, с. 134]

Слушною, на наш погляд, є пропозиція С. М. Стахівського, який до системи найефективніших тактичних прийомів допиту відносить наступні категорії:

- тактичні прийоми, які спонукають допитуваного до міркувань і дачі показань (постановка запитань, які дають змогу уточнити, яка саме інформація відома допитуваному; нагадування в загальних рисах про подію, що відбулася, постановка нагадувальних запитань, уточнення емоційного стану допитуваного, обстановки, умов, за яких формувалися його показання, оживлення його асоціативних зв'язків з метою відновлення в пам'яті сприйнятих ним фактів тощо);

- тактичні прийоми, які спрямовані на здійснення психологічного тиску на допитуваного: наміри допитуваного відмовитися від протидії та введення слідства в оману, створення уявлення щодо безнадійності таких спроб, використання сумнівів допитуваного в спроможності дотримуватися до кінця обраної ним негативної позиції, раптове пред'явлення найважливіших доказів тощо;

- тактичні прийоми, що застосовують у безконфліктних ситуаціях: створення доброзичливої обстановки на допиті, сприяння дачі повних і достовірних показань, оживлення асоціативних зв'язків, надання допомоги в пригадуванні сприйнятих допитуваним фактів, постановка уточнювальних питань, щоб не допустити у показаннях прогалин і неточностей;

- тактичні прийоми, які використовують у конфліктних ситуаціях: створення на допиті суворої робочої обстановки, яка була б несприятливою для виявлення неприязні до слідчого, а, навпаки, викликала повагу до нього, подолання негативної позиції, створення враження про повну

поінформованість слідчого щодо обставин справи, переконання допитуваного в марних спробах конфліктувати, приховувати відомі йому факти, тощо [282, с. 33].

Також, на нашу думку при обранні тактичних прийомів допиту важливо враховувати знання у сфері психології, про що зазначає М. І. Порубов, оскільки вони дозволяють слідчому розібратися в поведінці підозрюваного чи лжесвідка, який приховує правду, обрати тактичні прийоми, які допоможуть встановити цілі і мотиви злочину, встановити чинники, що заважають допитуваному розповісти правду; визначити оптимальну лінію поведінки щодо допитуваного [237, с. 30].

Як наголошує Л. І. Криушенко, у всіх випадках під час допиту підозрюваного мають використовуватися тактичні прийоми, спрямовані на виявлення неправди, які обираються слідчим у тій послідовності й у тому сполученні, який йому вбачається найбільш доцільним. [160, с. 219].

Використання слідчим тактичних прийомів під час допиту підозрюваного, безумовно залежить від самої події кримінального правопорушення, його кримінально-правової кваліфікації, наявного обсягу вихідних даних, але в першу чергу, саме від характеру слідчої ситуації допиту.

Як правило, під час допиту підозрюваної особи, вирізняють слідчі ситуації двох видів: конфліктну та безконфліктну.

В межах безконфліктної ситуації, головним тактичним завданням слідчого є повне та детальне з'ясування всіх відомостей, пов'язаних з обставинами кримінального правопорушення, які стали підставою оголошення особі про підозру. У процесі такого допиту доцільно з'ясувати: 1) за яких обставин вчинено шахрайство; 2) які способи застосовувалися (конкретні операції, дії з підготовки, заволодіння майном тощо); 3) які ще кримінальні правопорушення ним було вчинено; 4) хто і з якого часу брав участь у злочинній діяльності, яка роль кожного учасника шахрайства; 5) упродовж якого періоду вчинялося кримінальне правопорушення; 6) яка

загальна сума матеріальних цінностей була отримана в результаті вчиненого шахрайства; 7) який існував порядок розподілу грошових коштів у членів злочинної групи; 8) які застосовувались засоби та знаряддя під час вчинення шахрайських дій; 9) де зараз знаходяться гроші, здобуті злочинним шляхом [212, с. 14].

Із урахуванням власного практичного досвіду, вважаємо, що головним тактичним завданням безконфліктної ситуації є підтримання безконфліктності під час всієї процедури допиту. Крім того, основними завданнями, які має вирішити слідчий під час допиту у безконфліктній ситуації, на наш погляд є: необхідність з'ясування та фіксації показань в повному обсязі обізнаності допитуваного, створюючи при цьому належні умови для активізації його пам'яті; необхідність у максимальній деталізації показань допитуваного щодо предмета допиту та умов сприйняття і формування його показань; необхідність у організації перевірки достовірності отриманих показань.

З метою вирішення окреслених завдань під час допиту у безконфліктній ситуації можуть бути використані такі тактико-психологічні прийоми:

- використання можливостей вільної розповіді;
- деталізація показань, зіставлення їх з іншими встановленими слідством доказами;
- постановка конкретизаційних (уточнювальних) і нагадувальних питань;
- уточнення змісту повідомленої інформації, щоб переконатися в адекватному розумінні допитуваним її значення;
- використання речових і письмових доказів;
- використання зображувальних можливостей допитуваних;
- прийоми асоціацій за суміжністю чи контрастом;
- з'ясування, які образи, спогади, враження виникали в допитуваного під час сприйняття події чи окремих її елементів;

- допит на місці події;
- використання консультативної допомоги психолога [111, с. 29].

Щодо випадків конфліктних ситуацій під час допиту підозрюваного у вчиненні шахрайства, О. Л. Мусієнко, відзначає, що перш за все, необхідно застосувати тактичні прийоми за допомогою яких підозрюваному має бути роз'яснено процесуальні аспекти, пов'язані зі складністю індивідуалізації міри його відповідальності при вирішенні питання його співучасті у кримінальному правопорушенні; а також аспекти, пов'язані з необхідністю отримати від нього пояснення з приводу обставин події, які прямо стосуються підозрюваного або виправдовують його. На думку науковиці, активізувати позицію підозрюваного, дозволить з'ясування питань, пов'язаних із ставленням підозрюваного до тверджень слідчого, чи не бачить у них розбіжностей зі справжніми фактами, а також протиріч, які суттєво впливають на правильність розуміння становища особи як підозрюваного у злочині [160, с. 220].

Конфліктний характер допиту може бути обумовлений відмовою допитуваного від дачі показань, дачею завідомо неправдивих показань і зміною раніше наданих показань чи відмовою від них. Основними тактичними завданнями в конфліктній ситуації допиту є: подолання конфлікту з допитуваною особою, зміна конфліктного характеру допиту на безконфліктний і перехід до діалогу між тим, хто веде допит, і допитуваним.

Основні прийоми подолання конфлікту потребують таких дій:

- уважно спостерігати за поведінкою і станом допитуваного;
- стійко та спокійно сприймати будь-які його напади;
- контролювати емоції допитуваного;
- контролювати власні емоції та блокувати внутрішнє бажання перейти в тотальний наступ, аби отримати перемогу за будь-яку ціну;
- застосовувати прийоми встановлення довіри, психологічного контакту, активного вислуховування; утримувати ініціативу спілкування;

- спростовувати аргументи в іншій послідовності, ніж викладені допитуваною особою, починаючи з незначних за силою контраргументів;
- лишати допитуваному шляхи для «відступу» [111, с. 39].

Найпоширенішими тактичними прийомами допиту в конфліктних ситуаціях є:

- роз'яснення несприятливих наслідків відмови від дачі показань;
- встановлення та спростування конкретних причин та умов відмови від дачі показань, за необхідності – ужиття заходів щодо їх усунення;
- допущення «легенди» – передбачає надання допитуваному можливості безперешкодно викласти свою версію події, яку розслідують;
- деталізація показань про обставини перебування в іншому місці;
- негайний виклик і допит осіб, про яких згадав допитуваний у заяві про алібі, а також тих осіб, про яких останній не згадував, проте вони знають (або повинні знати), де підозрюваний перебував у момент учинення злочину;
- проведення серії повторних допитів особи, яка заявила про алібі, з раптовим пред'явленням доказів, починаючи з найвагоміших;
- раптове пред'явлення доказів, починаючи з найвагомішого, з роз'ясненням значення кожного з них;
- використання прийому переривання допиту (на кілька хвилин або годин чи на кілька днів);
- встановлення найдрібніших деталей вчинення злочину з подальшим їх підтвердженням з інших джерел (допитів інших осіб, висновків експерта, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту тощо);
- пропонувати допитуваному викласти свої показання власноруч;
- пред'являти докази, що спростовують нові, змінені показання допитуваної особи [111, с. 39–45].

Важливим критерієм повноти та всебічності допиту підозрюваних також є правильно обрана черговість їх виклику для проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Із цього приводу слушно зазначає Ю. А. Чаплинська, що допит кількох підозрюваних за часом повинен максимально наближатися до їх затримання, що дає змогу використовувати фактор раптовості, створювати напруження. Тобто, допитувати злочинців необхідно одночасно одразу ж після їх затримання, не даючи можливості обміркувати своє становище, обрати спільну лінію поведінки, проаналізувати обсяг доказової інформації, що має слідчий, і протидіяти досудовому розслідуванню [300, с. 427].

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень (справ) за фактами вчинення шахрайств під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, нами сформовано ряд організаційно-психологічних критеріїв, врахування яких дозволить правильно визначити черговість допиту підозрюваних, у випадках вчинення шахрайських дій групою осіб, зокрема:

- в першу чергу проведення допиту необхідно ініціювати з особами, які володіють найбільш повними відомостями про всі епізоди шахрайських дій, що надасть слідчому змогу отримати повне уявлення про подію злочину;

- під час вирішення питання про черговість допиту, обов'язково враховувати психологічні властивості підозрюваного, з огляду на специфічний спосіб шахрайства – обман або зловживання довірою, слідчий повинен виокремити з поміж усіх учасників саме ту особу, яка на його думку буде найбільш щиро повідомляти інформацію та у якій буде найменша зацікавленість у веденні слідчого в оману;

- доцільно враховувати ступінь суспільної небезпечності особи, тобто її попередні приводи до правоохоронних органів або наявність фактів притягнення до кримінальної відповідальності;

- звертати увагу на сукупність характеристик майбутнього допитуваного, які дозволять ефективно застосувати тактичні прийоми для забезпечення повноти отримання фактичних даних про подію шахрайства.

На підставі опрацювання кримінальних проваджень (справ) з'ясовано, що переважно під час допиту підозрювані надавали завідомо неправдиві

показання – 46,7 % (70 осіб); правдиві показання – 36 % (54 особи); 14 % (21 особа) підозрюваних взагалі відмовились надавати показання під час досудового розслідування та 3,3 % (5 осіб) надавали помилкові свідчення неумисно (додаток В). На жаль, такі відсоткові показники засвідчують не достатньо високий ступінь професійної підготовки слідчих, в першу чергу це пов'язано із низьким рівнем їх обізнаності щодо тактичних можливостей та особливостей організації розслідування у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, не належну підготовку до проведення допитів або не коректно підібрані тактичні прийоми.

При проведенні анкетування слідчих НПУ нами сформований перелік найбільш ефективних тактичних прийомів допиту, який доцільно застосовувати до осіб, підозрюваних у шахрайстві, зокрема:

1. Тактичний прийом «створення враження в допитуваного про повну обізнаність слідчого щодо діяльності злочинної групи» – 99 %;
2. Тактичний прийом «утворення конфлікту між співучасниками» – 87 %;
3. Тактичний прийом «допущення легенди» – 69 %;
4. Тактичний прийом «одночасний /паралельний/ допит» – 56 %;
5. Тактичний прийом «роз'яснення обставин, які пом'якшують покарання» – 23 % (додаток А).

Водночас, доцільність використання наведених тактичних прийомів слідчі пояснювали саме особливостями психологічних рис та властивостей шахраїв, зокрема їх схильність до нещирості, вміння маніпулювати, здатність переконувати у своїй правоті, тощо.

Рішення про використання певного тактичного прийому, буде залежати від досвіду роботи слідчого та його обізнаності як щодо фактичного існування тактичного прийому, так і про особливості його застосування; стадії розслідування; слідчої ситуації в межах кримінального провадження; слідчої ситуації безпосередньо під час допиту; вихідних даних, які були з'ясовані на момент прийняття рішення про проведення допиту. Безперечно,

враховуючи динамічність криміналістичної категорії «тактичний прийом допиту», окреслені нами пропозиції, мають суто рекомендаційний характер, але сподіваємось що їх використання під час розслідування кримінальних проваджень за фактами вчинення шахрайств під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, методично вплине на якість та ефективність допиту.

Допит потерпілого. Наступним різновидом, який ми дослідили у нашій роботі є допит потерпілої особи та свідка.

Відразу хочемо наголосити, що послідовність обрана, у представленій до Вашої уваги, структурі різновидів допиту має суто формальне значення. Жодним чином, ми не намагаємось, виділити значущість одного різновиду допиту у порівнянні з іншим. Навпаки, ми вважаємо, що можливості отримання важливої інформації, яка дозволить слідчому проявляти активну позицію у розслідуванні: будувати версії, планувати слідчі дії, тощо, прямопропорційно залежать від проведення допитів із різними учасниками кримінального процесу.

Зокрема, у ст. 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні визнають фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [156].

Допит потерпілого під час досудового розслідування є різновидом слідчої (розшукової) дії, сутність якої полягає в отриманні показань від потерпілої особи про обставини, які мають значення у справі, а також фіксації цих показань відповідно до кримінально-процесуального закону.

Ми погоджуємось із твердженням С. В. Головкіна, що допит потерпілого є найбільш поширеним джерелом отримання доказів у справах про шахрайство на початковому етапі незалежно від приводів для порушення кримінальної справи [75, с. 86].

Так само як і тактика допиту підозрюваного, тактика допиту потерпілого залежатиме від багатьох чинників. Натомість, в більшості

випадків є підстави вважати, що під час допиту потерпілого слідчий може розраховувати на отримання більш детальної інформації про обставини, вчиненого шахрайства. Переважно потерпіла особа надаватиме достовірні показання під час допиту.

Водночас, не слід забувати, що показання потерпілого можуть вирізнятися підвищеною емоційністю та схильністю до перевищення тяжкості вчиненого стосовно нього посягання, через це надто важливо зосереджувати увагу на особистісних рисах потерпілого, особливостях його поведінки, невербальних засобах комунікації (міміці, жестах), що надасть можливість вирішити питання щодо правдивості його показань [290, с. 606].

Отже, аналіз та оцінка показань потерпілого також мають відбуватись із позиції критичного ставлення та піддаватись ретельній перевірці які і інші відомості, отримані під час розслідування. Оскільки показання, потерпілої від шахрайства особи, являють собою певну категорію психофізіологічних слідів, формування яких відбувається в межах вчинення шахрайських дій, внаслідок чого сприйняття та подальше відображення окремих фактів, подій може мати не коректний характер.

Щодо необхідності критичної оцінки показань потерпілого від шахрайства, також зазначають А. В. Іщенко та С. В. Головкін, оскільки на думку вчених, вони не завжди правдиві, у зв'язку із різними чинниками: зацікавленість потерпілого у результатах розслідування, відшкодуванні завданих збитків, наявність прихованого конфлікту, коли сам потерпілий свідомо замовчує певні не вигідні для його реноме факти або повідомляє неправдиві відомості про окремі обставини злочину. Слідчий, допитуючи потерпілого, повинен вміти долати можливу установку допитуваного на утаювання або перекручення інформації. Певною мірою цьому сприяє роз'яснення неможливості без правдивих показань встановити істину та забезпечити покарання винних та відшкодування збитків [75, с. 89].

Крім того, ми вже звертали увагу, що доволі часто шахрайські дії мають ознаки цивільно-правових відносин, що ускладнюватиме отримання

доказової інформації, яка дозволить правильно кваліфікувати дії шахраїв. Така ситуація, вимагатиме проведення певного обсягу слідчих (розшукових) дій та відповідно тривалого часу для їх забезпечення. Як правило, зазначений чинник негативно впливає на можливість встановлення психологічного контакту між слідчим та потерпілим і в подальшому може супроводжуватись виникненням конфліктної ситуації під час допиту та інших слідчих (розшукових) дій.

В ході анкетування слідчих НПУ з'ясовано, що допит потерпілої особи, в контексті розслідування саме шахрайства, є найбільш інформативною СРД на початковому етапі розслідування, про це зазначило 98 % опитаних респондентів.

Ми підтримуємо позицію більшості науковців, що якісний допит потерпілого можливий лише за умови ґрунтовної підготовки до нього. Наприклад Ю. В. Гаврилін, до обов'язкових заходів підготовчого до допиту етапу відносить: вивчення матеріалів кримінальної справи; збирання вихідних даних, що стосуються предмета допиту; визначення кола осіб, які підлягають допиту; вивчення особи допитуваного; встановлення способу виклику на допит і черговості його проведення; запрошення до участі в слідчій дії третіх осіб; визначення технічного забезпечення допиту; підготовка спеціальних питань; підготовка місця допиту; складання плану слідчої дії [71, с. 39].

Н. В. Павлова, К. О. Чаплинський та Д. А. Птушкін вважають, що формування слідчим підготовчого етапу до планування допиту повинно містити наступні аспекти: з'ясування специфіки справи та етапів реалізації злочинних замислів при цьому; визначення обставин, які потребують уточнення (про відомості про особи потерпілого та підозрюваного; про характер порушених прав; про засоби, що використовувалися злочинцем при вчиненні шахрайства); підготовка доказів або інших матеріалів для пред'явлення тощо. [222, с. 94].

Традиційною у криміналістичній тактиці вважається наступна формула проведення допиту потерпілої особи: встановлення психологічного контакту з потерпілим, яке супроводжується створенням «психологічно дружньої атмосфери допиту»; «вільна розповідь» під час якої потерпілий має змогу повідомити всю відому йому інформацію стосовно події шахрайства; постановка запитань стосовно предмету допиту, які дозволять з'ясувати обставини, яким потерпілий міг не надати значення або забути.

Конструкція допиту потерпілого від шахрайства повинна містити наступні обставини, які можуть бути викладені потерпілим самостійно або зафіксовані як відповіді на запитання слідчого:

- де, коли, через кого, за яких обставин потерпілий познайомився із шахраєм;
- яку мету переслідував потерпілий, спілкуючись із шахраями;
- коли, за яких обставин та ким виявлено факт заволодіння майном шляхом обману або зловживання довірою;
- яким саме майном заволоділи шахраї, його кількість, вартість, прикмети, фізичні характеристики, наявність документації, що підтверджують знаходження його у власності потерпілого, тощо;
- чи знайомий потерпілий із особою шахрая; де, коли та за яких умов познайомились; які підтримують стосунки;
- яким чином відбувалися обманні дії;
- скільки разів відбувалися зустрічі із шахраєм, де, коли, тривалість зустрічей;
- що обіцяв потерпілому шахрай;
- що вимагав шахрай та що отримав від потерпілого;
- хто був свідком вчиненого шахрайства;
- кому першому потерпілий повідомив про те, що сталося та які заходи вживав;
- ступінь участі у шахрайстві кожної з підозрюваних осіб;

- прикмети шахраїв та одягу, звички, манера розмовляти, жестикулювати, ходити;

- які є документальні підтвердження у потерпілого, вчинення відносно нього шахрайських дій;

- причини несвоєчасного звернення до правоохоронних органів [75, с. 87-88].

Під час допиту потерпілого, як і під час допиту підозрюваного, можуть виникати різні ситуації конфліктного або безконфліктного характеру. Врахування таких ситуацій має важливе значення для обрання тактичних прийомів допиту, за допомогою яких такі ситуації можливо буде вирішити або подолати.

До типових ситуацій допиту, під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів відносяться:

1. Потерпілий відмовляється надавати показання стосовно вчинених відносно нього шахрайських дій. Це найскладніший різновид типової ситуації, обумовлений, в першу чергу, способом вчинення шахрайських дій та схильністю особи до здійснення відносно неї психологічного впливу. У таких ситуаціях, як правило, потерпілий і після виявлення ознак шахрайства або початку досудового розслідування або, навіть після оголошення особі шахрая про підозру (у випадках багатоепізодних фактів)— продовжує перебувати під його впливом, не розуміючи, що йому завдано матеріальну шкоду.

Вирішення такої ситуації передбачає: встановлення психологічного контакту з потерпілим та роз'яснення йому змісту суспільно-небезпечних дій, вчинених шахраєм, а також проведення слідчих (розшукових) дій, у межах яких буде встановлено та доведено не лише обставини участі шахрая у вчиненому злочині, а й безпосередньо факт учинення ним шахрайства та спричинення майнової шкоди потерпілому.

За результатами вивчення кримінальних проваджень (справ), з'ясовано, що такі ситуації притаманні шахрайським діям, вчиненим в межах діяльності сект, які налічували значну кількість adeptів (Церква «Посольство Боже в Україні», «Біле братство») – 22 % (додаток В).

Із урахуванням несприятливих умов, які формують конфліктні ситуації допиту потерпілої особи від шахрайських дій, а також результати анкетування слідчих НПУ, найбільш ефективними системами тактичних прийомів допиту у таких ситуаціях є: прийоми, спрямовані на нейтралізацію негативної установки – 96 % та прийоми, спрямовані на встановлення мотивів замовчування інформації – 94 % (додаток А).

2. Потерпілий надає показання, у яких через неправильне сприйняття обставин або внаслідок тривалого психологічного впливу, приписує шахраєві частину дій, яких той не вчиняв або навпаки дії шахрая – іншій особі.

Вирішення такої ситуації передбачає: обрання слідчим оптимальних тактичних прийомів допиту, які дозволять актуалізувати пам'ять потерпілого та з'ясувати справжні факти події, а також провести інші необхідні слідчі (розшукові) дії, у межах яких буде доведено факти та події, які насправді мали місце.

За результатами вивчення кримінальних проваджень (справ) такі ситуації зустрічаються у 7,3 % випадків (додаток В).

До типових тактичних прийомів вирішення такої ситуації допиту належать: зіставлення (зміст прийому полягає в зіставленні суперечливих показань, які не узгоджуються з іншими доказами, що не викликають сумнівів) – 93 %; деталізація /конкретизація/ (постановка запитань, що дають змогу розчленувати загальні й недостатньо конкретні показання на окремі факти й ґрунтовніше їх з'ясувати) – 88 %; контроль (постановка запитань, які безпосередньо не стосуються теми допиту, однак сприяють одержанню контрольних відомостей для перевірки правильності показань, що надає можливість оцінити достовірність показань загалом) – 72 % (додаток А).

3. Потерпілий надає правдиві показання, які в повному обсязі підтверджуються зібраними під час розслідування доказами. Найбільш проста та сприятлива ситуація, вирішення якої відбувається шляхом з'ясування та фіксації в протоколі обставин, які підлягають встановленню – зустрічається у практиці розслідування шахрайств зазначеної категорії у 70,7 % (додаток В).

Типовими тактичними прийомами у цій ситуації є: уточнення (постановка запитань з метою з'ясування деталей події – часу та місця вчинення злочину, послідовності завдання ударів тощо) – 87 %; нагадування (постановка запитань, що допомагають допитуваному пригадати окремі факти або деталі події під час перехресного допиту) – 56 %; наочність (використання під час допиту потерпілого впізнання, допиту потерпілого у зв'язку з дослідженням речей та документів) – 11 % (додаток А).

Допит свідка. Окремим різновидом допиту під час проведення досудового розслідування є допит свідка.

Свідком у кримінальному провадженні є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань (ч. 1 ст. 65 КПК України) [156].

Враховуючи процесуальний зміст цієї категорії, не викликає сумнівів той факт, що його показання є не менш важливими для процесу розслідування ніж показання інших учасників, а забезпечення можливості їх отримання обумовлює принципи кримінального провадження щодо повноти, всебічності та неупередженості під час розслідування.

Досліджуючи роль свідка в процесі розслідування, необхідно зазначити, що він, як і потерпілий та підозрюваний, є джерелом формування та збереження психофізіологічних слідів (ідеальних) стосовно події кримінального правопорушення. Однак, на відміну від потерпілого, який унаслідок вчиненого стосовно нього кримінального діяння зазнає рефлексивного психологічного стресу, що позначається на можливості

останнього сприймати та запам'ятовувати події, свідок оцінює та фіксує перебіг подій точніше [57, с. 191] та, на відміну, від підозрюваного, який хоча і може сприймати та запам'ятовувати події ретельно та точно, але внаслідок свого процесуального становища викликає сумнів його бажання їх коректно відтворювати.

Переважна більшість слідчих та оперативних працівників вважають, що допити свідків мають проводитись на початковому етапі розслідування, оскільки його метою є отримання інформації, яка стосуватиметься не лише події злочину, а і інших важливих обставин, які матимуть орієнтуюче значення а також можуть бути використані у процесі розслідування для виявлення нових доказів та перевірки й оцінки наявних.

У наукових працях, присвячених тактиці допиту досить поширеним є твердження стосовно ситуації, яка складається під час допиту свідка, зокрема більшість вчених та практиків переконані, що допит свідка відбувається у безконфліктних ситуаціях, на відміну від допиту підозрюваного. Проте, ми не можемо погодитись із такою позицією, оскільки характер ситуацій під час допиту учасників кримінального провадження, незалежно від їх процесуального статусу, може варіюватись в залежності від різних чинників. Крім того, конфліктна та безконфліктна ситуації під час допиту, на різних його етапах можуть послідовно змінювати одна одну. Також, час допиту свідка, а також при підготовці цієї СРД, необхідно урахувати і можливу протидію розслідуванню.

Ми абсолютно підтримуємо позицію В. К. Весельського, що слідча ситуація формується під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників. До об'єктивних чинників відносяться: наявність і характер доказової та орієнтуючої інформації, яка є в розпорядженні слідчого; інтенсивність процесів зникнення доказів і силу чинників, які впливають на ці процеси; наявність у поточний момент у розпорядженні слідчого необхідних сил, засобів, часу і можливості їх оптимального використання тощо. До суб'єктивних – психологічний стан осіб, які фігурують у розслідуваному

кримінальному провадженні; психологічний стан слідчого, рівень його знань і вмінь, практичний досвід, здатність приймати і реалізовувати рішення в екстремальних умовах; протидію встановленню істини з боку допитуваного; сприятливий (безконфліктний) перебіг розслідування; зусилля слідчого, спрямовані на зміну слідчої ситуації в бажану сторону; наслідки помилкових дій учасників кримінального провадження [54, с. 194].

Водночас, в котре звертаємо увагу, на специфічний спосіб дій шахрая та його здатність до здійснення психологічного впливу на потерплого і, як наслідок отримання повного контролю не тільки над діями та вчинками останнього, але і над його свідомістю. Не виключаємо можливості, що професійно підготовлений шахрай може не тільки прямо впливати на потерпілу особу, але і опосередковано – на свідка, що в свою чергу призведе до його активної або пасивної протидії розслідуванню.

Під пасивною протидією з боку свідка під час його допиту, ми розуміємо позицію останнього, яка характеризується не свідомим повідомленням слідчому не коректної інформації, тобто такої яка не відповідає або суперечить обставинам шахрайства. Активна протидія, на нашу думку, полягатиме також у повідомленні свідком недостовірної інформації під час допиту, але при цьому суб'єктивне ставлення останнього, у такому випадку, буде мати умисний характер, спрямований на викривлене сприйняття слідчим обстановки та обставин за яких відбувалось шахрайство.

Активна протидія розслідуванню під час допиту зі сторони свідка, може зумовлюватись рядом обставин, зокрема:

- острахом фізичної розправи або фізичного впливу на нього з боку підозрюваних осіб, внаслідок повідомлення інформації про шахрайські дії, якою він володіє;

- психологічним впливом та погрозами, з боку підозрюваних, щодо застосування відносно свідка фізичного впливу внаслідок повідомлення останнім під час допиту інформації про шахрайські дії;

- корисливою складовою, обумовленою пропозицією з боку підозрюваних певної винагороди за неповідомлення інформації щодо вчинення злочину та їх участі у ньому або повідомлення недостовірних, неправдивих даних, з метою введення слідства в оману;

- острахом можливої зміни процесуального статусу свідка внаслідок повідомлення подробиць вчиненого шахрайства та викриття його прямої або опосередкованої участі у ньому.

Форма пасивної протидії, під час допиту свідків щодо обставин шахрайства, обумовлена насамперед подіями, які відбувались в минулому, стосуються вчинення таких шахрайських дій та потрапляння свідка під психологічний вплив шахрая.

Ми переконані, що урахування під час підготовки до допиту свідків, запропонованих позицій, дозволить слідчому якісно та результативно організувати і провести.

У підтвердження наведених нами аргументів свідчить позиція Л. Д. Удалової, на думку якої, уміння слідчого розбиратися в психології людей; володіти і аналізувати їх поведінку; володіти тактичними прийомами логіко-психологічного впливу; правильно інтерпретувати показання в процесі допиту з метою встановлення їх справжності, достовірності та повноти; визначення позицій допитуваного [292, с. 177], у своїй сукупності становлять певну систему професійних якостей слідчого, володіючи якими останній в змозі забезпечити проведення допиту на належному рівні, а можливість застосування таких вмінь під час допиту обумовлюватиме його результативність.

Тактика допиту передбачає оптимальний вибір і ефективне використання тих тактичних прийомів, які в цьому конкретному випадку дадуть змогу отримати правдиві і повні показання, викрити допитуваного у неправді і перевірити достовірність повідомлень уже в процесі допиту [109, с. 384].

Слід пам'ятати, що допит проведений у конфліктній ситуації здебільшого супроводжуватиметься появою тактичних ризиків, які ініціюватимуть настання негативних наслідків, а завданням слідчого є вжиття необхідних заходів щодо їх уникнення або зменшення.

Забезпечення достовірності показань свідка полягає у створенні через нормативні приписи у кримінальному процесуальному законодавстві умов для вільного прийняття рішення про давання свідком правдивих показань та їх об'єктивної перевірки та оцінки. З'ясування достовірності показань свідків полягає в застосуванні під час доказування сторонами кримінального провадження, судом передбачених кримінальним процесуальним законодавством засобів пошуковопізнавальної діяльності, спрямованих на одержання показань від свідка та їх перевірку й оцінку на предмет правдивості, тобто їх відповідності реальним подіям, що сталися [191, с. 101-112].

Перевірку показань свідка на предмет достовірності можливо здійснювати у кількох напрямках:

1) оцінка загальної правдоподібності показань, яка ґрунтується на очевидних судженнях;

2) встановлення фактичної можливості безпосереднього сприйняття події особою, яка дає показання, що є необхідним як обов'язкова передумова для оцінки показань по сутності, але треба мати на увазі, що відсутність фактичної можливості сприйняття нерідко виявляється в самих показаннях, недостовірності їх деталей;

3) перевірки внутрішньої відповідності окремих частин показань;

4) перевірки відповідності відомостей, які містяться в показаннях, іншим доказам. Така відповідність може свідчити про достовірність даних показань, якщо відомості, з якими зіставляються показання, не викликають сумнівів. За цієї умови невідповідність показань повинна викликати переконання в їх недостовірності. Однак невідповідність показань може і не виключати їх достовірності, якщо інші відомості є недостовірними. Нові

дані, одержані під час подальшого розслідування, можуть вирішити питання про достовірність тих чи інших відомостей;

5) особисте спостереження за особою, яка дає показання, для виявлення фізіологічних ознак давання неправдивих показань [48, с. 101].

За результатами опитування слідчих НПУ, виникнення конфліктних слідчих ситуацій під час допиту в межах розслідування кримінальних проваджень за фактами вчинення шахрайств, під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, пов'язаних із наданням неправдивих показань свідками, спостерігалось у 33 %, з них 15 % ситуацій обумовлювались протидією у активній формі, решта 18 % - пасивною (несвідомою) формою (додаток А).

В межах дослідження, нами з'ясовано, що найбільш поширеними тактичними помилками, які допускають слідчі під час допиту є:

- неналежна підготовка до допиту – 59 %;
- відсутність ретельного вивчення матеріалів кримінального провадження в частини обставин, які стосуються механізму злочину – 17 %;
- відсутність ретельного вивчення характеристик плановано допитуємої особи (свідок, потерпілий, підозрюваний) – 34 %;
- не вирішення питання щодо залучення до допиту спеціалістів певної сфери – 60 %;
- безпідставна самовпевненість слідчого – 22 %
- неправильний вибір тактичного прийому допиту – 24 %
- невірно визначена послідовність використання тактичних прийомів під час допиту – 16 %
- невірно визначена послідовність допиту учасників кримінального провадження – 36 % (додаток А).

Необхідно звернути увагу, що такі помилки мають загальний характер та притаманні не лише допиту свідків, як окремій процесуальній категорії, а і проведенню допиту потерпілих та підозрюваних.

З урахуванням наведеного переліку типових тактичних помилок, які найчастіше допускають слідчі під час допиту можливо дійти висновку, що неналежна підготовка, поверхове вивчення матеріалів провадження, неправильний вибір тактичних прийомів та не вірно визначена послідовність їх застосування, не використання допомоги спеціалістів, тощо – становлять у своїй сукупності тактичні перешкоди для проведення ефективного допиту, а також не дозволяють уникнути чи передбачити негативні наслідки.

Також, на наше переконання, важливим аспектом саме під час допиту свідка є вирішення питання щодо обрання формату організаційної упорядкованості та послідовності фіксації інформації під час проведення допиту свідка, зокрема:

- хронологічна послідовність (процес отримання та фіксація інформації про події відбувається послідовно, у логічному порядку відповідно до черговості з моменту виникнення події до її завершення)

- зворотна послідовність (процес отримання та фіксація інформації про події відбувається у зворотному порядку від завершення події до її виникнення;

- логічна послідовність (процес отримання та фіксація інформації про події відбувається незалежно від часу події, але з обов'язковим урахуванням взаємної послідовності описуваних фактів);

- психологічна послідовність (процес отримання та фіксація інформації про події формується та поєднується із максимальним впливом на психіку допитуваної особи).

Урахування критеріїв, які пов'язані з найбільш оптимально упорядкованою в пам'яті свідка конструкцією відображених психофізіологічних слідів про події вчиненого шахрайства, та надання можливості їх послідовного викладення, у зручному для нього форматі дозволить отримати найбільш повну та детальну інформацію.

Ми вже зазначали про те, що тактичний статус свідка та потерпілого має досить значну кількість схожих рис та ознак, зокрема це стосується кола

обставин, які мають бути встановлені під час допиту. Перелік питань, які ми маємо з'ясувати під час допиту свідка, практично дублює питання, які слідчий має з'ясувати у потерпілої особи. Необхідно відмітити, при постановці питань, слід враховувати не тільки їх зміст та формулювання, але і співвідношення їх з тією інформацією, яка до цього відтворювалася свідком.

Пропонуємо розглянути типові слідчі ситуації допиту свідків під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів та шляхи їх вирішення, за допомогою використання тактичних прийомів:

1. Свідок надає правдиві показання стосовно події злочину. Відомості, які містяться у його показаннях віднаходять підтвердження в інших джерелах доказів, отриманих під час розслідування – 66,0 % (додаток В).

Сприятлива ситуація, вирішення якої відбувається шляхом з'ясування та фіксації в протоколі обставин, які підлягають встановленню. Основними тактичними прийомами у таких ситуаціях є уточнення та постановка деталізуючих запитань.

2. Свідок надає правдиві показання, але внаслідок його добросовісної помилки відомості, які містяться у його показаннях не віднаходять підтвердження в інших джерелах доказів, отриманих під час розслідування – 9,3 % (додаток В).

Вирішення такої ситуації передбачає: обрання слідчим оптимальних тактичних прийомів допиту, які дозволять актуалізувати пам'ять свідка та з'ясувати справжні факти події.

3. Свідок надає правдиві показання, але вони не містять криміналістичнозначущих обставин – 6,0 % (додаток В).

З'ясування та фіксація всіх відомостей, які відомі свідку, у разі необхідності вирішується питання про проведення додаткових слідчих (розшукових) дій.

4. Свідок свідомо надає неправдиві показання – 3,4 % (додаток В).

У таких ситуаціях слідчий повинен застосовувати комплекс тактичних прийомів, спрямованих на нейтралізацію негативної установки та встановлення мотивів замовчування інформації.

5. Свідок відмовляється надавати показання стосовно події шахрайства – 15,3 % (додаток В).

Складна слідча ситуація, яка передбачає встановлення психологічного контакту слідчого зі свідком та роз'яснення останньому змісту суспільно-небезпечних дій, вчинених шахраєм та наслідки приховування та неповідомлення важливих даних стосовно події шахрайства. Також доручено у такій ситуації роз'яснити свідку положення щодо активної та пасивної форми співучасті у злочині.

Окремо хочемо зауважити, що у контексті розслідування кримінальних проваджень вказаної категорії, слідчим доречно було б звернути увагу на можливість проведення допиту у режимі відеоконференції. Оскільки тактично це дозволить мінімізувати психологічний вплив шахрая на потерпілого або свідка, який як ми переконались під час дослідження займає топове місце серед негативних чинників, які впливають на ефективність розслідування.

Зокрема, Мурадов В. П. під відеоконференцією у кримінальному провадженні розуміє особливу процедуру, що виконується за посередництвом телекомунікаційних технологій, за якої спілкування у вигляді обміну аудіо- і відео- інформацією між віддаленими учасниками слідчої дії відбувається на відстані (дистанційно), але в режимі реального часу. На думку науковця, недоцільно проведення слідчої дії у режимі відеоконференції за участю осіб, які мають дефекти мови, зору чи слуху [211, с. 235-240].

Наведена можливість направлена на захист потерпілих осіб та свідків, забезпечення їх безпеки, морального здоров'я, мінімізацію їх психологічного травмування, виключення можливості вплинути на об'єктивні і повні показання. Це дає змогу уникнення прямого візуального контакту з

підозрюваними, які можуть тим чи іншим способом негативно вплинути на них і, відповідно, на повноту і достовірність їх показань [77, с. 143].

3.2. Інші слідчі (розшукові) дії

Огляд місця події. Не викликає сумнівів той факт, що успіх розслідування будь-якого кримінального правопорушення залежатиме в першу чергу від тактично правильної побудови його організації з метою отримання доказів стосовно досліджуваних подій, явищ та обставин.

Безперечно найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією є огляд місця події. Відповідно до ст. 237 КПК України огляд – це слідча (розшукова) дія, яка проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення [156]. Це слідча (розшукова) дія, яку по праву можна віднести до групи найтипівіших СРД, притаманних розслідуванню майже всіх без виключення кримінальних правопорушень, оскільки головним завданням слідчого під час огляду є виявлення, фіксація та вилучення слідів кримінального правопорушення, які мають матеріальний характер.

Під час опитування слідчих НПУ з'ясовано, що під час судового розгляду кримінальних проваджень у судах, спостерігається загальна тенденція до надання суддями переваги саме матеріальним доказам та слідам, в порівнянні з психофізіологічними, які навіть належним чином зафіксовані у протоколах допитів – про що повідомили 68 % респондентів; 24 % - відзначили, що під час розгляду кримінальних проваджень в суді перевага не надається жодній з категорій слідчої інформації, а також вказали, що загальною вимогою є законність, допустимість та достатність доказової інформації, пропонованої для прийняття остаточного рішення. Крім того, 8 % респондентів не змогли визначитись та відповісти на питання щодо пріоритетності доказової інформації.

Значний внесок у дослідження фундаментальних засад слідчого огляду та тактичних особливостей проведення огляду місця події здійснили такі відомі вчені криміналісти та процесуалісти як: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, Г. І. Грамович, І. Є. Биховський, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, Л. Д. Удалова, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, І. М. Якімов, М. П. Яблоков та інші. Разом з тим, ураховуючи динамічні зміни які відбуваються у злочинному середовищі, обумовлюючи появу нових нетипових способів та механізмів протиправної діяльності – виникає об'єктивна потреба у розробці та побудові інноваційних алгоритмів щодо пошуку, виявлення та фіксації слідової інформації та обстановки у якій відбувалось кримінальне правопорушення.

Значення огляду місця події важко переоцінити. Проте на наше переконання, вказана СРД не є типовою для шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. Однак це в жодному разі не заперечує факту утворення таких слідів.

Порівнюючи шахрайство з іншими типовими злочинами проти власності (крадіжка, розбій, пограбування, умисне пошкодження чужого майна, тощо) де наявність матеріальних слідів буде свідчити, по-перше, про подію самого злочину та про наявність ознак кримінального правопорушення в діях особи, яка його вчинила, навіть якщо вона не встановлена або її місцезнаходження невідоме; по-друге – дозволить ідентифікувати особу, яка вчинила злочин та на підставі виявлення таких слідів прийняти рішення про оголошення їй підозри; по-третє – їх очевидність дозволяє їх своєчасно виявити та оперативно провести необхідні дослідження.

Стосовно матеріальних слідів, які утворюються під час вчинення шахрайських дій, вони у переважній більшості мають не очевидний характер. Крім того, спосіб дій шахрая, як правило передбачає тривалий процес введення особи в оману та відповідно тривалий процес підтримання створеної «шахрайської легенди», що в свою чергу впливатиме зникнення

або пошкодження або зміну утвореної слідової інформації. Також, вагомим чинником є те, що сліди утворенні під час вчинення шахрайських дій, майже не вносять видозмін у об'єктивно існуючу обстановку, тому їх важко розпізнати.

Враховуючи такі специфічні ознаки матеріальної слідової інформації, яка утворюється під час вчинення шахрайських дій, недосвідченому слідчому важко буде її не просто правильно зафіксувати, але і взагалі виявити.

До того ж не варто недооцінювати, що в більшості випадків виявити ознаки, які свідчитимуть про наявність складу злочину в діях шахрая також досить важко, оскільки шахрайська діяльність переважно дуже вдало маскується під діяльність у сфері здійснення законних цивільно-правових правочинів.

Разом з тим, обраний шахраями «так званими проповідниками» або «цілителями» спосіб дій, а також предмет злочинного посягання певним чином обумовлюють ту слідову картину, яка має утворитись внаслідок цих дій та на особливі ознаки якої мають звертати увагу слідчі.

У зв'язку із цим, ми не будемо зупинятись на визначеннях поняття огляду як СРД, які пропонувались різними вченими у різний період часу, оскільки на нашу думку, визначення змісту огляду на достатньому науковому та нормативному рівні закріплено у дисертаціях, методичних рекомендаціях, інших наукових джерела та у КПК України.

Водночас, ми хочемо звернути увагу на окремі положення стосовно організації та проведення ОМП, виокремлені В. В. Бедем, із урахуванням психологічних аспектів, які впливають на пізнавально-пошуковий зміст огляду, що на нашу думку є доволі важливим для коректного дослідження означеної категорії шахрайств та їх специфічного способу. Так, В.В. Бедь вказує на: невизначеність слідчої інформації (на початку розслідування постає чимало запитань, на які слідчий не має відповідей: що сталося, хто винен у вчиненому, чому це сталося тощо); публічність дій (огляд місця події проводять у присутності спеціалістів, працівників правоохоронних органів,

понятих та інших осіб); невідкладний характер (проводять негайно, оскільки будь-яке зволікання може призвести до зміни обстановки, втрати слідів і доказів та іншої важливої інформації); узгодженість дій учасників огляду (чітке розмежування функцій між учасниками огляду, керівником яких є слідчий); розподілення та переключення уваги слідчого (необхідність сприйняти обстановку місця події загалом і водночас виокремити найбільш значущі групи об'єктів, а також надати вказівки іншим учасникам СОГ); перевантаження оперативної пам'яті слідчого, високий ступінь психологічної напруженості; поєднання в діяльності слідчого пізнавального елементу (сприйняття обстановки, фактів, явищ; виявлення між ними причинового зв'язку; висунення версій), пошукового елементу (виявлення змін в обстановці, спричинених діями правопорушника, вилучення слідів та інших речових доказів), організаційного елементу (дії з приводу керування СОГ) і посвідчувального елементу (закріплення, посвідчення та фіксація виявлених під час огляду слідів, встановлених фактів, речових доказів шляхом складання протоколу, схем, креслень, проведення фотозйомки та аудіо- і відеозапису) [20, с. 157].

Якість організації та проведення огляду місця події залежатиме від дотримання слідчим тактичних та процесуальних засад, які обумовлюють вказану СРД, зокрема:

1. При вирішенні питання щодо проведення ОМП слідчий повинен володіти інформацією, яка засвідчуватиме наявність фактичної підстави – тобто відомостей, зафіксованих в установленому порядку у процесуальних документах, які вказуватимуть на вчинене кримінальне правопорушення та необхідність проведення заходів, спрямованих на з'ясування обстановки події, а також інших обставин, що матимуть значення для розслідування.

2. Наявність правової підстави – кримінальний процесуальний закон дозволяє проведення всіх СРД лише після початку кримінального провадження. Хоча, законодавець, із урахуванням специфіки отримуваної

інформації передбачив винятковий порядок, який дозволяє у невідкладному випадку ініціювати проведення огляду до внесення відомостей до ЄРДР.

Варто звернути увагу, що останнім часом спостерігається тенденція щодо наявності вимоги слідчих-суддей до легалізації матеріалів зібраних під час огляду приватного житла особи і отримання постфактум його проведення відповідних ухвал від них.

3. У передбачених законом випадках огляд проводять за участю не менше ніж двох понятих, із дотриманням, під час вирішення питання про залучення таких осіб, тактичних та процесуальних вимог до них. Винятком до цієї засади є застосування під час огляду безперервного відеозапису.

4. Не допускається проведення огляду в нічний час (з 22-ї до 6-ї год). Хоча законодавець передбачає виняткові випадки, що пов'язані із зволіканнями, що можуть призвести до втрати слідової інформації або втечі підозрюваних.

5. Можливість проведення кваліфікованого огляду із залученням спеціалістів різних галузей або інших осіб, які мають відповідну компетенцію у вирішенні специфічних питань.

6. За необхідності можливо залучити потерпілого, підозрюваного, захисника, законного представника й інших учасників кримінального провадження.

7. Під час огляду слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст мають право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани та схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати й вилучати речі та документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх приналежності до кримінального провадження. Вилучені речі й документи, що не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, вважають тимчасово вилученим майном.

8. Недопустимість приниження честі і гідності осіб, які беруть участь у проведенні огляду, а також інших присутніх осіб, ставити під загрозу їх життя і здоров'я [150, с. 332–333].

Варто зазначити, що недотримання зазначених процесуальних та тактичних засад може призвести до втрати важливої слідчої інформації або визнання доказів, отриманих під час огляду – не допустимими.

Огляд місця події, на нашу думку, це єдина слідча (розшукова) дія, яку неможливо провести повторно, оскільки діяльність слідчого та спеціалістів пов'язана із вчиненням певних маніпуляцій щодо оточуючого середовища (обстановки огляду), а відтермінування таких дій призведе до їх часткової або повної зміни.

Крім того, у випадках ініціювання додаткового огляду, раніше оглянутих об'єктів (приміщень, ділянок місцевості, тощо) варто пам'ятати, що отримані у такий спосіб докази можуть бути критично оцінені у суді та джерело їх появи, утворення, походження – може викликати сумніви з боку інших учасників кримінального провадження. Тому основним завданням слідчого під час проведення огляду місця події, в тому числі є ретельність обстеження об'єктів огляду, з метою виявлення та фіксації повного спектру слідів, які можуть мати вирішальне значення у процесі розслідування.

Під час огляду за фактами шахрайств, вчинених шляхом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, слідчий повинен звертати увагу на фіксацію обстановки та окремих її елементів, що можуть засвідчити незаконну діяльність шахрая, зокрема на:

- наявність «ритуальних» предметів, відповідної літератури, в тому числі релігійного спрямування – 100 %;
- наявність грошових коштів, які можуть бути отримані у незаконний спосіб – 72 %;
- наявність інших матеріальних цінностей, які можуть виступати предметами злочинного посягання – 23 %;

- наявність комп'ютерної техніки, яка могла виступати своєрідним засобом до вчинення шахрайства або зберігати інформацію про шахрайські дії – 41 %;

- наявність записників, у яких може міститись інформація зафіксована власноручно шахраєм про потерпілих осіб та спричинену їм матеріальну шкоду, а також про осіб, які виступали співниками під час вчинення шахрайських дій – 36 %;

- наявність мобільних телефонів та цифрових фото, відеокамер, у яких може міститись інформація, що матиме доказовий характер під час розслідування – 53%;

- на окремі елементи обстановки, які у своїй сукупності могли створювати певний психологічний вплив на потерпілого – 54 %;

- наявність товарних чеків, накладних – 23 %;

- наявність документів (договори про купівлю-продаж нерухомості, інвестиційні угоди, ліцензії, свідоцтва, тощо) – 16 %.

Отримані результати підтвердженні опитуванням слідчих НПУ (додаток А).

Типовою помилкою слідчих під час проведення оглядів, пов'язаних із розслідуванням шахрайських дій, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, є не залучення спеціалістів до участі в огляді, що зумовлює втрату доказової інформації.

В якості рекомендацій щодо покращення ефективності проведення оглядів у вказаній категорії проваджень, можемо відзначити наступні поради:

- залучення до розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії, і в першу чергу під час проведення оглядів, слідчих які спеціалізуються за вказаним напрямом або слідчих, які мають стаж роботи понад 3 роки;

- відповідно до обставин вчинення шахрайства, обстановки на місці події, обов'язково залучати спеціаліста відповідної сфери;

- ретельність у дослідженні «об'єкту» огляду на предмет виявлення матеріальних слідів;
- правильність упакування та збереження слідової інформації;
- залучення понятих до проведення огляду, не залежно від застосування безперервного відеозапису.

Обшук. Один з піонерів криміналістики І.М. Якімов зазначав, що при розкритті злочинів «інтелектуального» характеру (а шахрайства сміливо можна відносити до таких) обшук та виїмка відіграють важливу роль, оскільки лише за їх допомогою докази у справі, що знаходяться у різних осіб та місцях, потрапляють до слідчого [324, с.293].

Особливості організації та проведення обшуку висвітлені у наукових працях багатьох вчених, зокрема: О. Я. Баєва, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, І. Є. Биховського, М. С. Бокаріуса, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, В. І. Громова, В. А. Журавля, О. Н. Колесніченка, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, В. І. Попова, Е. А. Разумова, О. Р. Ратинова, В. Ю. Шепітька та інш. Однак враховуючи специфіку окремих елементів криміналістичної характеристики, притаманну тим чи іншим злочинам, яка відобразатиметься на тактиці організації розслідування в цілому та окремої слідчої (розшукової) дії, доцільно детальніше розглянути актуальні аспекти відповідно до досліджуваної категорії шахрайств.

Обшук це слідча (розшукова) дія, яка проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ст. 234 КПК України) [156].

Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, - на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду [156].

Колектив фахівців Національної академії внутрішніх справ метою проведення обшуку визначає процеси, спрямовані на виявлення джерел доказової і орієнтуючої інформації; перевірку наявних доказів та версій; встановлення обставин, що сприяють вчиненню злочину та відносить до основних завдань його проведення наступні заходи: виявлення та вилучення знарядь злочину, речей і цінностей, здобутих злочинним шляхом, предметів і документів, що мають значення у кримінальному провадженні (наприклад, одяг зі слідами крові, накладні, чорнові записи, фотографії, відеозаписи або фонограми); виявлення майна, яке забезпечує відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої злочином; встановлення місцезнаходження розшукуваної особи, трупа, або його частин, викраденої людини; вилучення предметів у відношенні яких є спеціальна заборона або обмеження, зберігання та збут яких карається згідно кримінального законодавства (вогнепальна зброя, боєприпаси, наркотики, сильнодіючі, отруйні, вибухові, радіоактивні та інші речовини, на зберігання і використання яких відсутній дозвіл) [150, с. 429].

При проведенні обшуку у кримінальних провадженнях за фактами шахрайських дій дотримуються загальні тактичні вимоги, розроблені наукою криміналістикою: раптовість, планомірність, послідовність, використання криміналістичної техніки. Але обшук у такій категорії справ має і певні особливості, які стосуються розшукуваного об'єкта, й місця пошуку.

За результатами дослідження С. В. Головкіна, обшуки у справах про шахрайства проводилися у 77% випадків, у 75% з яких припускалися очевидні помилки під час проведення слідчої дії. Переважна частина обшуків приходить на обшук приміщень - 41%. Обшуки ділянок місцевості у якості окремого об'єкта не проводилися, а зафіксовані в рамках обстеження будівель та прилеглих до них ділянок [75, с. 135].

Варто звернути увагу, що місце події при розслідуванні кримінальних проваджень за фактами вчинення шахрайських дій під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів досить часто не

має чітких меж, у зв'язку з цим питання про його обстеження не завжди може бути вирішено в межах проведення огляду місця події. Наприклад, якщо шахрай вчиняв незаконні дії за місцем свого проживання, у приватному домоволодінні або квартирі, а під час розслідування виникла необхідність у обстеженні цього об'єкту, слідчий, у встановленому законом порядку має вирішувати питання про проведення обшуку. Крім того, досить часті випадки, коли місце вчинення шахрайських дій та місце проживання шахрая не співпадають, але є вірогідність що саме за місцем проживання шахрая можуть бути наявні речі або предмети здобуті злочинним шляхом або інші важливі для розслідування докази.

Крім того, типовими об'єктами обшуку (огляду), окрім житла шахрая та орендованих приміщень, у яких відбувались шахрайські дії, можуть бути приміщення, в тому числі і житлові, які належать друзям, знайомим шахраїв, їх спілнякам, а також житло потерпілих осіб.

За даними отриманими під час вивчення кримінальних проваджень, з'ясовано, що обшук у приватному житлі підозрюваного проводився у 34,7 %; у житлі друзів, знайомих або родичів особи-шахрая – у 12,7 %; у нежитлових приміщеннях, де відбувались проповіді або виконувались релігійні обряди – у 28 %. Крім того, встановлено, що у 20,6 % випадків обшук у межах розслідування зазначеної категорії проваджень не проводився взагалі. А також, особливий інтерес викликали показники щодо проведення обшуків за місцем проживання потерпілих осіб – у 4 % випадків (додаток В).

Практика свідчить, що успіх при проведенні обшуку залежить від ступеня підготовки слідчого, правильного визначення об'єктів та ділянок, що підлягають обстеженню, точного визначення об'єктів, які підлягають пошуку та вилученню, законності оформлення та фіксації результатів обшуку.

Як і будь-яка СРД, з точки зору криміналістичної тактики, обшуку притаманні три стадії (етапи): підготовчий, робочий (фактично обшук) та заключний (фіксація та аналіз отриманих результатів). Всі три стадії мають

однаково важливе значення для забезпечення якісного та ефективного обшуку.

Але на нашу думку, тактично правильна організація обшуку є запорукою досягнення поставленої мети, у зв'язку з цим, не можна не погодитись, із пропозицією С. В. Головкина, який до тактичних заходів підготовчого етапу обшуку відносить:

1. Визначення місцезнаходження та планування приміщення, яке повинно бути обшукане. З'ясування характеру охорони об'єкта, визначення шляхів можливого відходу шахраїв.

2. Встановлення, засобів зв'язку та ЕОМ, які знаходяться у приміщенні, у якому планується СРД. Отримана інформація дозволить визначити межі та об'єкти пошуку.

3. Залучення спеціалістів відповідної сфери. Здебільшого: товарознавців, криміналістів, мистецтвознавців, бухгалтерів, спеціалісти у галузі цифрових засобів зв'язку та комп'ютерної техніки.

4. Визначення дати, часу, місця проведення обшуку, його тривалості, а також заходів, спрямованих на забезпечення його оперативності та конфіденційності.

5. Проведення інструктажу з особами, що залучаються до участі у обшуку, з постановкою конкретних персональних задач.

6. Вивчення особи підозрюваного (обвинуваченого). Особливу увагу приділити рівню злочинних навичок та вмінь.

7. Запрошення понять [75, с. 135-136].

Особливої уваги під час підготовки та проведення обшуку заслуговує питання щодо об'єктів пошуку, оскільки саме вони або інформація, яка на них або в них міститься у подальшому будуть використанні як докази в кримінальному провадженні.

Перелік типових об'єктів пошуку під час обшуку аналогічний переліку типових об'єктів, на які має звернути увагу слідчий під час огляду (додаток А). Водночас різниця у тактичному забезпечення огляду та

обшуку, які на перший погляд мають досить значну кількість однакових ознак та побудовані практично на аналогічних засадах все ж є. Ця різниця, як правило, полягає в тому що під час огляду об'єкти, які цікавитимуть слідчого, у переважній більшості випадків будуть знаходитись у колі візуального досягнення, а під час обшуку – такі об'єкти, приховані та їх виявлення потребуватиме не тільки ретельного поверхового дослідження, а і занурення в матеріальну обстановку з метою виявлення можливих таємниць місць для їх переховування.

Згідно з п. 7 ч. 3 ст. 234 КПК України слідчий при зверненні до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку, окрім низки відомостей, повинен зазначити ще й відомості про індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненням кримінальним правопорушенням [156].

Між тим, ми абсолютно погоджуємось із твердженням групи науковців Н. В. Павлової, К. О. Чаплинського та Д. А. Птушкіна, які зазначають, що положення, викладені у п. 7 ч. 3 ст. 234 КПК, значно обмежують дії слідчого, оскільки на початку розслідування не завжди очевидно, які документи і предмети можуть мати значення для розслідування і якими є їх детальні ознаки [222, с. 117].

Під час опитування слідчих НПУ, встановлено, що підставами для ініціювання обшуків є інформація, яка має оперативний характер та надходить від оперативних працівників – 65 %; у 14 % - випадків це відомості зафіксовані у протоколах допитів потерпілих, у 11 % - підозрюваних, у 10 % - свідків (додаток А).

За результатами вивчення слідчої практики до основних типових прийомів обшуку під час розслідування шахрайств можна віднести:

1) аналіз ознак і властивостей об'єктів пошуку - полягає у визначенні (чи припущенні) зовнішнього вигляду, розміру, форми, ваги, кольору, запаху предметів, що розшукуються – 97 %;

2) аналіз структури об'єкта, у межах якого буде проводитися обшук, обстановки окремих приміщень, з метою визначення місць приховування предметів пошуку - полягає у визначенні окремих частин, де можуть перебувати розшукувані об'єкти. Визначають також властивості окремих елементів обстановки та можливості їх використання для зберігання чи приховування об'єктів пошуку – 44 %;

3) висунення версій про можливе місцезнаходження об'єктів пошуку з урахуванням рис особистості людини, яку обшукують - ґрунтується на психологічному положенні про те, що людина, яка прагне щось сховати від інших людей, використовує для цього ті об'єкти, які мають певні «корисні» для переховування властивості, про які більшість людей не знає. При цьому той, хто ховає, зазвичай використовує для цього свої спеціальні знання і практичні навички – 32 %;

4) зіставлення виявлених об'єктів (з урахуванням можливої їх видозміни) з ознаками тих, що відшукуються - спрямовано на виявлення об'єктів, які підлягають вилученню, замаскованих під некримінальні об'єкти або такі, що зберігаються серед них – 37 %;

5) аналіз обстановки місця обшуку з метою виявлення невідповідностей в окремих елементах обстановки, що можуть вказувати на обладнання у них тайників - полягає у акцентуванні уваги на ознаках і властивостях окремих об'єктів, які є нелогічними для цієї ситуації – 49 %;

6) спостереження за поведінкою особи, яку обшукують - базується на знанні психології поведінки особи, яку обшукують, і має на меті одержання інформації про можливе місцезнаходження схованих об'єктів на основі виявлення довільних реакцій людини на певні подразники – 84 % [68, с.13-14] (додаток А).

До найбільш типових тактичних прийомів, які доцільно використовувати під час проведення обшуку при розслідуванні шахрайства, можливо віднести прийом щодо залучення шахрая до цього процесу в якості учасника. По-перше, це дозволить певним чином мінімізувати конфліктну

ситуацію під час обшуку, по-друге – уважне спостереження за поведінкою останнього під час обшуку надасть можливість отримати орієнтуючу інформацію щодо можливих схованок. Також, у разі вирішення питання про проведення обшуків, в межах одного провадження, у кількох різних місцях – обов’язково вирішувати питання про узгодженість одночасних дій (дата, час). Ще одним тактичним прийомом, який може та повинен використовуватись і слідчими і оперативними працівниками – стосується вирішення питання щодо місць можливого пошуку. Як правило цей прийом обумовлюється інформацією про ознаки об’єктів, які заплановано віднайти.

У випадках, якщо особа у якій заплановано провести обшук добровільно погодилась надати всі зазначені в ухвалі слідчого-судді речі, предмети, документи – слідчий в жодному разі не повинен припиняти проведення обшуку. Така поведінка, тим більше в контексті дослідження шахрайських дій, повинна насторожити всіх учасників СОГ до ретельного пошуку додаткової інформації, яка може свідчити про вчинення інших злочинів.

Також, хочемо звернути увагу, на ще один цікавий, на нашу точку зору, тактичний прийом, хоча більшість науковців відносить його до тактичного порядку проведення обшуку. Отже, під час проведення обшуку важливо дотримуватись послідовності обстеження та не створювати із вже обстежених предметів «хаотичну» обстановку. У випадку застосування цього тактичного прийому, або не дотримання такого правила – об’єкти пошуку можуть бути втрачені.

За результатами опитування слідчих НПУ, з’ясовано типові помилки під час організації, а також негативні обставини проведення обшуків, зокрема:

- відсутність взаємодії під час обшуку між учасникам СОГ – 78 %;
- наявність конфліктних ситуацій – 64 %
- обмаль інформації орієнтуючого характеру щодо об’єктів пошуку та специфіки об’єкту обшуку – 53 %.

Разом з тим, під час анкетування оперативних працівників щодо процедури проведення зазначеної СРД, ми встановили, що до негативних факторів, які заважають у проведенні обшуку вони відносять:

- відсутність належної організованої взаємодії між слідчими та оперативними працівниками – 59 %;
- відсутність серед учасників СОГ – спеціалістів – 38 %;
- зволікання з прийняттям рішення про проведення обшуків – 92 %.

Також, більшість слідчих та оперативних працівників, відзначили досить негативну тенденцію щодо не надання слідчими-суддями дозволів на проведення обшуків – без чіткого аргументування своєї позиції.

Окремої уваги під час обшуку заслуговує категорія інформаційних слідів. Як зазначає Л. П. Паламарчук, матеріальні сліди також можуть залишатися на обчислювальній техніці (сліди від пальців рук, мікрочастинки на клавіатурі, дисководах, принтері тощо), а також на магнітних носіях і оптичних дисках. На його думку, до окремого типу належать інформаційні сліди, що утворюються внаслідок впливу на комп'ютерну інформацію (шляхом знищення, перекручення). Насамперед, вони залишаються на магнітних носіях інформації і пов'язані зі змінами, які відбулися у самій інформації порівняно з початковим її станом. Також до інформаційних слідів належать наслідки роботи антивірусних і тестових програм, які можуть бути виявлені під час вивчення комп'ютерного обладнання, робочих записів, протоколів роботи антивірусних програм та програмного забезпечення. Для виявлення подібних слідів необхідно залучати спеціаліста з комп'ютерної техніки та програмного забезпечення [227, с. 8]. Робота з такою категорією об'єктів потребує додаткових спеціальних знань та навичок, а будь-які дії, спрямовані на їх виявлення, фіксацію та збереження повинні проводитись із залученням спеціалістів відповідної сфери.

Основними рекомендаціями, які впливатимуть на ефективність проведення обшуку під час розслідування шахрайств, учинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів:

- необхідність здійснення належної підготовки в межах якої ретельно вивчати матеріали кримінального провадження, особу у якої заплановано провести обшук та місце, де буде відбуватись вказана СРД;

- вживати заходи, спрямовані на отримання повної та достовірної інформації щодо об'єктів пошуку, а також відомостей, які такі об'єкти характеризують в цілому та визначають їх приналежність до подальшого їх використання в якості речових доказів;

- тактично правильно обирати склад учасників СОГ, спеціальні знання та навички яких дозволять не тільки виявити об'єкти пошуку та вирішити питання про їх вилучення, але і забезпечуватимуть безпеку всіх учасників СРД та зможуть попередити спроби знищення слідової інформації;

- звертати увагу на повноцінність спектру технічних засобів, які використовуватимуться під час обшуку та їх справність;

- коректно обирати тактичні прийоми проведення обшуку, які дозволять забезпечити досягнення його мети та мінімізувати протидію розслідуванню та уникнути можливих конфліктних ситуацій;

- вживати всі необхідні заходи, спрямовані на об'єктивну фіксацію обставин проведення обшуку;

- забезпечувати детальний інструктаж всіх учасників щодо їх прав та обов'язків, а також кола завдань, які вони мають вирішити у межах зазначеної СРД.

Пред'явлення особи для впізнання. Це самостійна слідча (розшукова) дія, яка полягає у демонстрації потерпілому, свідку або підозрюваному в передбаченому законом порядку об'єкта, за припущенням слідчого (прокурора) причетного до розслідуваної події, з метою встановлення його тотожності або відмінності з тим об'єктом, який спостерігав раніше, зберіг у пам'яті й про який давав показання суб'єкт впізнання [150, с. 480].

Загальна мета пред'явлення особи для впізнання полягає в отриманні доказів, які являють собою висновок одного з учасників процесу, про результати здійсненої ним ідентифікації – тотожність, схожість або

відмінність осіб чи речей, наданих для ознайомлення з ознаками, що збереглися в його пам'яті [129, с. 194]. Водночас значна кількість слідчих та судових помилок, пов'язаних з добросовісною помилкою особи, яка впізнає, і ряд експериментальних досліджень засвідчують критичну оцінку зазначеної слідчої (розшукової) дії [250, с. 314].

Основні тактичні та процесуальні засади пред'явлення для впізнання та проблемні питання, які виникають під час проведення зазначеної СРД, неодноразово досліджувались у наукових працях В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, Н. Г. Бритвича, В. С. Бурданової, І. Є. Биховського, О. Я. Гінзбурга, А. М. Васильєва, М. В. Коршикова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, М. І. Порубова, М. В. Салтевського, Л. Д. Удалової, В. Ю. Шепітька та ін. Однак проблемні аспекти, пов'язані із організацією та проведенням впізнання під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконанням релігійних обрядів потребують окремого висвітлення та формування відповідних рекомендацій щодо уникнення тактичних помилок.

Пред'явлення для впізнання – унікальна слідча (розшукова) дія, що ніколи не дублюється. Результати пред'явлення для впізнання часто мають вирішальне значення у кримінальному провадженні, особливо в умовах протидії розслідуванню, а його ефективність та доказове значення результатів значною мірою залежить від якості проведення слідчим організаційно-підготовчих заходів та застосування низки тактичних прийомів [302, с. 157].

Ми абсолютно згодні із твердженням К. О. Чаплинського, що правильно обрана тактика проведення пред'явлення для впізнання обумовлює його об'єктивність та результативність.

На підставі проведеного опитування слідчих НПУ можливо дійти висновку, що до найпоширеніших видів належить впізнання особи. Відповідно до отриманих результатів вказаний різновид впізнання проводився:

- відносно підозрюваних осіб в натурі (візуально) – 32 %;
- відносно підозрюваних осіб в натурі (позавізуально) – 38 %;
- відносно підозрюваних осіб за фотографіями – 29 %;
- відносно підозрюваних осіб за голосом та особливостями мовлення – 1 %;
- відносно свідків – не встановлено жодного разу;
- відносно потерпілих – не встановлено жодного випадку (додаток А).

Враховуючи викладене, можливо дійти висновку, що необхідність пред'явлення особи для впізнання як правило виникає у випадках необхідності її ідентифікації, у зв'язку із вчиненням злочину або підозрою щодо сприяння у його вчиненні.

Не є виключенням із загального правила в порівнянні з іншими СРД, і структура пред'явлення для впізнання – як слідчої (розшукової) дії, яка налічує три послідовні етапи. Такий формальний розподіл на окремі етапи повинен передбачати дотримання специфічного комплексу дій та заходів, притаманного саме тим завданням, які відповідають обраному етапу.

Важливим підготовчим заходом, який передує пред'явленню для впізнання особи, є попередній допит впізнаючого. Крім того, у ч. 1 ст. 228 КПК України зазначається, що перед пред'явленням особи для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу [156].

Сутність вказаної СРД побудована на упізнанні - складному психофізіологічному процесі, під час якого людина зіставляє об'єкти реальної дійсності, котрі сприймаються в даний момент, із зафіксованими раніше суб'єктивними образами і робить висновок про наявність або відсутність тотожності між ними. Процес упізнання включає декілька етапів: сприйняття

людиною навколишнього середовища за допомогою органів чуття (зір, слух, дотик); запам'ятовування, за допомогою рухових або моторних, емоційних, уявних і словесно-логічних дій, інформації, яка зберігається в пам'яті учасників процесу та служить основою для відтворення слідчим події минулого; розпізнавання, яке відбувається у формі ототожнення та полягає в тому, що ознаки об'єкта, котрі були раніше зафіксовані в пам'яті людини як певний образ, і ознаки, які сприймаються, при подальшому співвідношенні з об'єктом зіставляються, порівнюються, в результаті чого людиною робиться висновок про тотожність об'єктів, відмінність або приналежність їх до певної групи, класу, виду [74, с. 9-11].

Варто зауважити, що ми розмежовуємо поняття тактичного прийому та тактичного порядку (процедури). На наш погляд, тактичний порядок (процедура) – це офіційно встановлений кримінальним процесуальним законодавством порядок здійснення, виконання або оформлення слідчої (розшукової) дії, негласної слідчої (розшукової) дії або оперативно-розшукового заходу, із використанням найбільш раціональних способів дії. А тактичний прийом – це найбільш раціональний спосіб дії чи найбільш доцільна лінія поведінки слідчого, іншого компетентного суб'єкта, у процесі збирання, дослідження, використання доказової інформації [150, с. 373], як правило не регламентований КПК, але побудований на дотриманні критерію допустимості.

До тактичного порядку пред'явлення для впізнання належать наступні заходи:

- отримання під час попереднього допиту потерпілого, свідка, підозрюваного інформації про ознаки зовнішності особи, яку заплановано пред'являти для впізнання (ч. 1 ст. 238 КПК України). Враховуючи викладене, під час допиту, який передуватиме впізнанню, основним завданням слідчого є скласти упорядкований, детальний словесний портрет тієї особи, яку заплановано пред'явити для впізнання. З'ясування ознак зовнішності дозволить слідчому не лише розраховувати на позитивний

результат під час проведення СРД, але і належним чином підібрати учасників-статистів, у випадку пред'явлення для впізнання особи в натурі.

За результатами анкетування слідчих НПУ з'ясовано, що під час проведення пред'явлення для впізнання особи в натурі, в межах розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, у 97 % випадків під час вказаної СРД отримувались позитивні результати та мета впізнання була досягнута і лише у 3 % - під час впізнання доказової інформації отримано не було (додаток А).

Переважно, на думку слідчих, це пов'язано із проведенням формального попереднього допиту, в межах якого не було з'ясовано всі необхідні та достатні підстави для проведення пред'явлення для впізнання, а також із відсутністю упорядкованого, детального опису ознак зовнішності шахрая.

- розміщення статистів та особи, яка пред'являтиметься для впізнання в кімнаті, відбувається на їх власний розсуд, за бажанням, без будь-яких вказівок щодо зайняття відповідного місця з боку слідчого, спеціалістів, інших працівників підрозділу НП, залучених до забезпечення СРД, з метою унеможливлення здійснення суб'єктивного цілеспрямованого впливу на учасників. Перевага у виборі місця надається особі, яка пред'являтиметься для впізнання.

На жаль існує негативна практика, стосовно недотримання порядку розміщення осіб під час пред'явлення для впізнання (3 %), що в свою чергу дає підстави для оскарження результатів СРД та визнання доказів недопустимими (додаток А).

- присвоювання послідовних номерків особі, яка пред'являється для впізнання та статистам з метою однозначності отриманих результатів під час СРД.

- у випадку вирішення питання щодо забезпечення безпеки особи, яка буде впізнавати, доцільно обрати поза візуальний різновид пред'явлення для

впізнання та під час складання протоколу СРД використовувати псевдоніми для всіх осіб учасників.

Зазначений тактичний порядок, в першу чергу передбачає забезпечення безпеки учасників СРД, водночас, з огляду на досліджувану категорію шахрайств, варто пам'ятати про можливий психологічний вплив шахрая на потерпілого або свідка, що буде мати негативні наслідки та відобразиться на можливості отримання доказової інформації. У такому випадку, слідчому необхідно ретельно проаналізувати та спрогнозувати можливу протидію або негативні наслідки та вжити заходів щодо їх подолання або уникнення. Відповідно до результатів опитування у 38 % випадків впізнання під час розслідування шахрайства відбувається саме поза візуальним спостереженням шахрая.

- залучення до пред'явлення для впізнання достатньої кількості понять. Відповідно до п. 7 ст. 223 КПК України під час проведення пред'явлення для впізнання особи необхідно залучити не менше двох понять. Водночас необхідно урахувати, що позавізуальне впізнання відбувається із використанням двох окремих приміщень, тому кількість понять має бути пропорційно збільшена.

- фіксація інформації про всіх учасників пред'явлення для впізнання в протоколі СРД, що дозволить в подальшому, у разі необхідності, оперативно вирішити питання про проведення із цими особами допиту. Предметом такого допиту переважно можуть бути відомості, які стосуються дотримання процесуальних вимог під час пред'явлення особи для впізнання та окремих тактичних дій.

До тактичних прийомів пред'явлення для впізнання належать заходи, спрямовані на подолання можливої протидії під час проведення впізнання, зокрема:

- додатковий допит потерпілого або свідка, які будуть впізнавати шахрая, метою якого повинно бути саме з'ясування питання про можливість упізнання шахрая поміж інших осіб, а також специфічних рис та ознак

зовнішності, що дозволить певним чином активізувати пам'ять потерпілого або свідка. Про доцільність використання зазначеного прийому вказали 98 % респондентів (додаток А).

- чіткий розподіл часу під час проведення впізнання (86 %) та максимальне його скорочення (76 %). З урахуванням можливого психологічного впливу шахрая на інших учасників та з метою мінімізації такого фактору, слідчий повинен обрати оптимально високий темп та швидкість проведення пред'явлення для впізнання. Крім того, слідчий має забезпечити дотримання узгоджених часових періодів переміщення учасників впізнання поза межами кабінету де воно буде проводитись, з метою виключення вірогідності їх випадкової зустрічі до початку СРД (додаток А).

К. О. Чаплинський, з цього приводу зазначає, що після виконання всіх підготовчих дій у приміщення, де проводиться впізнання, запрошують свідка (потерпілого), котрий стисло пояснює, за якими ознаками, у зв'язку з якою подією впізнає особу, після чого його виводять із цього приміщення. Протокол пред'явлення для впізнання складають, коли той, хто впізнає, і підозрювані та їхні адвокати перебувають окремо [302, с. 158].

- спостереження за поведінкою осіб, які впізнають, дозволяє слідчому за емоційною реакцією особи встановити наявність невідповідності її поведінки оголошеним нею показанням – 74 %.

- одноосібність пред'явлення для впізнання, сутність якого полягає у необхідності проведення впізнання з кожною запланованою для пред'явлення особою окремо, з метою недопущення розсіювання уваги впізнаючого та ризику помилки ідентифікації – 85 %.

- змінюваність складу статистів, передбачає залучення до проведення пред'явлення для впізнання із однією і тією ж самою особою, яка впізнає двох або більше різних фігурантів - різних статистів. Навіть у тих випадках коли особи, які пред'являються для впізнання мають схожі ознаки

зовнішності. Цей тактичний прийом покликаний забезпечити об'єктивність та неупередженість отриманої доказової інформації – 99 % (додаток А).

- черговість пред'явлення для впізнання, ґрунтується на припущенні, що одночасне перебування в одному місці декількох шахраїв може призвести до їх змови між собою, впливу один на одного або інших негативних наслідків, в результаті яких буде втрачено цінну доказову інформацію – 91 % (додаток А).

- застосування засобів відеозапису, дозволяє не тільки зафіксувати хід проведення СРД та безпосередньо факт «впізнання» однією особою іншої особи, але і надає можливість в подальшому при перегляді зафіксованого матеріалу вивчити психологічну обстановку під час впізнання та дослідити поведінку кожного окремого учасника. Крім того, наявність відеофіксованого матеріалу певною мірою убезпечить від необґрунтованих скарг від учасників впізнання про недотримання норм кримінального процесуального законодавства – 99 % (додаток А). Враховуючи особистісні характеристики шахрая та його схильність до брехні, вигадкування, навіювання, зазначений тактичний прийом покликаний убезпечити слідчого від таких ситуацій.

- позавізуальне впізнання особи, являє собою в першу чергу, різновид пред'явлення особи для впізнання, водночас його тактичний зміст дозволяє нам розглядати його як тактичний прийом, який унеможливить вплив на особу, яка буде здійснювати впізнання або сприятиме забезпеченню її безпеки – 38 %.

Водночас можуть виникати випадки, коли факт впізнання не викликає ніяких сумнівів у його вірогідності, але в цілому не відповідає або суперечить іншим фактичним даним, що встановлені під час кримінального провадження, діяльність слідчого має бути спрямована на виявлення нових доказів і перевірку наявних з метою усунення розбіжностей. За неможливості дотримання всіх кримінально-процесуальних та організаційно-тактичних умов пред'явлення для впізнання слідчий повинен відмовитись від нього та замінити іншими слідчими (розшуковими) діями [302, с. 160].

Враховуючи викладене, можливо дійти висновку, що найбільш поширеним засобом збирання доказів у кримінальному провадженні є слідчі (розшукові) дії, а тактично правильна їх організація та проведення покликано забезпечити швидке, повне та всебічне розслідування.

3.3. Використання спеціальних знань під час розслідування

Теорія та практика боротьби зі злочинністю у сучасних умовах засвідчує наявність значних складнощів у пошуковій та пізнавальній діяльності з виявлення та розкриття кримінальних правопорушень. Спостерігається безперервна модифікація способів учинення злочинів та зростання професійного рівня і кваліфікації злочинців, що вимагає належного науково-обґрунтованого інформаційного забезпечення слідчих і оперативних підрозділів, широкого використання спеціальних знань для їх виявлення та розслідування [195, с. 4].

Окремі проблеми використання спеціальних знань досліджувались у наукових працях Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. В. Бондара, Т. В. Варфоломеевої, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, І. В. Куриліна, А. В. Мировської, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, М. Я. Сегая, В. І. Семенова, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько та ін., проте, на наше переконання, варіювання окремих ознак та властивостей елементів криміналістичної характеристики шахрайств, зумовлює потребу у більш детальному вивченні особливостей використання спеціальних знань в контексті розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Тенденція відмежування інституту використання спеціальних знань у кримінальному процесі є очевидною, водночас, незважаючи на великий

науковий і практичний потенціал, зміст основоположного поняття «спеціальні знання» в сучасній науці кримінально-процесуального права тлумачиться неоднозначно [195, с. 12].

Незважаючи на значну кількість поглядів до розуміння дефініції «спеціальні знання», нам найбільш імпонує твердження А. В. Мировської, що спеціальні знання, які використовуються під час кримінального провадження - це система незагальновідомих, незагальнодоступних, науково обґрунтованих і практично апробованих знань, теоретичного та прикладного характеру, в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, отриманих внаслідок спеціальної підготовки, підвищення кваліфікації, самоосвіти, наукової діяльності, досвіду практичної роботи за спеціальністю, що не становлять професійних знань суб'єкта доказування і використовуються з метою одержання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини під час розслідування кримінальних правопорушень [195, с. 72].

Спеціальні знання, які використовуються під час розслідування, обов'язково повинні відповідати науково-технічному прогресу, а також сучасному науковому та професійно-прикладному рівню знань.

Г. С. Бідняк, в якості основних критеріїв, які відрізняють спеціальні знання від інших категорій знань, наводить наступні ознаки:

- 1) є комплексом знань і навичок у різних галузях;
- 2) складаються із системи відомостей в галузі науки, техніки та інших сфер людської діяльності;
- 3) використовуються на досудовому розслідуванні та судовому провадженні у випадках та в порядку, визначених кримінально-процесуальним законодавством;
- 4) їх використання здійснюється у взаємозв'язку із науково-технічними засобами;
- 5) реалізуються визначеним суб'єктом кримінального судочинства у процесі практичної діяльності, спеціальної підготовки з урахуванням

професійного досвіду і засновані на системі теоретичних знань у відповідній галузі;

б) їх реалізація вимагає значних витрат часу й інтелектуальних зусиль;

7) сприяють у розробці технічних засобів і прийомів роботи з доказами та встановленню вагомих обставин, що мають значення для доказування [32, с. 43-44].

Також, необхідно звернути увагу, що дискусія у наукових колах пов'язана не лише із визначенням поняття спеціальних знань, але і щодо можливих форм їх використання під час розслідування.

Наприклад, М. В. Салтевський, залежно від суб'єктів, які володіють спеціальними знаннями, виділяв безпосередню та опосередковану форми спеціальних знань.

М. Г. Щербаковський та О. А. Кравченко, проводять розподіл спеціальних знань в залежності від імперативності їх застосування на обов'язкові та факультативні.

Натомість, В. В. Семенов, підставою для класифікації обрав законодавчу регламентацію та, відповідно отримав чотири форми спеціальних знань: судова експертиза; участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях; здійснення ревізійної (контрольно-перевірочної) діяльності; здійснення довідкової та консультативної допомоги спеціаліста.

О. Р. Россинська, стверджувала, що спеціальні знання можуть використовуватись як у процесуальній формі (за умови, що отриманні під час їх використання мали доказовий характер), так і у непроцесуальній.

Разом з тим, В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль, до основних процесуальних форм застосування спеціальних знань і технічних засобів відносять: 1) безпосереднє використання їх слідчим, прокурором (у тому числі криміналістом) і складом суду при виконанні своїх процесуальних функцій збирання, дослідження й оцінки доказів; 2) участь спеціалістів при провадженні слідчих дій; 3) призначення і провадження судових експертиз

А на переконання В. І. Шиканова, формами використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві є:

- безпосереднє застосування спеціальних знань слідчим, прокурором, складом суду, тобто функціонерами процесуальної діяльності, на кого покладено обов'язок зі збирання та оцінки судових доказів;
- використання спеціальних знань спеціалістів без залучення їх до участі в слідчих діях (консультації, отримання різних довідок зі спеціальних питань);
- використання результатів не судових (відомчих, адміністративних) розслідувань, а також результатів досліджень окремих об'єктів, що проводили в процесі вказаних розслідувань за інших умов (наприклад, результати патологоанатомічного дослідження трупа);
- використання спеціальних знань спеціалістів, залучених до виконання процесуальних функцій спеціаліста;
- використання спеціальних знань спеціалістів, залучених для виконання процесуальних функцій судового експерта;
- використання спеціальних знань перекладачів і осіб, що розуміють мову німого або глухого;
- призначення ревізії в порядку, передбаченому процесуальним законодавством;
- провадження за дорученням слідчого або суду технічних або інших оглядів [319, с. 25].

На думку, дисертанта, в контексті дослідження особливостей розслідування кримінальних проваджень за фактами вчинення шахрайських дій, під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, доцільно вести мову про використання чотирьох основних форм застосування спеціальних знань:

- призначення судових експертиз;
- залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій;

- консультативна та довідкова допомога спеціаліста;
- безпосереднє використання слідчим спеціальних знань. Сутність цієї форми полягає у безпосередньому виявленні, фіксації, збереженні, вивченні, оцінці та використанні доказів, вирішенні питання про їх допустимість вірна кваліфікація вчиненого, визначення предмету та меж доказування, якісне проведення процесуальних дій, організація взаємодії зі спеціалістами в процесі розслідування [153, с. 399].

Вивченням матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що у 100 % випадків слідчі звертались до спеціалістів за отриманням довідкової та консультативної допомоги, а також признали судові експертизи в залежності від вилучених матеріалів слідів. Крім того, лише у 30,7 % (без урахування оглядів місця події) слідчими під час розслідування, безпосередньо до проведення СРД – були залучені спеціалісти.

Одним із основних суб'єктів-носіїв спеціальних знань, є спеціаліст, тобто особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 КПК) [156].

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду. Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги [156].

Крім того, спеціаліст має право: ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду; користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням; звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи

особливості речей і документів; знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження; одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом [156].

Серед причин, за якими спеціалісти залучаються до проведення слідчих (розшукових) дій, І. В. Пиріг зазначає: відсутність у слідчого вузькоспеціальних знань та навичок; відсутність умов для самостійного рішення завдань, що стоять перед слідчим; необхідність з етичних чи тактичних міркувань проведення окремих дій відповідним спеціалістом; великий обсяг роботи, що потребує спеціальних знань та навичок; необхідність використання одночасно декількох науково-технічних засобів і методів; наявність ризику спричинення шкоди людському організму, якщо спеціальні знання не будуть використані відповідним спеціалістом (вилучення зразків крові, виявлення схованки за допомогою рентгенівського випромінювання) [238, с. 49].

Отримані в ході дослідження емпіричні дані свідчать, що типовими причинами залучення спеціалістів під час проведення окремих СРД:

- відсутність досвіду розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень – 2 %;
- умовний дефіцит часу для проведення СРД – 95 %;
- відсутність спеціальних знань і навичок щодо застосування технічних засобів – 24 %;
- відсутність спеціальних знань і навичок щодо виявлення, фіксації, вилучення, збереження, упакування доказів – 87 % (додаток А).

Відповідно до проведеного В. М. Шерстюк анкетування, спеціалісти вважають, що взаємодія слідчого й спеціаліста має виявлятися у наданні консультативної допомоги слідчому - 59%; в наданні методичної допомоги - 53%; опосередковано (через ініціативу спеціаліста, його право заявляти клопотання тощо) - 44%; має бути зведена до мінімуму - 8%; інше -

3% [320, с. 9].

На нашу думку, ініціатива щодо залучення спеціаліста під час розслідування у будь-якій формі має надходити від слідчого, оскільки, саме слідчий несе відповідальність за повноту та якість розслідування, своєчасні та обґрунтовані рішення.

З метою повного та всебічного виявлення проблемних питань та актуальних аспектів використання спеціальних знань під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, доцільно розглянути та дослідити їх з точки зору приналежності та застосування під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, з огляду на використовуваний спосіб досліджуваного виду шахрайства. Тим більше, що з огляду на досліджувану тематику, сфера спеціальних знань, у яких виникатиме потреба під час розслідування, буде обумовлена саме метою СРД.

Ми вже звертали увагу на важливість як самого допиту, так і отриманої під час його проведення інформації для розслідування шахрайств. Навіть побудова плану нашого дослідження, в межах якого на перше місце серед досліджуваних СРД, ми віднесли допит, засвідчує, що значущість вказаної слідчої (розшукової) дії – ми певним чином виокремлюємо поміж інших.

Особливістю вчинення шахрайства є можливість здійснення психологічного впливу шахрая та особу потерпілого. Тобто слідчий повинен враховувати під час здійснення комунікації із особою-шахрая, «професійні» можливості останнього щодо впливу на інших осіб та переконання у зручних для нього обставинах, оскільки зазначений тип злочинців характеризується психологічною стійкістю та володінням прийомами й методами психологічного впливу, зокрема переконанням та навіюванням. Крім того, слідчий повинен враховувати, що навіть після початку кримінального провадження, потерпілий свідомо або не свідомо може продовжувати перебувати у «підконтрольному» для шахрая стані.

Слушну позицію з цього приводу окреслила В. О. Коновалова, яка наголошує, що допитувані особи мають різний соціальний і професійний статус, різні особливості психіки та мотивацію своєї поведінки, що зумовлює різний характер спілкування. При цьому значна роль належить знанню закономірностей формування їхніх показань, що пояснюється особливостями сприйняття, запам'ятовування, відтворення, оцінювання одержаної у процесі допиту інформації, й використання її в тактичних цілях [122, с. 3].

Правильно визначити поведінку допитуваного, з'ясувати рівень його щирості, обрати оптимальні тактичні прийоми, встановити чинники, що заважають допитуваному розповісти правду, вирішити питання щодо побудови ефективної лінії поведінки по відношенню до допитуваного допоможуть знання у сфері психології [237, с. 30]. Аналогічної думки притримується більшість науковців [48, 95, 291].

Автор поділяє погляд С. С. Чернявського про те, що саме допит є показником рівня професіоналізму слідчого. Вміло підготовлений і тактично правильно проведений допит має велике значення хоча б тому, що показання людей у багатьох випадках пов'язані між собою, утворюючи цілісну, логічно пов'язану систему доказів, а по-друге, пояснюють і закріплюють інші докази, якими слідчий володіє уже на початковому етапі розслідування [304, с. 109].

Нині спеціальні психологічні знання пі час розслідування можуть бути використанні у різних формах таких як отримання консультації, безпосереднє залучення спеціаліста-психолога до проведення допиту, проведення судово-психологічної експертизи.

Вивченням матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що лише у 15,3 % справ допит проводився за участі психолога, у решті – 84,6 % психолог до слідчої (розшукової дії) не залучався (додаток В).

Водночас під час анкетування слідчих НПУ, останні повідомили, що вважають за доцільне залучати психолога під час проведення допиту підозрюваного-шахрая – 45 %; допиту потерпілого – 23 %; під час допиту всіх учасників кримінального провадження за фактом шахрайських дій – 4 %

та не вбачають доцільності у залученні спеціаліста-психолога – 28 % (додаток А).

При цьому більшість слідчих пояснили, що участь спеціаліста-психолога повина мати не формальний характер, та бути відображена лише у протоколі СРД та інших засобах фіксації, а активна допомога повинна стосуватись, зокрема: правильного встановлення психологічного контакту, порадах щодо обрання оптимальних тактичних прийомів, інформуванні слідчого після допиту про поведінку та невербальні реакції допитуваної особи на окремі ситуації, які виникали під час допиту, тощо.

На думку, опитаних респондентів активна допомога психолога під час допиту повинна стосуватись:

- надання порад щодо обрання тактичних прийомів допиту – 94 %;
- надання порад щодо налагодження психологічного контакту з допитуваним – 90 %;
- безпосереднє налагодження психологічного контакту з допитуваним – 48 %;
- інформування про невербальні знаки та поведінку допитуваної особи після завершення допиту – 99 %;
- надання допомоги у складанні переліку запитань та їх формулюванні із урахуванням індивідуально-психологічних особливостей допитуваної особи – 34 %;
- надання порад щодо визначення тривалості допиту – 6 % (додаток А).

Крім того, спеціаліст-психолог може бути залучений і до проведення слідчого експерименту. Хоча зазначена слідча (розшукова) дія не є специфічною для розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. Водночас, якщо необхідність у організації та проведенні слідчого експерименту об'єктивно виникає, а отримані результати матимуть доказове значення – позитивне рішення про її доцільність буде прийнято.

Будь-яка слідча (розшукова) дія спрямована на одержання інформації про подію злочину та проводиться в умовах постійного контакту та діалогу між її учасниками. Слідчий експеримент передбачає проведення спеціальних дій з метою перевірки, зібрання та одержання нових доказів, оцінки слідчих версій і встановлення можливості існування певних фактів, які можуть мати значення для розслідування. Крім того, метою слідчого експерименту є перевірка та уточнення показань свідків, потерпілих, підозрюваних та обвинувачених, інших даних, отриманих під час огляду місця події та проведення інших (розшукових) дій. Це доволі складна, багато структурна слідча (розшукова) дія, тому при її проведенні важливу увагу необхідно звертати на психологічний стан учасників слідчого експерименту. Саме експеримент - це дійовий засіб психологічного впливу на його учасників [49, с. 13; 82, с. 140].

Найбільшу складність викликає відтворення у процесі слідчого експерименту саме умов, пов'язаних із суб'єктивними та психологічними станами, в тому числі і психофізіологічним механізмом дій особи.

Враховуючи викладене, можливо дійти висновку, що використання спеціальних психологічних знань під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів, є доцільним та позитивно впливатиме на процес розслідування за умови чіткої стратегії взаємодії між слідчим та спеціалістом-психологом у вирішенні спільних завдань, про що засвідчило 87 % респондентів (додаток А).

Найбільш поширеним сьогодні різновидом використання спеціальних знань є залучення спеціаліста-криміналіста. Як правило цей процес пов'язаний здебільшого із проведення оглядів та обшуків, тобто тих СРД, метою яких є виявлення, фіксація, збереження, вилучення та упакування слідової інформації.

Основними завданнями спеціаліста-криміналіста, залученого до процесу розслідування (забезпечення окремої слідчої (розшукової) дії є:

- надання під час досудового розслідування консультацій слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок;
- проведення вимірювань, фотографувань, звуко- чи відеозапису, складання планів і схем, виготовлення графічних зображень оглянутого місця чи окремих речей, забезпечення оформлення фото-, звуко- та відеоматеріалів після завершення слідчих (розшукових) дій;
- виявлення, фіксація, вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення;
- проведення експрес-аналізу за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), повідомлення слідчому відомостей про фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення;
- надання пояснень слідчому й учасникам слідчих (розшукових) дій з приводу застосування криміналістичної техніки, умов виявлення слідів та інших обставин, які потребують роз'яснення.

Більшість респондентів в ході опитування пояснили, що залучення спеціалістів- криміналістів, вони пов'язують із певним лімітом часу для проведення СРД, які передбачають роботу з матеріальними джерелами, відсутністю досвіду та навичок роботи з матеріальними слідами, а також відсутність необхідних технічних засобів (додаток А).

Наступним не менш важливим різновидом - є участь спеціаліста з комп'ютерних технологій при проведенні слідчих (розшукових) дій, у ході яких ведеться пошук і вилучається інформація, що міститься в комп'ютерах, мобільних телефонах, інших електронних пристроях. Нерідко комп'ютерна техніка, мобільні телефони захищені паролем, який ускладнює доступ до інформації сторонніх осіб [222, с. 134] або навіть спеціальними програмами або додатками, які у разі застосування невірної послідовності дій – призводять до знищення цієї інформації, і в окремих випадках без можливості її відновлення.

В такому разі, під час проведення огляду технічних (комп'ютерних) засобів, мобільних телефонів або інших електронних пристроїв, які можуть виступати носіями цифрової інформації, варто залучати спеціаліста зі сфери інформаційних технологій (ІТ-спеціаліста), який зможе надати допомогу щодо увімкнення зазначеної техніки, забезпечення доступу до інформації, яка на ній зберігається або коректно вилучити таку інформацію з метою подальшого використання її під час розслідування.

Н. В. Павлова та К. О. Чаплинський зазначають, що на електронних носіях міститься великий обсяг даних і саме спеціаліст допоможе правильно відшукати інформацію, що стосується справи, і кваліфіковано отримати до неї доступ, у тому числі вилучити. Крім того, науковці зазначають, що проведений ними аналіз кримінальних проваджень та опитування практичних працівників, які мають досвід розкриття та розслідування шахрайств у сфері нерухомості, показали, що під час проведення обшуку у 27 % випадків здійснювалося вилучення всієї комп'ютерної техніки для проведення експертного дослідження; у 22 % – інформацію було скопійовано на технічний носій (флеш-карту, магнітний диск тощо); 10 % інформації було отримано шляхом здійснення скриншоту сторінок, на яких зафіксована важлива інформація щодо вчинення шахрайств (переписка між шахраями та потерпілими, іншими співучасниками, фотографії, номери, адреси, графічні замальовки, веб-сторінки, інформація з реєстрів, в яких відображаються дії щодо здійснення правочинів, тощо) [222, с. 134-135].

Опитування слідчих щодо використання ними допомоги ІТ-спеціалістів під час розслідування кримінальних проваджень за фактами шахрайства, дало змогу з'ясувати, що спеціалісти визначеної сфери запрошувались до участі у досудовому розслідуванні у 36 % (додаток А). Запрошення таких осіб та використання їх спеціальних знань у межах кримінального провадження обумовлювалось:

- специфічним способом дій шахрая та наявності припущень про використання ним технічних засобів, на яких можуть міститись докази – 29 %;

- наявністю оперативної інформації про збереження на технічних засобах належних шахраю, доказової інформації – 38 %;

- рішенням слідчого, яке носило профілактичного характеру – 11 % (додаток А).

Окремим доволі цікавим, на наш погляд є напрям використання спеціальних знань, пов'язаний із залученням спеціаліста-поліграфолога. Питання доцільності використання поліграфа у кримінальному провадженні є достатньо актуальними, не позбавлені дискусійного забарвлення та активно досліджуються в Україні у працях таких вчених як В. І. Василичук, О. І. Козаченко, В. В. Матвійчук, О. І. Мотлях, Д. Й. Никифорчук, С. І. Ніколаюк, Ю. Ю. Орлов, М. С. Строгович, С. С. Чернявський [197].

Сьогодні більшість науковців підтримують позицію щодо необхідності використання поліграфа під час досудового розслідування. Наприклад, на думку О. І. Мотляха, проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа є ефективним для отримання криміналістично значущої інформації під час розслідування конкретного кримінального правопорушення [207, с. 206].

Вочевидь застосування під час розслідування поліграфологічних можливостей дослідження інформації має ряд переваг, зокрема: дозволить зменшити коло підозрюваних осіб у вчиненні шахрайства; оцінити достовірність відомостей, яка повідомляє шахрай; отримати інформацію, яка матиме оперативне або орієнтуюче значення та допоможе побудувати версії або спланувати інші СРД; здійснити певний психологічний вплив на шахрая в контексті отримання правдивих фактів стосовно події; тощо.

Разом з тим, варто зазначити, що сьогодні існує ряд проблемних питань у застосуванні даного приладу. Перш за все, це відсутність чіткої законодавчої регламентації порядку застосування поліграфа. КПК України не

має прямої норми, яка встановлювала би процесуальний порядок проведення такої слідчої (розшукової) дії. В той же час в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень зазначено, що з метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики щодо вирішення питань, які потребують застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань, експертними установами організовується проведення інших видів експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної), у тому числі й тих, що перебувають у стадії наукової розробки [197, 241].

Водночас анкетування слідчих НПУ показало, що до поліграфологічних досліджень під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів не звернувся жоден слідчий (додаток А).

Серед основних причин відмови від залучення поліграфологів, слідчі відзначили наступні чинники:

- відсутність чіткої нормативної регламентації щодо використання спеціальних знань цього напрямку – 97 %;
- відсутність згоди на проведення поліграфологічного дослідження від підозрюваної особи – 99 %;
- значний час для організації та підготовки до поліграфологічного дослідження – 87 %;
- отримання інформації орієнтуючого характеру – 85 % (додаток А).

На жаль, отримані під час дослідження дані не дають підстав для оптимістичної оцінки ситуації, але широке коло орієнтуючої інформації, яку можливо отримати органам досудового слідства за допомогою поліграфу, безперечно свідчить лише про необхідність його активного застосування під час розслідування кримінальних правопорушень, в тому числі і шахрайства [248, с.210-213].

Крім того, залучення спеціаліста тієї чи іншої сфери знань може бути обумовлено не тільки способом вчинення, різновидом слідчої (розшукової)

дії, а і предметом злочинного посягання. Наприклад досить часто умисел шахраїв спрямований на заволодіння нерухомим майном потерпілих, право на яке закріплено у відповідних документах.

Слідчий не завжди може володіти необхідними та достатніми знаннями з приводу порядку функціонування ринку нерухомості та нормативно-правової регламентації окремих питань, які стосуються процедури укладання угод стосовно нерухомості, порядку документального відображення певних операцій та організації документообігу у різноманітних установах, організаціях, на підприємствах [222, с. 136].

У такому випадку необхідно враховувати, що на документах можуть бути збережені не тільки потожирові відбитки пальців, які у разі їх виявлення та вилучення будуть виступати в якості доказу, з приводу того, яка саме особа мала змогу вчиняти з ними певні маніпуляції, а і містити ознаки матеріальної або інтелектуальної підробки, виявлення, фіксація та подальше дослідження яких дозволить встановити механізм вчинення шахрайства, а також спільників шахраїв.

Зокрема, Бідняк Г. С. зазначає, що залучення спеціалістів під час огляду вилучених та наданих громадянами документів також дозволить уникнути помилок, яких припускаються суб'єкти доказування під час збирання матеріалів та які можуть стати причиною порушення кримінально-процесуальних процедур і строків, що в цілому може негативно позначитися на розслідуванні [32, с. 165].

Разом з тим, Мусієнко О. Л. слушно пропонує класифікувати такі документи на такі категорії: документи, зміст яких є предметом шахрайського посягання; документи, які виступили засобами вчинення шахрайства; документи, що є засобами приховування шахрайства; 4) документи, що характеризують шахрая; 5) документи, що містять інформацію про інші істотні обставини у справі [212, с. 9].

Під час опитування 78 % слідчих вказали на необхідність вирішення питання про залучення кількох спеціалістів з різних галузей знань, у

випадках можливого виявлення матеріальних слідів різної природи походження (додаток А).

Найпоширенішою формою використання спеціальних знань під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, є призначення та проведення судових експертиз.

Відповідно до наказу МВС України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», призначення судових експертиз й експертних досліджень судовим експертам державних спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та атестованим судовим експертам, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, організація проведення експертиз й оформлення їх результатів здійснюють у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним, Цивільним процесуальним, Господарським процесуальним кодексами України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кодексом адміністративного судочинства України, Митним кодексом України, іншими нормативно-правовими актами з питань судово-експертної діяльності та цією Інструкцією [241].

Частота звернень слідчими НПУ до можливостей судових експертиз в першу чергу пов'язана з тим, що висновки експертів є джерелом доказів, а по-друге – під час розслідування вони повинні забезпечити повноту та всебічність дослідження всіх обставин, в тому числі і матеріальних доказів, отриманих в межах кримінального провадження.

Типовими для шахрайства судовими експертизами, С. В. Головкін називає: дактилоскопічну (85,5%), почеркознавчу експертизу (53,8%), товарознавчу експертизу (45,3%), техніко-криміналістичну експертизу документів (13,9%) [75, с. 152].

Досліджуючи шахрайства у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, Є. В. Дехтярьов до типових досліджень відносить: судово-економічні експертизи та криміналістичні, зокрема: почеркознавчу, техніко-криміналістичну експертизу документів та відзначає, що саме вони обумовлені специфікою об'єкта дослідження та тим колом питань, що входять до предмета доказування [90, с. 140].

І. В. Іщук, до переліку експертиз, що призначаються на початковому етапі розслідування шахрайств у сфері страхування автотранспортних засобів, відносить пожежно-технічну, дактилоскопічну, трасологічну, автотехнічну, почеркознавчу, техніко-криміналістичну, судово-бухгалтерську та судово-економічну [108, с. 162].

Водночас, В. О. Курман вивчаючи питання щодо спеціальних знань та форм їх використання під час розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами, вказує що найбільш типовими є почеркознавча, дактилоскопічна, технічна експертиза документів [167, с. 11].

О. Л. Мусієнко, до «традиційних експертиз» під час дослідження сучасних форм шахрайських дій, відносить почеркознавчі – 43%; технічні експертизи документів – 42%, трасологічні – 8%; товарознавчі експертизи – 0,5%; судово-бухгалтерські експертизи – 1,5%; комп'ютерно-технічні – 1 %; судово-медичні експертизи речових доказів (біологічні експертизи виділень людини) – 1%; судово-психіатричні – 2%; судово-психологічні – 4% [212, с. 14].

Особливу увагу на необхідність проведення судово-економічної, судово-бухгалтерської експертизи, судової фінансово-кредитної експертизи, а також технічної експертизи документів, почеркознавчої, авторознавчої, звертає Т. В. Охрімчук [221, с. 134].

Із урахуванням даних, отриманих під час дослідження різних видів шахрайств щодо притаманних ним напрямків судово-експертних досліджень, переліку означених раніше типових предметів злочинного посягання, які фігурують під час вчинення шахрайств, під приводом проповідування

віровчень та виконання релігійних обрядів, механізму вчинення вказаного злочину, обставин, пов'язаних із формуванням слідової картини та інших криміналістично значущих характеристик до найбільш типових судових експертиз, рішення щодо призначення яких приймають слідчі в межах розслідування є:

- товарознавча експертиза – 100 %;
- технічна експертиза документів – 59,3 %
- трасологічна (дактилоскопічна експертиза) – 58 %;
- почеркознавча експертиза – 34,7 %;
- комп'ютерно-технічна експертиза – 28,7 %;
- техніко-криміналістична експертиза документів – 20,7 %;
- судово-психіатрична експертиза – 14 %;
- судово-психологічна експертиза – 3,3 %;
- портретна експертиза – 2,0 %;
- авторознавча експертиза – 1,3 %
- одорологічна експертиза – 0,7 % (додаток В).

У роботі ми не будемо детально розкривати порядок призначення та проведення зазначених вище досліджень, оскільки ці питання ґрунтовно досліджені та описані у значній кількості наукових праць, а також регламентовані чинними нормативно-правовими актами, а також це виходить за межі нашого дослідження. Водночас, на наше переконання, необхідно зупинитися та окреслити проблемні питання, які виникають у слідчих під час ініціювання вказаних категорій експертиз. Вважаємо, що урахування типових помилок, допущених у процесі виявлення слідової інформації та вирішенні питання про призначення дослідження, дозволить значно підвищити якість розслідування кримінальних проваджень за фактами шахрайських дій.

Зокрема, до основних негативних тенденцій під час використання спеціальних знань та призначення судових експертиз, які впливають на повноту всебічності та своєчасності розслідування шахрайств, вчинених під

приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів відносяться:

- латентність шахрайських дій, зумовлена переконанням потерпілої особи у законності дій шахрая;
- відсутність матеріальних слідів шахрайства;
- тривалий період часу, що минув з моменту вчинення шахрайських дій до моменту звернення особи із повідомленням про факт шахрайства;
- вчинення шахрайських дій групою осіб;
- незалучення спеціалістів до проведення окремих слідчих (розшукових) дій;
- відсутність достатнього досвіду у спеціалістів, яких залучають до проведення слідчих (розшукових) дій з окремих (специфічних) питань відповідної сфери;
- неналежний рівень техніко-кримінального забезпечення процесу розслідування;
- некоректне застосування техніко-криміналістичних засобів;
- неузгодженість дій слідчого та спеціалістів під час проведення СРД;
- несвоєчасне залучення спеціаліста до процесу розслідування або до проведення окремої СРД;
- несвоєчасність призначення судових експертиз;
- не урахування всіх матеріальних властивостей об'єкту дослідження та відповідно не можливість реалізації його ознак, з метою отримання доказової інформації у всіх сферах досліджень.

Висновки до розділу 3

1. З'ясовано найбільш ефективні прийоми допиту підозрюваної особи, зокрема: «створення враження в допитуваного про повну обізнаність слідчого щодо діяльності злочинної групи» – 99 %; «утворення конфлікту

між співучасниками» – 87 %; «допущення легенди» – 69 %; «одночасний /паралельний/ допит» – 56 %; «роз'яснення обставин, які пом'якшують покарання» – 23 %.

З'ясовано типові слідчі ситуації, які виникають під час допиту потерпілого та свідка, а також визначено оптимальні тактичні прийоми допиту, які дозволять подолати конфліктні ситуації, зокрема це: прийоми, спрямовані на нейтралізацію негативної установки – 96 % та прийоми, спрямовані на встановлення мотивів замовчування інформації – 94 %.

Встановлено тактичні помилки, які є типовими пі час проведення допитів зазначеної категорії кримінальних проваджень: не вирішення питання щодо залучення до допиту спеціалістів певної сфери – 60 %; неналежна підготовка до допиту – 59 %; - невірно визначена послідовність допиту учасників кримінального провадження – 36 %; відсутність ретельного вивчення характеристик плановано допитуємої особи (свідок, потерпілий, підозрюваний) – 34 %; неправильний вибір тактичного прийому допиту – 24 %; безпідставна самовпевненість слідчого – 22 %; відсутність ретельного вивчення матеріалів кримінального провадження в частини обставин, які стосуються механізму злочину – 17 %; невірно визначена послідовність використання тактичних прийомів під час допиту – 16 %.

2. Встановлено типові слідчі (розшукові) дії притаманні зазначеній категорії злочинів: допит – 100%; обшук – 89 %; пред'явлення для впізнання – 73 %; огляд – 53 % та чинники, які впливатимуть якість розслідування, зокрема: своєчасність проведення СРД – 96 %; ретельність підготовки до слідчої (розшукової) дії – 92 %; можливість залучення спеціаліста відповідної галузі знань – 78 %; можливість використання технічних засобів – 73 %; обізнаність у правильному застосуванні тактичних прийомів – 73 %.

З'ясовано, що об'єктами огляду місця події та обшуку за фактами вчинення шахрайств, вчинених шляхом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів є: «ритуальні» предмети, література релігійного спрямування – 100 %; грошові кошти – 72 %; матеріальні

цінності, які можуть виступати предметами злочинного посягання – 23 %; комп'ютерна техніка – 41 %; записники – 36 %; мобільні телефони та цифрові фото, відеокамери – 53%; елементи обстановки, які у своїй сукупності могли створювати певний психологічний вплив на потерпілого – 54 %; товарні чеки, накладні – 23 %; документи (договори про купівлю-продаж нерухомості, інвестиційні угоди, ліцензії, свідоцтва, тощо) – 16 %.

Сформовано рекомендації щодо покращення ефективності оглядів місця події, зокрема: доручати проведення огляду місця події слідчим, які мають досвід роботи не менше ніж 3 роки; обов'язково залучати спеціаліста відповідної сфери; ретельно досліджувати об'єкт огляду (місце події) на предмет виявлення матеріальних слідів; звертати увагу на правильність упакування та збереження слідової інформації; залучати понятих до проведення огляду, не залежно від застосування безперервного відеозапису.

Визначено типові об'єкти обшуку приватне житло підозрюваного – 34,7 %; житло друзів, знайомих або родичів особи-шахрая – у 12,7 %; нежитлові приміщення – у 28 %.

З'ясовано тактичні прийоми обшуку: 1) аналіз ознак і властивостей об'єктів пошуку - полягає у визначенні (чи припущенні) зовнішнього вигляду, розміру, форми, ваги, кольору, запаху предметів, що розшукуються – 97 %; 2) аналіз структури об'єкта – 44 %; 3) висунення версій про можливе місцезнаходження об'єктів пошуку – 32 %; 4) зіставлення виявлених об'єктів з ознаками тих, що відшуковуються – 37 %; 5) аналіз обстановки місця обшуку з метою виявлення невідповідностей в окремих елементах обстановки – 49 %; 6) спостереження за поведінкою особи, яку обшуковують – 84 %.

Досліджено типові помилки під час організації обшуку: відсутність взаємодії під час обшуку між учасникам СОГ – 78 %; наявність конфліктних ситуацій – 64 %; обмаль інформації орієнтуючого характеру щодо об'єктів пошуку та специфіки об'єкту обшуку – 53 %.

Виокремлено типові різновиди пред'явлення для впізнання особи під час розслідування: відносно підозрюваних осіб в натурі (візуально) – 32 %;

відносно підозрюваних осіб в натурі (позавізуально) – 38 %; відносно підозрюваних осіб за фотографіями – 29 %.

До тактичних прийомів пред'явлення для впізнання належать заходи, спрямовані на подолання можливої протидії під час проведення впізнання, зокрема: додатковий допит потерпілого або свідка, які будуть впізнавати шахрая – 98 % респондентів; чіткий розподіл часу під час проведення впізнання (86 %) та максимальне його скорочення (76 %); спостереження за поведінкою осіб, які впізнають – 74 %; одноосібність пред'явлення для впізнання – 85 %; змінюваність складу статистів – 99 %; черговість пред'явлення для впізнання – 91 %; застосування засобів відеозапису – 99 %.

3. Визначено типовий перелік судових експертиз під час розслідування шахрайства, вчиненого під приводом віровчень та виконання релігійних обрядів, зокрема найчастіше призначаються: товарознавча експертиза – 100 %; технічна експертиза документів – 59,3 %; трасологічна (дактилоскопічна експертиза) – 58 %; почеркознавча експертиза – 34,7 %; комп'ютерно-технічна експертиза – 28,7 %; техніко-криміналістична експертиза документів – 20,7 %; судово-психіатрична експертиза – 14 %; судово-психологічна експертиза – 3,3 %; портретна експертиза – 2,0 %; авторознавча експертиза – 1,3 %.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукового завдання, що полягає в комплексному дослідженні особливостей розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, обґрунтуванні висновків, пропозицій та рекомендацій, що відповідають вимогам наукової новизни й мають теоретичну і практичну значущість. До основних результатів, одержаних на підставі аналізу законодавства, наукових джерел і правозастосовної практики, належать такі положення:

1. За результатами аналізу стану сучасних наукових праць, з'ясовано що проблема боротьби із шахрайськими проявами активно вивчається у кримінально-правовому, кримінологічному та криміналістичному напрямках. Переважна більшість монографій, охоплених предметом дослідження, стосуються різних сфер шахрайської діяльності. Однак проблемні питання, які стосуються особливостей розслідування саме шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів залишаються невирішеними, що обумовлює необхідність у здійсненні наукового пошуку за вказаним напрямом.

2. Сформовано узагальнений портрет особи, яка вчиняє шахрайські дії під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, який свідчить, що здебільшого це чоловіки – 54,7 %, у віці від 36 до 58 років – 64,7 %, які є громадянами України – 93,3 %, проживають у містах – 41,3 %, мають базову вищу освіту – 49,3 %, одружені – 73,3 %, раніше не судимі – 81,3 %, але які не працюють, не навчаються і не мають постійного законного джерела доходів – 64,7 %. Крім того, шахраям досліджуваного типу властиві комунікабельність – 99 %; здатність переконувати – 94 %; не щирість (брехливість) – 92 %; хитрість – 92 %; вміння маніпулювати – 87 %; наявність організаторських здібностей – 73 %; артистизм – 61 %; винахідливість – 59 %; врівноваженість – 49 %.

Переважно, такі злочини вчиняються у складі групи, яка налічує не менше 3 осіб – 58 %, утворюється для довготривалої діяльності – 92,7 %, з чітким розподілом ролей між співучасниками – 93,3 %, добір учасників відбувається з обов’язковим урахуванням комунікативних навичок та психологічних умінь переконувати – 86 %.

З’ясовано типові форми вчинення шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, зокрема: здійснення продажу адептам певного продукту або духовних послуг, що є обов’язковою умовою вступу (участі, доступу) до діяльності релігійної структури – 63,3 %; використання релігії для захоплення влади в бізнесі (тобто отримання можливості керувати підприємницькою діяльністю) та розпоряджатись прибутками на свою користь – 2 %; здійснення численних матеріальних поборів із завербованих адептів – 38 %; створення структур у вигляді фінансових пірамід та забезпечення їх діяльності шляхом залучення матеріальних коштів адептів – 36 %.

3. Сформовано узагальнений портрет потерпілої особи від шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, відповідно до якого це переважно жінки – 74,7 %, у віці 19-35 років – 44,7 %, які мають середню – 46,7 % або профільну – 32,0 % освіту та постійне місце роботи – 61,3 %, не одружені – 56 % або не мають родичів та проживають окремо – 75,4 %, мають високий ступінь віктимності – 89,0 %, обумовлений схильністю до навіювання – 92,0 %, упередженим ставленням до діяльності державних установ та організацій або традиційних релігійних організацій – 83,0 %, релігійними забобонами – 72,0 %, необізнаністю у певних сферах життєдіяльності – 67,0 %, наявністю стереотипної поведінки та мислення – 61,0 %, соціальною безпорадністю – 35,0 %, прагненням до швидкого збагачення – 32,0 %, скрутним матеріальним становище – 32,0 %.

З’ясовано, що характеристики предмету злочинного посягання залежатимуть від сфери протиправної діяльності та обраного способу шахрайських дій.

Сформовано перелік типових предметів злочинного посягання відповідно до класифікації способу шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів: у сфері створення структур у вигляді фінансових пірамід та забезпечення їх діяльності шляхом залучення матеріальних коштів adeptів (грошові кошти – 96,2 %, ювелірні вироби – 38,9 %, приватне рухоме та нерухоме майно громадян – 18,5 %); у сфері продажу adeptам певного продукту або духовних послуг (грошові кошти – 100 %); у сфері використання релігії для захоплення влади в бізнесі (грошові кошти – 100 %, платіжні документи – 66,7 %, комп'ютерні програми та комп'ютерна інформація – 66,7 %, майно державних, колективних підприємств – 33,3 %); під час здійснення численних матеріальних поборів із завербованих adeptів (грошові кошти – 92,9 %, ювелірні вироби – 49,1 %, антикварні та раритетні предмети – 42,1 %, електротехніка – 38,6 %, одяг – 36,8 %, предмети інтер'єру – 15,8 %).

4. Встановлено, що шахрайства, вчинені під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів мають системний та тривалий характер. Такий різновид шахрайських дій обумовлений обставинами та умовами, які передували кримінальному правопорушенню та сприяли або перешкоджали його вчиненню; обставинами, які вказують на ретельність підготовки до вчинення злочину; відомостями про елементи обстановки, які вплинули на обрання способів злочину, засобів та знарядь, а також особи потерпілого; відомостями про характер взаємодії особи-шахрая та особи потерпілого під час вчинення кримінального правопорушення; відомостями про умови безпосереднього місця та часу вчинення злочину.

Для шахрайств під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, характерним є їх вчинення переважно у громадських приміщеннях – 82,0 %, з вільним доступом всіх зацікавлених та бажаючих прийняти участь у проведенні обрядів та прослуховуванні проповідей – 94,0 %, здебільшого у вихідні дні – 68,7 %; з 10 год. до 14 год. – 51,3 %.

Типовими слідами при вчиненні шахрайств під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів є: матеріальні цінності, які належать потерпілому та якими заволоділи шахраї – 36 %; документи, які визначають: організаційно-правовий статус релігійного угруповування (свідоцтва, ліцензії, тощо); фінансово-бухгалтерський облік релігійного угруповування; банківські документи (документи, що засвідчують наявність поточних рахунків та рух по ним, платіжні доручення, тощо) – 32 %; фото та відеоносії інформації – 34 %; електронні носії даних (флешки, компакт-диски, зовнішні вінчестери; мережеві маршрутизатори; системи відеоспостереження) – 24 %; матеріальні сліди людини (відбитки рук, ніг, дерматогліфічні сліди шкірного покриву, одорологічні (запахові) сліди, біологічні сліди, тощо) – 17 %; електронні документи – 15 %;

5. Сформовано типовий перелік обставин, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування шахрайств та доведено, що їх коло та специфіка визначаються безпосередньо особливостями способу шахрайства, вчиненого у конкретній сфері: факт шахрайства та джерело надходження інформації про вчинення шахрайських дій; відомості, що можуть свідчити про відсутність складу злочину, передбаченого ст. 190 КК України та виключати злочинність діяння; відомості, які характеризують особу потерпілого (віктимна поведінка, соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові ознаки, інтелектуальні ознаки, психофізіологічні властивості); відомості про предмет злочинного посягання, його ознаки та матеріальну цінність; інформація про розмір завданої матеріальної шкоди; відомості, які характеризують особу шахрая (соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові ознаки, інтелектуальні ознаки, індивідуальні ознаки зовнішності та психофізіологічні властивості); у випадку вчинення шахрайства групою осіб: відомості, які характеризують кожного учасника; відомості, які підтверджують роль кожного співучасника та його провину; відомості, які характеризують шахрайське угруповання; інформація про ознаки організованості злочинної групи; механізм вчинення шахрайства та

законність діяльності релігійної структури; інформація про очільників та інших учасників релігійної структури; відомості про спосіб шахрайських дій та інформація щодо можливої реалізації його стадій з підготовки та приховування; відомості про прийоми та методи, які формували безпосередній спосіб вчинення шахрайських, в тому числі і щодо здійснення психологічного впливу; відомості про час та місце вчинення шахрайства; відомості про часово-просторові ознаки та тривалість шахрайських дій та кількість епізодів злочинної діяльності; інформація про використані шахраями знаряддя та засоби; відомості щодо документального підтвердження права на здійснення фінансової, господарської, або підприємницької діяльності; інформація про сліди, залишені внаслідок вчинення шахрайства; причини та умови, які сприяли вчиненню шахрайства; причетність шахраїв до вчинення інших злочинів.

6. Систематизовано типові слідчі ситуації, початкового етапу розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів: 1) встановлено інформацію про склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, особи злочинців встановлені, але на місці події таких осіб не затримано та їх місцезнаходження невідоме – 48 %; 2) встановлено інформацію про наявний склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, особу або осіб, яка/які вчинили шахрайство, затримано – 34,7 %; 3) встановлено інформацію про склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, наявна інформація про вчинення шахрайства групою осіб, проте особи злочинців та їх місцезнаходження не встановлено – 9,3 %; 4) інформація, яка достовірно вказувала б на ознаки злочину, відсутня – 8,0 %.

7. Встановлено, що взаємодія між слідчим та оперативними працівниками під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів відбувається переважно у процесуальній формі – 73 %, яка відбувається на належному

рівні – 52 %, у форматі обміну інформацією про результати розслідування кримінального провадження, з'ясовані факти щодо окремих його фігурантів, отримані докази – 93 %, вирішуючи при цьому основне завдання щодо всебічного, повного розкриття і розслідування злочинів – 89 %.

Крім того, з'ясовано низку факторів, які негативно впливають на ефективність спільних дій працівників слідчих та оперативних підрозділів: низька заробітна плата працівників обох структур – 86 %; недостатній обмін інформацією, байдужість, велика завантаженість слідчих та оперативних працівників – 82 %; неналежне виконання доручень, вказівок, порушення строків, передбачених законом – 45 %; різні завдання слідчих та оперативних працівників – 23 %; недосконалість професійних знань – 21 %; неякісна робота працівників оперативних підрозділів – 20 %; повне або часткове ігнорування керівної ролі слідчого в ході розслідування – 4 %.

8. З'ясовано найбільш ефективні прийоми допиту підозрюваної особи, зокрема: «створення враження в допитуваного про повну обізнаність слідчого щодо діяльності злочинної групи» – 99 %; «утворення конфлікту між співучасниками» – 87 %; «допущення легенди» – 69 %; «одночасний /паралельний/ допит» – 56 %; «роз'яснення обставин, які пом'якшують покарання» – 23 %.

З'ясовано типові слідчі ситуації, які виникають під час допиту потерпілого та свідка, а також визначено оптимальні тактичні прийоми допиту, які дозволяють подолати конфліктні ситуації, зокрема це: прийоми, спрямовані на нейтралізацію негативної установки – 96 % та прийоми, спрямовані на встановлення мотивів замовчування інформації – 94 %.

Встановлено тактичні помилки, які виникають під час проведення допитів зазначеної категорії кримінальних проваджень: не вирішення питання щодо залучення до допиту спеціалістів певної сфери – 60 %; неналежна підготовка до допиту – 59 %; невірно визначена послідовність допиту учасників кримінального провадження – 36 %; відсутність ретельного вивчення характеристик плановано допитуємої особи (свідок, потерпілий,

підозрюваний) – 34 %; неправильний вибір тактичного прийому допиту – 24 %; безпідставна самовпевненість слідчого – 22 %; відсутність ретельного вивчення матеріалів кримінального провадження в частини обставин, які стосуються механізму злочину – 17 %; невірно визначена послідовність використання тактичних прийомів під час допиту – 16 %.

9. Встановлено типові слідчі (розшукові) дії притаманні зазначеній категорії злочинів: допит – 100%; обшук – 89 %; пред’явлення для впізнання – 73 %; огляд – 53 % та чинники, які впливатимуть якість розслідування, зокрема: своєчасність проведення СРД – 96 %; ретельність підготовки до слідчої (розшукової) дії – 92 %; можливість залучення спеціаліста відповідної галузі знань – 78 %; можливість використання технічних засобів – 73 %; обізнаність у правильному застосуванні тактичних прийомів – 73 %.

З’ясовано, що об’єктами огляду місця події та обшуку за фактами вчинення шахрайств, вчинених шляхом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів є: «ритуальні» предмети, література релігійного спрямування – 100 %; грошові кошти – 72 %; матеріальні цінності, які можуть виступати предметами злочинного посягання – 23 %; комп’ютерна техніка – 41 %; записники – 36 %; мобільні телефони та цифрові фото, відеокамери – 53%; елементи обстановки, які у своїй сукупності могли створювати певний психологічний вплив на потерпілого – 54 %; товарні чеки, накладні – 23 %; документи (договори про купівлю-продаж нерухомості, інвестиційні угоди, ліцензії, свідоцтва, тощо) – 16 %.

Сформовано рекомендації щодо покращення ефективності оглядів місця події, зокрема: доручати проведення огляду місця події слідчим, які мають досвід роботи не менше ніж 3 роки; обов’язково залучати спеціаліста відповідної сфери; ретельно досліджувати об’єкт огляду (місце події) на предмет виявлення матеріальних слідів; звертати увагу на правильність упакування та збереження слідової інформації; залучати понятих до проведення огляду, не залежно від застосування безперервного відеозапису.

Визначено типові об'єкти обшуку приватне житло підозрюваного - 34,7 %; житло друзів, знайомих або родичів особи-шахрая – у 12,7 %; нежитлові приміщення – у 28 %.

З'ясовано тактичні прийоми обшуку: 1) аналіз ознак і властивостей об'єктів пошуку - полягає у визначенні (чи припущенні) зовнішнього вигляду, розміру, форми, ваги, кольору, запаху предметів, що розшукуються – 97 %; 2) аналіз структури об'єкта – 44 %; 3) висунення версій про можливе місцезнаходження об'єктів пошуку – 32 %; 4) зіставлення виявлених об'єктів з ознаками тих, що відшуковуються – 37 %; 5) аналіз обстановки місця обшуку з метою виявлення невідповідностей в окремих елементах обстановки – 49 %; 6) спостереження за поведінкою особи, яку обшуковують – 84 %.

Досліджено типові помилки під час організації обшуку: відсутність взаємодії під час обшуку між учасникам СОГ – 78 %; наявність конфліктних ситуацій – 64 %; обмаль інформації орієнтуючого характеру щодо об'єктів пошуку та специфіки об'єкту обшуку – 53 %.

Виокремлено типові різновиди пред'явлення для впізнання особи під час розслідування: відносно підозрюваних осіб в натурі (візуально) – 32 %; відносно підозрюваних осіб в натурі (позавізуально) – 38 %; відносно підозрюваних осіб за фотографіями – 29 %.

До тактичних прийомів пред'явлення для впізнання належать заходи, спрямовані на подолання можливої протидії під час проведення впізнання, зокрема: додатковий допит потерпілого або свідка, які будуть впізнавати шахрая – 98 % респондентів; чіткий розподіл часу під час проведення впізнання (86 %) та максимальне його скорочення (76 %); спостереження за поведінкою осіб, які впізнають – 74 %; одноосібність пред'явлення для впізнання – 85 %; змінюваність складу статистів – 99 %; черговість пред'явлення для впізнання – 91 %; застосування засобів відеозапису – 99 %.

10. Основними формами використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства, вчиненого під приводом віровчень та виконання релігійних обрядів, є: використання слідчим власних спеціальних знань у

науці, техніці, ремеслі або мистецтві; отримання консультацій та довідок від спеціалістів; залучення спеціалістів до участі в проведенні окремих слідчих (розшукових) дій; призначення судових експертиз.

Встановлено, що для проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень переважно залучаються: спеціалісти-криміналісти – 100,0 %; спеціалісти з комп'ютерних технологій (ІТ-спеціалісти) – 21,3 %; психологи – 15,3 %; економісти, бухгалтери, ревізори та аудитори – 4,7 %; перекладачі – 3,3 %; педагоги – 0,6 %; спеціалісти інших галузей – 2,7 %.

Визначено типовий перелік судових експертиз під час розслідування шахрайства, вчиненого під приводом віровчень та виконання релігійних обрядів, зокрема найчастіше призначаються: товарознавча експертиза – 100 %; технічна експертиза документів – 59,3 %; трасологічна (дактилоскопічна експертиза) – 58 %; почеркознавча експертиза – 34,7 %; комп'ютерно-технічна експертиза – 28,7 %; техніко-криміналістична експертиза документів – 20,7 %; судово-психіатрична експертиза – 14 %; судово-психологічна експертиза – 3,3 %; портретна експертиза – 2,0 %; авторознавча експертиза – 1,3 %.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навч. посібник. Харків: ХНУВС, 2017. 152 с.
2. Адепты секты проводили вербовочные семинары в спортивной школе Архангельска. *Новости*. URL: rambler.ru/news/russia/crime.
3. Азаров Ю. И. Деятельность следователя органов внутренних дел по доказыванию обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого / под ред. А. Я. Дубинский. Киев, 1991. 80 с.
4. Академічне релігієзнавство / за ред. А. Колодного. Київ: Світ знань, 2000. 862 с.
5. Алексєєв О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2013. 278 с.
6. Алексєєв О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Центр учб. літ., 2014. 320 с.
7. Алексєєв О. О., Тимофєєва М. О. Наукові засади і правила побудови версій у розслідуванні злочинів. *Актуальні питання правової науки у XXI столітті* : тези доп. підсумк. наук.-теорет. конф. (Київ, 12 квіт. 2012 р.). Київ, 2012. С. 112–113.
8. Анапольська А. І. Розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 18 с.
9. Анісімов Г. М. Зловживання довірою як спосіб вчинення злочину: поняття і кримінально-правове значення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.
10. Аристакесян Л. Г. Некоторые вопросы организации раскрытия преступлений, совершенных в условиях неочевидности. *Вопросы*

юридической ответственности и деятельность органов внутренних дел. Волгоград, 1989. С. 112–115.

11. Аристакесян Г. Л. Использование следователем помощи общественности: учеб. пособие. М., 1983. 24 с.

12. Аркуша Л. І. Проблеми взаємодії та інформаційного забезпечення правоохоронних органів у боротьбі з економічною організованою злочинною діяльністю. *Інформаційне забезпечення протидії організованим злочинностям*. Одеса, 2003. С. 109–117.

13. Басиста І. В. Особливості пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи. Наукові записки. Том 38. С. 16-18. (Серія: Юридичні науки).

14. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків: Право, 2017. 376 с.

15. Багрій М. В., Луцик В. В. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: монографія. Львів, 2014. 307 с.

16. Багрій М. В. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій: напрямки вдосконалення. *Кримінальна юстиція в Україні: виклики та перспективи в світлі конституційної реформи*. Київ: ВАІЕ, 2015. 244 с.

17. Баев О. Я., Гуняев В. А. Методические основы расследования отдельных видов преступлений. *Расследование отдельных видов преступлений* / под ред. О. Я. Баева. Воронеж, 1986. С. 3–15.

18. Бахин В. П. Криминалистическая методика : лекция. Киев, 1999. 27 с.

19. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования. *Вестник криминалистики*. 2000. Вып. 1. С. 18–19.

20. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : МАУП, 2004. 436 с.

21. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. *От теории – к практике*. М., 1988. 304 с.
22. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие. 3-е изд., М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. 837 с.
23. Белкин Р. С., Яблоков Н. П. Понятие и структура следственной ситуации. *Криминалистика социалистических стран*. М., 1986. 162 с.
24. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. М., 1997. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 480 с.
25. Берназ В. Д., Ківалов С. В., Притула А. М. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2013. 190 с.
26. Берназ В. Д. Правова природа, поняття та загальна класифікація негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 5. С. 226–231. (Серія «Юриспруденція»).
27. Берназ В. Д. Психологічна характеристика найважливіших факторів процесів, що впливають на прийняття та реалізацію тактичних рішень у перебігу слідчої діяльності. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 1. С. 124–127.
28. Благута Р. І. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми підготовки та проведення. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 147–152.
29. Бегалов Є. Незаконне переправлення осіб через державний кордон України організованою групою як спосіб учинення злочинів. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirnuki/2017/materialy_2_24112017.pdf.
30. Бистрицький Б. Ю. Розслідування грабежів, учинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 245 с.

31. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Bushevec.pdf.
32. Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств: монографія. Дніпро, 2019. 152 с.
33. Білоус І. М. Загальна характеристика релігійних організацій, діяльність яких побудована на деструктивних ідеологіях. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. № 5. С.124-130.
34. Білоус І. М. Криміналістична характеристика злочинів, вчинених на ґрунті проповідування деструктивних ідеологій. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. № 6. С.136-140.
35. Білоус І. М. Особливості допиту потерпілих і свідків у справах про злочини, передбачені ст.181 КК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. № 11. С.113-117.
36. Білоус І. М. Особливості підготовки матеріалів та проведення експертиз у справах про злочинні посягання, вчинені на ґрунті проповідування деструктивних ідеологій чи виконання релігійних обрядів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. №8. С.118-121.
37. Білоус І. М. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, передбачених ст.181 КК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № .9. С.115-119.
38. Білоус І. М. Особливості проведення експертиз у справах про злочинні посягання, вчинені на ґрунті проповідування деструктивних ідеологій чи виконання релігійних обрядів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право, 2007. Вип. 7. С.137-142.
39. Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів: поняття, система, завдання. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 252-255.
40. Блувштейн Ю. Д. Понятие личности преступника. *Советское государство и право*. 1979. № 8. С. 97–102.

41. Бондарчук О. Особливості огляду місця події під час розслідування залишення в небезпеці. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 206–211.
42. Бортник В. Захист прав, честі і гідності підозрюваного під час допиту: окремі проблеми. *Право України*. 2005. № 11. С. 49–52.
43. Бочелюк В. Ю. Юридична психологія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2010. 336 с.
44. Бурданова В. С. Виктимологические аспекты криминалистики : учеб. пособие. Ташкент : Ташкент. ВШ МВД СССР, 1981. 79 с.
45. Варфоломеева Т. В., Скопенко С. Ф., Еременко В. В., Гончаренко В. И. Практика привлечения специалистов к участию в расследовании преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1975. № 11. С. 8.
46. Варфоломеева Т. В., Гончаренко В. Г., Бояров В. І. Криміналістика. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 496 с.
47. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М. : Моск. ун-т, 1978. 72 с.
48. Васильев А. Н., Карнеева Л. М. Тактика допроса при расследовании преступлений. М. : Юрид. лит., 1970. 208 с.
49. Васильев В.Л. Психологические основы организации работы следователя. Волгоград, 1976. 156 с.
50. Василенко О. Питання взаємодії оперативного підрозділу, слідчого, та координуюча роль прокурора як процесуального керівника у кримінальному провадженні. *Вісник прокуратури*. 2013. № 2. С. 24–28.
51. Василичук В. І., Алексійчук М. М., Дерев'янка П.В. Удосконалення порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 68–78.
52. Великий тлумачний словник української мови (з дод., допов. та CD). Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь, 2007.

53. Весельський В. К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчого огляду, допиту, призначення і проведення судових експертиз). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2 (28). С. 151–158.

54. Весельський В. К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 193–199.

55. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні й тактичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1999. 20 с.

56. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. Київ : Правник, 1999. 126 с.

57. Висотенко Ю. В. Розслідування крадіжок, учинених злочинними групами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 283 с.

58. Висотенко Ю. В. Організація заходів щодо розшуку викраденого майна на початковому етапі розслідування крадіжок. *KELM: Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31), vol. 1. Р. 146–152.

59. Висотенко Ю. В., Мировська А. В. Особливості розслідування крадіжок, учинених злочинними групами. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народж. проф. М. В. Салтевського (Харків, 8 листоп. 2017 р.). Харків, 2017. С. 66–68.

60. Висотенко Ю. В. Криміналістична характеристика злочинних груп та осіб, які вчиняють крадіжки у їх складі. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6-3 (volume 1). Р. 127–134.

61. Вікторія Рощина. Центр «Відродження»: релігія чи шахрайство? URL: <https://aspi.com.ua/ru/blog/centr-vidrozhennya-religiya-chi-shakhraystvo#gsc.tab=0>.

62. Взаємодія слідчого з іншими підрозділами під час досудового розслідування: навч. посібник / Р. І. Благута, А. І. Кунтій, А. Я. Хитра. Львів: ЛьВДУВС. 2018. 204 с.

63. Возгрин И. А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений : курс лекций : в 4 ч. СПб. : ЮИ МВД России, 1992. Ч. 1. С. 70–79.

64. Возгрин И. А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : лекция. Л. : ВПУ МВД СССР, 1976. 43 с.

65. Возгрин И. А. Введение в криминалистику: история основы теории, библиография. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. 473 с.

66. Возгрин И. А. Понятие и содержание криминалистической методики расследования преступлений. *Курс криминалистики* : в 3 т. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 11–52.

67. Волженкин Б. В. Мошенничество. *Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе*. 1998. С. 20-25.

68. Волобуев А. Ф., Федорова О. Ф. Про тактику обшуку. *Криміналістичний вісник ДНДЕКЦ*. Київ, 2012. Вип. 2 (18). С. 11-14.

69. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / под ред. Н. П. Яблокова. М., 1997. 248 с.

70. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск : ТГУ, 1985. 333 с.

71. Гаврилин Ю. В. Расследование преступлений против личности и собственности : учеб. пособие. М. : Ось-89, 2006. 382 с.

72. Галата Т. В. Застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві. Київ : НАВС, 2013. 152 с.

73. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск : Средне-Уральск. кн. изд-во, 1975. 184 с.

74. Головецький М. О. Тактика упізнавання і впізнання під час досудового слідства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 24 с.

75. Головкін С. В. Криміналістична характеристика шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 216 с.

76. Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22–34.

77. Гірук В. В. Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 250 с.

78. Гринько В. В. Велике Біле Братство як неорелігійний феномен. Київ, 1998. 87 с.

79. Грищенко Н. В. Тактика допиту підозрюваного з участю захисника : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 240 с.

80. Грібов М. Л. Прокурорський нагляд за виконанням доручень на проведення негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні грабежів та розбоїв. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 23–28.

81. Громов В. И. Дознание и предварительное следствие. *Методика расследования преступлений. Осмотр места преступления* : сб. науч. тр. М., 2003. С. 89–94.

82. Гусаченко Є. О. Психологічні чинники застосування спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту. *Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24 квіт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 139–142.

83. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 20 с.

84. Демідова Л. Майно як предмет злочину. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 267–275.
85. Долженков О. Ф. Інфраструктура організованої економічної злочинності : монографія. Одеса : НДРВВ ОЮІ НУВС, 2002. 254 с.
86. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса, 2018. 448 с.
87. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою: Прийнята Генеральної Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів у документах міжнародних організацій*. Амстердам-Київ, 1996. С.159-161.
88. Демидов Н.Н. Изучение личности преступника в процессе расследования : дисс. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09. Волгоград, 2003. 187 с.
89. Денисюк С. Г. Комунікаторія : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ., 2015. 102 с.
90. Дехтярьов Є. В. Особливості розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Луганськ, 2011. 227 с.
91. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений : монография. Минск : Амалфея, 2001. 304 с.
92. Ермолович В. Ф. Способы и механизм преступления / под ред. И. И. Басецкого. Минск, 2000. 107 с.
93. Жерж Н.А., Дирдін Н.Є. Слідчі ситуації та типові криміналістичні версії щодо особи злочинця при розслідуванні окремих насильницьких злочинів. *Науковий вісник ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 32. Том 3. С. 117-121 (Серія «ПРАВО»).
94. Журавель В. А. Допрос потерпевшего при виктимном поведении. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1983. Вып. 26. С. 42–51.
95. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 304 с.

96. Жилкина М. С. Страховое мошенничество: Правовая оценка, практика выявления и методы пресечения. Москва, 2005. С. 192.
97. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання окремим видам злочинів. 712 с.
98. Зарубенко О. Співвідношення огляду з іншими процесуальними діями за КПК України. *Закон и жизнь*. 2013. № 3. С. 45–48.
99. Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений: криминологические и криминалистические проблемы. Саратов : Сарат. ун-т, 1983. 187 с.
100. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 232 с.
101. Индулен И. Привлечение общественности к расследованию преступлений : учеб. пособие. Рига : Латв. ун-т, 1975. 86 с.
102. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. 2-е изд., испр. и доп. М. : Контракт ; Инфра-М, 2006. 748 с.
103. Ищенко Е. П. Проблемы первоначального этапа расследования преступлений. Красноярск : Краснояр. ун-т, 1987. 168 с.
104. Ищенко П. П. Специалист-криминалист в следственных действиях: уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты. М. : Юрид. лит., 1990. 158 с.
105. Іваненко І. Негласні слідчі (розшукові) дії: окремі аспекти правозастосування. *Слово національної школи суддів України*. 2013. № 3 (4). С. 64–70.
106. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2004. 540 с.
107. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія. Київ : НАВСУ, 2003. 359 с.

108. Іщук І. В. Початковий етап розслідування шахрайств у сфері страхування автотранспортних засобів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 246 с.

109. Коробка О. С. Допит у конфліктній слідчій ситуації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 382-385.

110. Кириленко Н. Ю. Методика розслідування шахрайства у сфері побутових відносин: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 211 арк.

111. Кікінчук В. В., Бугайчук К. Л., Малярова В. О., Матюшкова Т. П. Процесуальний порядок та тактичні особливості здійснення слідчих (розшукових) дій : метод. рек. Харків : ХНУВС, 2018. 101 с.

112. Князєв С. М. Розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 247 арк.

113. Кобзар О. Ф., Чаплинський К. О. Методика розслідування та попередження кишенькових крадіжок : навч. посіб. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2018. 161 с.

114. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 253 с.

115. Ковальчук О. В. Методика розслідування шахрайства пов'язаного з діяльністю кредитної спілки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2020. 236 с.

116. Козій В. В. Окремі аспекти допиту потерпілого під час судового розгляду кримінального провадження. *Науковий часопис Національної академії прокуратури*. 2017. № 3. С. 73–81.

117. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учебник. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.

118. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : лекции. Харьков : Юрид. ин-т, 1976. 28 с.

119. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харьков : б. и., 1967. 509 с.

120. Колесниченко А. Н., Матусовский Г. А. О системе версий и методике их построения. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1970. Вып. 7. С. 7–13.

121. Комаха В. О., Іоржев Ю. Б., Стрілець Г. О. Тактичні особливості проведення слідчого огляду : монографія. Ізмаїл, 2006. 207 с.

122. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособие. Харьков : Консум, 2006. 176 с.

123. Коновалова В. Е., Колесниченко А. Н. Теоретические проблемы криминалистической характеристики. *Криминалистическая характеристика преступлений*. М., 1984. С. 15–19.

124. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Академічний курс : підручник. Київ : Ін Юре, 2004. 424 с.

125. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254#Text>.

126. Корж В.П. Теоретические проблемы методики расследования преступлений в сфере экономической деятельности, совершаемых организованными преступными образованиями: монография. Харьков, 2002. 412 с.

127. Корчагіна А. М. Поняття та співвідношення спеціальних та криміналістичних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень*. Херсон, 2020. С. 154-156.

128. Коршик М. Г., Степичев С. С. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии. М., 1969. 204 с.

129. Коршиков М.В. Пред’явлення для впізнання (теоретикоісторичний аспект). *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2014. Вып. 59. С. 188–195.

130. Криминалистика : учебник / под ред. В. А. Образцова. М. : Юристъ, 1997. 760 с.
131. Криминалистика : учебник / под ред. Н. П. Яблокова. 3-е изд., перераб. и доп. М. Юристъ, 2005. 781 с.
132. Криминалистика : учебник / под ред. Н. П. Яблокова. М. : НОРМА, 2000. 384 с.
133. Криминалистика : учебник / [И. Ф. Герасимов, Я. Л. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.]. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Высш. шк., 2000. 672 с.
134. Криминалистика : учебник : в 3 т. / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. М. : Акад. МВД РФ, 1995. Т. 1 : История, общая и частные теории. 280 с.
135. Криминалистика : учебник / под ред. А. Г. Филиппова. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Спарк, 2000. 687 с.
136. Криминалистика : учебник / [А. Ф. Волынский, Т. В. Аверьянова, И. Л. Александрова и др.] ; под ред. А. Ф. Волынского. М. : Закон и право ; ЮНИТИ-ДАНА, 1999. 615 с.
137. Криминалистика : учебник / под ред. А. Г. Филиппова. М. : Спарк, 2005. 484 с.
138. Криминалистика : учебник / [Н. А. Бурнашев, В. М. Быков, А. Ф. Волынский и др.] ; под ред. А. Ф. Волынского. М. : Спарк, 1998. 543 с.
139. Криминалистика : учеб. пособие / [А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.] ; под ред. А. В. Дулова. Минск : Экоперспектива, 1998. 415 с.
140. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учебник / под. ред. В. Ю. Шепитька. Харьков : Одиссей, 2001. 528 с.
141. Криминалистическая методика расследования отдельных видов преступлений : учеб. пособие : в 2 ч. / под ред. А. П. Резвана, М. В. Субботиной. М. : ИМЦ ГУК МВД России, 2002. Ч. 2. 232 с.

142. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2011. 280 с.
143. Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, П. Ю. Тимошенко, М. В. Салтевський. Київ : МАУП, 1997. 232 с.
144. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2008. 464 с.
145. Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
146. Криміналістика : підручник. / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.
147. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2001. 684 с.
148. Криміналістика : підручник / [В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2001. 343 с.
149. Криміналістика : підручник / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. 666 с.
150. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2015. 544 с.
151. Криміналістика : підручник / [А. В. Самодін, В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2020. 744 с.
152. Криміналістичне дослідження слідів рук : наук.-практ. посіб. / [О. П. Дубовий, В. Я. Лукашенко, Я. В. Рибалко та ін.] ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Атіка, 2000. 152 с.
153. Криминалистика : учебник / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов и др.]. М., 2017. 928 с.
154. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.

155. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

156. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

157. Кримінальна справа №10-16884, порушена слідчим відділом Шевченківського РУ ГУМВС України в м. Києві 07.11.2008.

158. Коваль Ю. Є. Методика розслідування крадіжок майна пасажирів, вчинених на залізничному транспорті України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 322 с.

159. Ковтуненко Л. П. Підстави криміналістичної класифікації слідчих ситуацій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. № 9. 2009. С. 126–132

160. Криушенко Л. І. Особливості виявлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування шахрайства в банківській сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 39. Том 2. С. 94–99 (Серія «ПРАВО»).

161. Кравченко О. В. Психологічні особливості шахрайства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Харків, 2005. 20 с.

162. Крижевський А. В. Криміналістична характеристика шахрайств у сфері мобільного зв'язку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.

163. Кузьменко С. С. Розслідування шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2019. 227 с

164. Кузьменко Н. К. Систематизация неотложных следственных действий при расследовании краж, грабежей и разбойных нападений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1978. 18 с.

165. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навч. посіб. / заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсєєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.

166. Кузьмічов В. С. Вивчення особи обвинуваченого як умова ефективного застосування криміналістичних прийомів та засобів. *Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів* : матеріали наук.-практ. конф. Київ, 1996. С. 48–55.

167. Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 227 с.

168. Курс криміналістики. Общая часть / отв. ред. В. Е. Корноухов. М. : Юристъ, 2000. 784 с.

169. Курята Л. Л. Криміналістичне забезпечення огляду місця події. *Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю* : зб. матеріалів XIV Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 13 квіт. 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 95-97.

170. Курята Л. Л. Криміналістична характеристика розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів та її значення для розслідування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 3. С. 145-148.

171. Курята Л. Л. Криміналістичні засади розслідування шахрайства. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2018. с.272-275.

172. Курята Л. Л. Криміналістичний «портрет» особи злочинця, яка вчиняє шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. *Юридична наука*. 2020. №2. С. 301-306.

173. Курята Л. Л. Типові способи шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 518-520.

174. Курята Л. Л. Розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. *Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності*: збірник матеріалів конференції (Київ, 25 листопада 2016 року). Київ, 2016. 371 с.

175. Курята Л.Л. Особливості розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф (м. Харків, 8 листопада 2017 р.).* Харків, 2017.

176. Курята Л.Л. Характеристика способів злочинів, пов'язаних із проповідуванням віровчень та виконанням релігійних обрядів. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: збірник матеріалів наук.практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.).* НАВС, Київ, 2017. Частина 2. С. 194-197.

177. Курята Л. Л. , Мировська А. В. Обстановка шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів та її значення для розслідування. *Підприємництво, господарство і право.* № 5. Київ, 2021. С. 258-262.

178. Курята Л.Л. Криміналістична характеристика особи яка вчиняє шахрайство.

URL:http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/9572/1/%D0%90%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB.%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB.%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD.%20%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D1%83%D0%B4.%20%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82._p240-242.pdf.

179. Кертэс И. Тактика и психологические основы допроса. М.: Юрид. лит., 1965. 164 с

180. Лавров В. П. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования корыстно-насильственных преступлений : учеб. пособие. М. : Закон и право ; ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 560 с.

181. Лазакович Е.Л. Мошенничество с применением психологического гипноза. *Юрист-онлайн.* URL: <http://www.shkolny.com>.

182. Ларин А. М. От следственной версии к истине. М. : Юрид. лит., 1976. 198 с.

183. Ларин А. М. Повышение эффективности расследования. *Советское государство и право*. 1972. № 3. С. 106–109.

184. Ларкін М. О. Тактико-криміналістичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3 (19). С. 122–128.

185. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Виды участия специалистов на предварительном следствии. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1985. Вып. 30. С. 3–10.

186. Лекции. Оргпубликация материала для обучения. Тема 4. Причины та умови злочинності. URL: <https://lektsii.org/16-81698.html>.

187. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания : учеб. пособие. М. : ВШ МВД СССР, 1969. 176 с.

188. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Визначення та система негласних слідчих (розшукових) дій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 1.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_1_13

189. Луценко І. Г. Протидія діяльності тоталітарних сект: кримінологічні засади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 18 с.

190. Лозовий А. І. Сучасний стан та перспективи розвитку судово-експертної діяльності. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%282%_9.

191. Лозинська Ю. І. Засоби з'ясування достовірності показань свідка у кримінальному процесі. *Університетські наукові записки*. Львів, 2018. № 65. С.101-112.

192. Макаренко Є. І. Огляд місця події : навч. посіб. Дніпропетровськ : ДЮІ МВС України, 2001. 156 с.

193. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві : монографія. Чернівці : Рута, 2005. 151 с.

194. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ним преступления. К.: Юрінком, 1996. 240 с.
195. Мировська А. В. Використання спеціальних знань під час розслідування фальшивомонетництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 285 с.
196. Мировська А. В. Взаємодія правоохоронних органів у боротьбі з фальшивомонетництвом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. № 32-3. 2015. С.129-132. (Серія «Право»).
197. Мировська А. В., Поліщук А. С. Особливості застосування поліграфа. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 24 лист. 2017 р.) Київ, 2017.
198. Матеріали кримінального провадження №12019260110000169 від 05.03.2019.
199. Матеріали кримінального провадження №12020110030001712 від 27.04.2020.
200. Милуков С. Ф. Уголовно-правовое значение криминологической характеристики преступника : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1980. 22 с.
201. Мартиненко Ю. Д. Особливості особи злочинця, що скоює розбійні напади на громадян. *Іменем Закону*. 2008. № 1 (5). С. 35–37.
202. «Мега-Інфо» – Юридичний портал № 1. URL: <http://mego.info/>.
203. Мінько І. М. Гіпноз як нетрадиційний метод в криміналістиці: проблеми, перспективи. *Актуальні проблеми сучасної криміналістики* : матеріали науч.-практ. конф. Сімферополь, 2002. С. 216–219.
204. Мультимедійний навчальний посібник «Особливості розслідування окремих видів злочинів» № 72044.
URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/2322>.

205. Мінюков П. І. Процесуальні повноваження начальника слідчого відділу (відділення) органів внутрішніх справ і проблеми керівництва досудовим слідством : навч. посіб. Київ : Кондор, 2008. 214 с.

206. Моисеева Т. О. Комплексное криминалистическое исследование потожировых следов человека : монография. М. : Городец-издат, 2000. 224 с.

207. Мотлях О. І. Ефективність використання поліграфа у розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років. *Порівняльно-аналітичне право* : зб. наук.-практ. матеріалів. 2015. С. 206–209.

208. Мурашова С. В. Организация работы следственного отдела УВД-МВД. М., 1977. 183 с.

209. Мудряк Т. О. Криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2013. 235 с.

210. Мультимедійний навчальний посібник «Криміналістика». URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kruminalist/lections/lection_4.29.html.

211. Мурадов В. Проблеми використання відеоконференцзв'язку на сучасному етапі розвитку техніко-криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ. *Право України*. 2011. № 7. С. 235-240.

212. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.

213. Найдьон Я. Поняття та класифікація віртуальних слідів кіберзлочинів. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/5/57.pdf>.

214. Негласні слідчі (розшукові) дії: курс лекцій / за заг. ред. Д. Й. Никифорчука. URL: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=48076>.

215. Нестерук А. В. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики шахрайства в сучасних умовах. *Міжнародні науково-практичні інтернет-конференції за різними юридичними напрямками*. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=747&language=ua.

216. Назаренко К. Ю. Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2016. 218 с.

217. Олійник О. Допит свідка і потерпілого. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1723/>.

218. Обнаружение и фиксация следов: технические средства и методы : метод. пособие. М., 1974. 178 с.

219. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. 17-е изд., М., 1985.

220. Оперук В. І. Окремі проблеми залучення спеціалістів під час досудового розслідування та призначення експертних досліджень. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2015. Вып. 60. С. 203–212.

221. Охрімчук Т. В. Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами та основні напрями розслідування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 190 с.

222. Павлова Н. В., Чаплинський К. О., Птушкін Д. А. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян: монографія. Дніпро-Херсон, 2019. 190 с.

223. Павлова Н.В. Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2007. 223 с.

224. Павленко Сергій Нормативно-правові засади протидії діяльності деструктивних релігійних організацій: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2017. С 278-282.

225. Пазинич Т. А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 20 с.

226. Панов М. І. Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. Київ : Ін Юре, 2003. 720 с.
227. Паламарчук Л. П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 21 с
228. Платонов К. К. Психологическая структура личности. *Личность при социализме*. М., 1969. С. 62–68.
229. Пивоваров В. В. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ : монографія. Харків. 2006. 176 с.
230. Пирожкова Т. Відомості про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики при розслідуванні злочинів, вчинених неповнолітніми. *Криміналістика*. 2005. № 5. С. 151–154.
231. Письменний Д. П., Федченко В. М. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові й організаційні засади : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2006. 204 с.
232. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.
233. Полубинский В. И. Виктимологические аспекты профилактики преступлений : учеб. пособие. М., 1980. 121 с.
234. Попов С. Зловживання довірою при шахрайстві. *Кримінальне право*. 2004. № 9. С. 21-25.
235. Попова І. М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 250 с.
236. Порубов Н. И., Порубов А. Н. Допрос: процессуальные и криминалистические аспекты : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. 304 с.

237.Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии. М. : БЕК, 2009. 347 с.

238.Пиріг І.В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 202 с.

239.Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 8 лют. 2019 р. № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text>

240.Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 6 лип. 2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>.

241.Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

242.Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.

243.Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ МВС України від 3 листоп. 2015 р. № 1339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text>.

244.Про затвердження Змін до Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні

та розслідуванні : наказ МВС України від 28 травн. 2020 р. № 420. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0529-20#Text>.

245. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Інструкція, затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16 лист. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51.

URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

246. Протидія економічній злочинності [Орлов П.І., Волобуєв А.Ф., Осика І.М. та інш.]. Харків, 2004. 568 с.

247. Психологія людини з обмеженими можливостями. URL: https://pidru4niki.com/1584072022521/psihologiya/psihologiya_lyudini_z_obmezhenimi_mozhlivostyami.

248. Поліщук А.С. Особливості застосування поліграфа. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: збірник матеріалів наук.практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). НАВС, Київ, 2017. Частина 2. С. 210-213.*

249. Прудка Л. М Психологічні особливості шахрайства в мережі інтернет. *Південноукраїнський правничий часопис. Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення. 2-2018. с.31-33*

250. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей : учеб. пособие. М., 1967. 290 с.

251. Религия и закон: правовые основы свободы совести и деятельности религиозных объединений в странах СНГ и Балтии : справочник правовых актов / сост. А. Протопопов. М.: Юриспруденция, 2002. 238 с

252. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.

253. Россинская Е. Р. Криминалистика. Вопросы и ответы : учеб. пособие. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. 351 с.

254. Руководство для следователей / под ред. Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова. М. : ИНФ-РА-М, 1997. 732 с.

255. Руслан Халіков. Антисектантська ініціатива може принести Україні втрату репутації та союзників. *Новини*. URL: http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1205:antisektantska-initsiativa-mozhe-prinesti-ukrajini-vtratu-reputatsiji-ta-soyuznikiv&catid=16&Itemid=115&lang=ua.

256. Рябикін В. М. Особливості початкового етапу розслідування хуліганства. *Криміналістика у протидії злочинності* : матеріали наук.-практ. конф. Київ, 2009. С. 447–450.

257. Рябикін В. М. Тактика проведення огляду місця події під час розслідування хуліганства. *Держава і право*. 2009. Вип. 50. С. 571–576. (Серія «Юридичні і політичні науки»).

258. Рогатюк І. Проблеми застосування інституту негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика*: зб. наук. праць у 2-х т. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2014. Т. 1. С. 451-457.

259. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. 596 с.

260. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.

261. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум ; Основа, 1999. Ч. 1. 415 с.

262. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.

263. Салтевський М. В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики. Київ, 1994. 180 с.

264. Салтевський М. В. Криміналістика : навч.-довід. посіб. Київ : Правник, 1996. 159 с.
265. Самилык Г. М. Еще раз о предмете преступления. *Труды КВШ МВД СССР*. 1978. № 12. С. 37–40.
266. Самойлов С. В. Розслідування шахрайств, учинених із використанням мережі "Інтернет": автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2014. 18 с.
267. Сандрачук А.А. Основи виявлення та розслідування шахрайства з об'єктами нерухомості, що перебувають у приватній власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 16 с.
268. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза. М. : Городец, 2000. 367 с.
269. Світлана Дорош. Сандей Аделаджа і 600 ошуканих: хто винен? URL:https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/08/110804_adeladga_church_charge_sd.
270. Секти та гроші. *Енциклопедія шахрайств та лохотронів*. URL: <https://history.lohotron.in.ua/sekty/sekty-ta-hroshi/>.
271. Селиванов Н. А. Криминалистическая характеристика преступлений и следственные ситуации в методике расследования. *Социалистическая законность*. 1977. № 2. С. 56–59.
272. Селиванов Н. А. Типовые версии, следственные ситуации и их значение для расследования. *Социалистическая законность*. 1985. № 7. С. 52–55.
273. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 18 с.
274. Селигмен Адам. Проблема доверия /пер. с англ. И. И. Мюрберг, Л. В. Соболевой. Москва: Идея-Пресс, 2002. 256 с.
275. Сергеев Л. А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений : рук. для следователей. М., 1971. 544 с.

276. Сергєєва Д. Б. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для організаційно-тактичного забезпечення досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 95–104.

277. Сергєєва Д. Б. Результати негласних слідчих (розшукових) дій: проблемні аспекти визначення. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1(6). С. 97–106.

278. Скригонюк М. І. Плебсологічний аналіз сучасного стану криміналістики в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право*. 2011. №1. С.225-231.

279. Скригонюк М. І. Криміналістика : підручник. Київ, 2005. 496 с.

280. Сліди запаху людини (криміналістична одорологія). URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/kriminalistika/068.php>.

281. Слободян Я. І. Криміналістична методика на сучасному етапі та її роль у розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 64–70.

282. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : НАВСУ, 2005. 272 с.

283. Стеценко Ю. В. Науково-методичні засади використання засобів масової інформації при розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 19 с.

284. Стрюков В. В. Щодо питання про економічний механізм управління компетенціями у професійній освіті. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29124/1/lef.lviv.ua_25.01.pdf.

285. Сулицький В. Психологічний портрет злочинця. *Практична психологія*. 2005. № 6. С. 166–181.

286. Скулиш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України*, 2012. № 2. С. 15-23.

287. Танасевич В. Г. О криминалистической характеристике преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1976. Вып. 25. С. 101–102.
288. Таран Т. Г. Запобігання шахрайству вчиненого жінками URL:http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/14712/1/Dis_Taran_t.pdf.
289. Терьохін Д. Г. Початковий етап розслідування шахрайства, вчиненого шляхом незаконного отримання цільового споживчого кредиту: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Луганськ, 2011. 222 с.
290. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. Київ : А.С.К., 2005. 1056 с.
291. Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 51 с.
292. Удалова Л. Д. Вербальная информация в уголовном процессе Украины : монография. Киев : Паливода А. В., 2006. 324 с.
293. Удалова Л. Д. Проблемні питання початку досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (11). С. 228–239.
294. Фирсов Е. П. О понятии следственного осмотра. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы*. 1978. Вып. 2. С. 61–62.
295. Фойницкий И. Я. Курс уголовного права. Часть особенная: Посягательства личные и имущественные / под ред. А. А. Жижиленко. Петроград : Юрид. о-во при Петрогр. ун-те, 1916. 446 с.
296. Франк Л. В. Виктимология и виктимность. Душанбе : Ирфон, 1972. 224 с.
297. Хоменко А. Н. Связь личности преступника, как элемента криминалистической характеристики преступлений с другими ее элементами. *Актуальные вопросы правоведения в период совершенствования социалистического общества*. Томск, 1989. С. 221–222.
298. Цветков П. П. Исследование личности обвиняемого. Л. : ЛГУ, 1973. 149 с.

299. Центров Є. Є. Криминалистическое учение о потерпевшем. М. : Моск. ун-т, 1988. 160 с.
300. Чаплинська Ю. А. Криміналістичне забезпечення організації проведення допиту. *Науковий вісник Дніпропетровського університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 424–432.
301. Чаплинський К. О., Чередник К. О. Теоретичні засади методики розслідування шахрайств на ринку нерухомості. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream...pdf>.
302. Чаплинський К. О. Особливості тактики пред'явлення для впізнання в умовах протидії досудовому розслідуванню. *Вісник Академії митної служби України*. Київ, 2014. № 1 (12). С. 156-160. (Серія: ПРАВО).
303. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2011. 496 с.
304. Чернявський С. С., Гриценко В. Г., Ішук І. В. Протидія шахрайству у сфері страхування автотранспортних засобів: навч. посіб. Київ, 2011. 184 с.
305. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.
306. Чернявський С. С. Концептуальні засади комплексної методики розслідування. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/6244/1/09-4-31.pdf>
307. Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 245 с.
308. Чупрій Л. В. Діяльність релігійних організацій та загрози національній безпеці України. *Стратегічні пріоритети*. 10/2011. N4. С. 57-63.
309. Шахрайство в релігії: міф чи реальність? *Новини*. URL: <http://rellab.org.ua/shahraistvo-vreligii-mif-chy-realnist/>
310. Шепитько В. Ю. Криминалистика : учебник. Харьков : Одиссей, 2003. 352 с.

- 311.Шепітько В. Ю. Особливості криміналістичної характеристики шахрайства. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 1998. № 2. С. 144.
- 312.Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український). Харків : Право, 2001. 560 с.
- 313.Шепітько В.Ю. Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2010. 496 с.
- 314.Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2005. 472 с.
- 315.Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр навч. літ., 2009. 472 с.
- 316.Шерудило В. О. Деякі проблемні питання фіксації процесу проведення негласних слідчих дій. *Публічне адміністрування в сфері органів внутрішніх справ*: зб. матеріалів кругл. столу (Київ, 14 трав. 2014 р.). Київ, 2014. С. 394–396.
- 317.Шерудило В. О. Правові підстави здійснення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами ОВС України. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування*: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 19 берез. 2015 р.). Київ, 2015. С. 179–180.
- 318.Шурухнов Н. Г. Криминалистика : учеб. пособие. М. : Юристъ, 2006. 639 с.
- 319.Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса: монография. Иркутск, 1978. 190 с.
- 320.Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 19 с.
- 321.Яблоков Н. П., Головин А. Ю. Криминалистика: природа и система. М. : Юристъ, 2005. 174 с.

322. Яковенко М. О. Актуальні питання організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua>.

323. Якушин С. Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений : монография. Казань : Казан. ун-т, 1983. 102 с.

324. Якимов И.Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. Новое издание, перепечатанное с издания 1925 г. М., 2003. 496 с.

325. Identification Procedures & Preparing the Case for Court. Administration of Justice 104. Rio Hondo College. 2001. August (last revision). Retrieved 2011.07.23.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Зведені дані анкетування 100 слідчих Національної поліції України
у зв'язку з дослідженням проблемних аспектів, пов'язаних із
розслідуванням шахрайства, вчиненого під приводом проповідування
віровчень та виконання релігійних обрядів
(ст. 190 КК України)**

1.	Зазначте Вашу посаду:	%
	слідчий	10
	старший слідчий	55
	старший слідчий в ОВС	20
	начальник (його заступник) слідчого відділу (відділення)	15
2.	Зазначте стаж роботи в слідчих підрозділах:	
	до 1 року	0
	від 1 року до 3 років	5
	від 3 років до 5 років	40
	від 5 років до 10 років	35
	понад 10 років	20
3.	Чи доводилося Вам розслідувати шахрайства, вчинені під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів:	
	так	98
	ні	2
4.	Чи є в підрозділі, де Ви працюєте, спеціалізація стосовно розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень:	
	так	20
	ні	55
	складно відповісти	25
5.	Чи є, на Вашу думку, необхідність у розробленні окремої методики розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів:	
	так	85
	ні	5
	складно відповісти	10
6.	Вкажіть умови, які сприяють розслідуванню кримінальних правопорушень зазначеної категорії: (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	наявність досвіду розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії	85

	ретельна підготовка	80
	своєчасність проведення	80
	правильне застосування тактичних прийомів	70
	використання допомоги спеціалістів	45
	наявність речових доказів	95
	психологічний контакт з потерпілим	75
	психологічний контакт з шахраєм	85
	складно відповісти	2
7.	Вкажіть, чи доцільно збирати відомості, які всебічно характеризують особу шахрая?	
	так	93
	ні	2
	складно відповісти	5
8.	На Вашу думку, які категорії відомостей повинен містити криміналістичний профіль шахрая? <i>(можна позначити декілька варіантів відповіді)</i>	
	соціально-демографічні ознаки	100
	соціально-рольові ознаки	97
	психофізіологічні властивості	96
	інтелектуальні ознаки	95
	індивідуальні ознаки зовнішності	94
	інші	17
9.	На Вашу думку, які типові психологічні ознаки притаманні шахраям? <i>(можна позначити декілька варіантів відповіді)</i>	
	комунікабельність	99
	володіння специфічними знаннями з релігійної тематики	97
	здатність переконувати	94
	не щирість (брехливість)	92
	хитрість	92
	вміння маніпулювати	87
	наявність організаторських здібностей	73
	артистизм	61
	винахідливість	59
	врівноваженість	49
	складно відповісти	2
10.	На Вашу думку, хто найчастіше є співучасниками шахраїв? <i>(можна позначити декілька варіантів відповіді)</i>	
	члени родини (дружина, чоловік, діти, батьки)	60
	друзі або знайомі	45
	сторонні особи, спеціально запрошені для створення відповідної атмосфери	5
	складно відповісти	1

11.	Вкажіть найбільш типові на Вашу думку способи обману? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	маніпулювання якістю інформації	86
	маніпулювання кількістю інформації	74
	повідомлення двозначної або неконкретизованої інформації	52
	умовчування інформації	46
	спотворення інформації	33
12.	Вкажіть, чи доцільно збирати відомості, які всебічно характеризують особу потерпілого?	
	так	86
	ні	9
	складно відповісти	5
13.	На Вашу думку, які категорії відомостей повинен містити криміналістичний профіль особи потерпілого? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	соціально-демографічні ознаки	99
	соціально-рольові ознаки	83
	психофізіологічні властивості	82
	ознаки віктимної поведінки	76
	інтелектуальні ознаки	72
	інші	11
14.	Вкажіть чи мала місце віктимна складова в діях потерпілого?	
	так	97
	ні	2
	складно відповісти	1
15.	Вкажіть ступінь віктимності притаманний потерпілим від шахрайських дій, вчинених під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів?	
	високий	89
	низький	8
	складно відповісти	3
16.	Вкажіть причини віктимної поведінки, притаманної потерпілим від шахрайських дій, вчинених під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	здійснення психологічного впливу лідерами або адептами сект	94
	схильність до навіювання	92
	упереджене ставлення до діяльності державних установ та організацій та традиційних релігійних організацій	83
	забобони (віра в «чарівні» сили)	72
	необізнаність у певних сферах життєдіяльності	67
	наявність стереотипної поведінки та мислення	61

	низька самооцінка	54
	соціальна безпорадність	35
	прагнення до швидкого збагачення	32
	скрутне матеріальне становище	32
	складно відповісти	3
17.	На Вашу думку, які категорії слідів є найбільш типовими для шахрайства	
	психофізіологічні (сліди пам'яті людини)	70
	цифрові (віртуальні)	18
	матеріальні	12
18.	Вкажіть типові на Вашу думку сліди, які притаманні шахрайству? <i>(можна позначити декілька варіантів відповіді)</i>	
	матеріальні цінності, які належать потерпілому та якими заволоділи шахраї	36
	фото та відеоносії інформації	34
	документи, які визначають: організаційно-правовий статус релігійного угруповування (свідоцтва, ліцензії, тощо); фінансово-бухгалтерський облік релігійного угруповування; банківські документи (документи, що засвідчують наявність поточних рахунків та рух по ним, платіжні доручення, тощо)	32
	електронні носії даних (флешки, компакт-диски, зовнішні в'їнчестери; мережеві маршрутизатори; системи відеоспостереження	24
	матеріальні сліди людини (відбитки рук, ніг, дерматогліфічні сліди шкірного покриву, одорологічні (запахові) сліди, біологічні сліди, тощо)	17
	електронні документи	15
19.	Вкажіть чи впливає на результати розслідування своєчасність формування коли обставин, які необхідно встановити?	
	так	97
	ні	2
	складно відповісти	1
20.	Вкажіть чи виникали у Вас труднощі під час визначення кола обставин, які необхідно встановити під час розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів?	
	так	77
	ні	22
	складно відповісти	1
21.	Вкажіть причини, які на Вашу думку негативно впливають на результативність початкового етапу	

	розслідування шахрайств: (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	відсутність методичних рекомендацій	89
	надмірне навантаження	64
	відсутність досвіду розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії	31
	специфіка способу шахрайства	25
	не належне процесуальне керівництво	4
	складно відповісти	5
22.	На Вашу думку, яке значення має типізація слідчих ситуацій для розслідування шахрайств? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	дозволить коректно визначити напрям та спланувати розслідування	87
	дозволить оперативно сформулювати слідчі версії	74
	дозволить обрати оптимальні слідчі (розшукові) дії	64
	положення пов'язані з типізацією слідчих ситуацій жодним чином не відобразяться на якості розслідування	2
	складно відповісти	1
23.	Вкажіть чи доцільно залучати до кримінального провадження працівників оперативних підрозділів для здійснення взаємодії під час розслідування?	
	так	98
	ні	1
	складно відповісти	1
24.	Вкажіть, яка з форм взаємодії під час розслідування кримінальних проваджень за фактами шахрайств є найбільш ефективною	
	процесуальна	73
	не процесуальна	25
	не вбачаю необхідності у застосування будь-якої форми взаємодії	1
	складно відповісти	1
25.	Як Ви оцінюєте роботу оперативних підрозділів з виконання доручень слідчих під час розслідування злочинів цієї категорії:	
	належний рівень	52
	не належний рівень	26
	вкрай незадовільно	20
	складно відповісти	2
26.	Вкажіть, які заходи Ви найчастіше здійснюєте в межах взаємодії? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	обмін інформацією про результати розслідування	93

	кримінального провадження	
	спільний аналіз матеріалів кримінальних проваджень	86
	допомога у виконанні заходів забезпечення кримінального провадження	83
	визначення напрямів профілактики	9
27.	Вкажіть, які на Вашу думку основні завдання вирішуються в межах взаємодії під час розслідування шахрайств? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	всебічне, повне розкриття і розслідування шахрайства	89
	спільна діяльність із розшуку злочинців	48
	притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, що вчинили злочини, та відшкодування завданої ними шкоди	43
	попередження злочинів	17
28.	Вкажіть, які фактори на Вашу думку негативно впливають на процес взаємодії під час розслідування шахрайств (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	низька заробітна плата працівників обох структур	86
	недостатній обмін інформацією, байдужість, велика завантаженість слідчих та оперативних працівників	82
	неналежне виконання доручень, вказівок, порушення строків, передбачених законом	45
	різні завдання слідчих та оперативних працівників	23
	недосконалість професійних знань	21
	неякісна робота працівників оперативних підрозділів	20
	повне або часткове ігнорування керівної ролі слідчого в ході розслідування	4
29.	Вкажіть слідчі (розшукові) дії, які на Вашу думку є найбільш доцільними та результативними під час розслідування шахрайств? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	огляд	53
	обшук	69
	допит	100
	пред'явлення для впізнання	73
30.	Вкажіть, які на Вашу думку чинники зумовлюють якість та ефективність проведення слідчих (розшукових) дій (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	своєчасність проведення	96
	ретельність підготовки	92
	залучення спеціалістів відповідної галузі знань	78
	можливість використання технічних засобів	73
	обізнаність у правильному застосуванні тактичних прийомів	73

31.	Вкажіть найефективніші, на Ваш погляд, слідчі (розшукові) дії під час розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії: (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	огляд	52
	допит потерпілого	98
	допит свідка	89
	допит підозрюваного	83
	слідчий експеримент	0
	обшук	87
	пред'явлення для впізнання	92
	призначення судових експертиз	98
32.	Вкажіть найефективніші прийоми допиту підозрюваного під час розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії: (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	створення враження в допитуваного про повну обізнаність слідчого щодо діяльності злочинної групи	99
	утворення конфлікту між співучасниками	87
	допущення легенди	69
	одночасний /паралельний/ допит	56
	роз'яснення обставин, які пом'якшують покарання	23
33.	Вкажіть типові тактичні прийоми допиту під час сприятливої ситуації допиту потерпілого (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	зіставлення фактів	93
	деталізація показань	88
	уточнення	87
	контроль	72
	нагадування	56
	наочність	11
34.	Вкажіть типові прийоми допиту під час конфліктної ситуації допиту потерпілого (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	прийоми, спрямовані на нейтралізацію негативної установки	96
	прийоми, спрямовані на встановлення мотивів замовчування інформації.	94
35.	Вкажіть, які види слідчих ситуацій найчастіше виникають під час допиту свідка?	
	конфліктні	33
	безконфліктні	77
36.	Вкажіть, яка форма протидії притаманна свідкам під час конфліктних ситуацій?	
	активна	15

	пасивна	18
37.	Вкажіть, які типові помилки найчастіше допускають слідчі під час допиту? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	належна підготовка до допиту	59
	відсутність ретельного вивчення матеріалів кримінального провадження в частини обставин, які стосуються механізму злочину	17
	відсутність ретельного вивчення характеристик плановано допитуємої особи (свідок, потерпілий, підозрюваний)	34
	не вирішення питання щодо залучення до допиту спеціалістів певної сфери	60
	безпідставна самовпевненість слідчого	22
	неправильний вибір тактичного прийому допиту	24
	невірно визначена послідовність використання тактичних прийомів під час допиту	16
	невірно визначена послідовність допиту учасників кримінального провадження	36
38.	Вкажіть типові об'єкти огляду місця події під час розслідування шахрайства (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	ритуальні предмети (свідки, ікони, хрести, тощо)	78
	грошові кошти	72
	ритуальна література або література релігійного спрямування	47
	комп'ютерна техніка	41
	записники	36
	цифрові камери та цифрові фотоапарати	32
	матеріальні цінності (прикраси, предмети інтер'єру, електронні «гаджети»	23
	товарні чеки	23
	мобільні телефони	21
	документи (договори, угоди, ліцензії, свідоцтва)	16
	інші елементи обстановки	54
39.	Вкажіть, які негативні обставини, мають місце під час огляду? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	доручення проведення розслідування, в тому числі і огляду місця події не досвідченим слідчим	67
	не залучення спеціалістів	36
	не ретельні попередні дослідження об'єктів на предмет виявлення матеріальних слідів	21
	помилки під час пакування об'єктів	11
	не залучення понять	9
40.	Вкажіть, які негативні обставини, мають місце під час	

	обшуку? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	відсутність взаємодії під час обшуку між учасникам СОГ	78
	наявність конфліктних ситуацій	64
	обмаль інформації орієнтуючого характеру щодо об'єктів пошуку та специфіки об'єкту обшуку	53
41.	Вкажіть причини залучення спеціалістів до проведення СРД? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	умовний дефіцит часу для проведення СРД	95
	відсутність спеціальних знань і навичок щодо виявлення, фіксації, вилучення, збереження, упакування доказів	87
	відсутність спеціальних знань і навичок щодо застосування технічних засобів	24
	відсутність досвіду розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень	2
42.	Вкажіть типові джерела інформації про об'єкти обшуку та об'єкти пошуку під час обшуку під час розслідування?	
	оперативна інформація	65
	відомості, зафіксовані у протоколах допитів потерпілих	14
	відомості, зафіксовані у протоколах допитів підозрюваних	11
	відомості, зафіксовані у протоколах допитів свідків	9
43.	Вкажіть типові тактичні прийоми обшуку під час розслідування? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	аналіз ознак і властивостей об'єктів пошуку	97
	аналіз структури об'єкта, у межах якого буде проводитися обшук	44
	висунення версій про можливе місцезнаходження об'єктів пошуку	32
	зіставлення виявлених об'єктів	37
	аналіз обстановки місця обшуку	49
	спостереження за поведінкою особи	84
44.	Вкажіть типові види пред'явлення особи для впізнання?	
	відносно підозрюваних осіб в натурі (візуально)	32
	відносно підозрюваних осіб в натурі (позавізуально)	38
	відносно підозрюваних осіб за фотографіями	28
	відносно підозрюваних осіб за голосом та особливостями мовлення	1
	відносно свідків	0
	відносно потерпілих	0
45.	Вкажіть чи завжди під час пред'явлення для впізнання особи була отримана доказова інформація?	
	так	97

	ні	3
46.	Вкажіть найбільш ефективні прийоми пред'явлення для впізнання особи (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	додатковий допит	98
	чіткий розподіл часу переміщення учасників СРД	86
	максимальне скорочення часу проведення	76
	спостереження за поведінкою осіб, які впізнають	74
	одноосібність пред'явлення для впізнання	85
	змінюваність складу статистів	99
	черговість пред'явлення для впізнання	91
	застосування відеофіксації	99
47.	Вкажіть чи доцільно залучати до допиту під час розслідування шахрайства спеціаліста-психолога	
	так, під час допиту підозрюваного	45
	так під час допиту потерпілого	23
	так, під час допиту всіх категорій учасників незалежно від їх процесуального статусу	4
	ні, залучення такого не доцільно	28
48.	Вкажіть, які заходи на Вашу думку, повинна передбачати / забезпечувати / вирішувати допомога психолога під час розслідування (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	інформування про невербальні знаки та поведінку допитуваної особи після завершення допиту	99
	надання порад щодо обрання тактичних прийомів допиту	94
	надання порад щодо налагодження психологічного контакту з допитуваним	90
	безпосереднє налагодження психологічного контакту з допитуваним	48
	надання допомоги у складанні переліку запитань та їх формулюванні із урахуванням індивідуально-психологічних особливостей допитуваної особи	34
	надання порад щодо визначення тривалості допиту	6
49.	Вкажіть чи повина мати місце взаємодія між слідчим та спеціалістом-психологом при вирішенні спільних завдань під час розслідування?	
	так	87
	так, але частково в межах визначених компетенцій	12
	ні	1
50.	Вкажіть чи ініціювали Ви під час проведення розслідування поліграфологічні дослідження?	
	так	0
	ні	100

51.	Вкажіть причини, які обумовили відмову від залучення поліграфологів в якості спеціалістів під час розслідування? <i>(можна позначити декілька варіантів відповіді)</i>	
	відсутність згоди на проведення поліграфологічного дослідження від підозрюваної особи	99
	відсутність чіткої нормативної регламентації щодо використання спеціальних знань цього напрямку	97
	значний час для організації та підготовки до поліграфологічного дослідження	87
	отримання інформації орієнтуючого характеру	85
52.	Вкажіть чи доводилось Вам залучати спеціалістів ІТ-сфери до розслідування?	
	так, залучали	36
	ні, не залучали	64
53.	Вкажіть чинники, які впливали на прийняття рішення щодо залучення спеціалістів ІТ-сфери до розслідування? <i>(можна позначити декілька варіантів відповіді)</i>	
	специфічним способом дій шахрая та наявності припущень про використання ним технічних засобів, на яких можуть міститись докази	29
	наявністю оперативної інформації про збереження на технічних засобах належних шахраю, доказової інформації	38
	рішенням слідчого, яке носило профілактичного характеру	11
54.	Вкажіть чи доцільно на Вашу думку залучати кількох спеціалістів із різних сфер для забезпечення якісного проведення слідчих (розшукових) дій?	
	так, доцільно у разі можливості виявлення матеріальних слідів різної природи походження	72
	ні, не доцільно	11
	складно відповісти	7
55.	Вкажіть яким категоріям слідової інформації надається перевага під час прийняття остаточних рішень в межах розслідування?	
	перевага не надається жодній категорії слідів	24
	матеріальним слідам	68
	психофізіологічним відображенням зафіксованим у пам'яті учасників кримінального провадження (ідеальним, слідам пам'яті)	0
	складно відповісти	8

**Зведені дані анкетування
100 працівників підрозділів кримінальної поліції НП України,
у зв'язку з дослідженням проблемних аспектів, пов'язаних із
розслідуванням шахрайства, вчиненого під приводом проповідування
віровчень та виконання релігійних обрядів
(ст. 190 КК України)**

1.	Зазначте Вашу посаду:	%
	оперативний уповноважений	10
	старший оперативний уповноважений	35
	старший оперативний уповноважений в ОВС	35
	начальник (заступник начальника) підрозділу (відділу, відділення) кримінальної поліції	20
2.	Зазначте стаж роботи в слідчих підрозділах:	
	до 1 року	10
	від 1 року до 3 років	20
	від 3 років до 5 років	35
	від 5 років до 10 років	15
	понад 10 років	20
3.	Чи доводилося Вам здійснювати оперативне супроводження розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів	
	так	95
	ні	5
4.	Чи є, на Вашу думку, необхідність у розробленні окремої методики розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів:	
	так	70
	ні	10
	складно відповісти	20
5.	Вкажіть умови, які сприяють розслідуванню кримінальних правопорушень зазначеної категорії: (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	наявність у слідчого досвіду розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії	75
	організація якісної взаємодії слідчих підрозділів з підрозділами кримінальної поліції	95
	своєчасність проведення слідчих (розшукових) дій	87
	правильне застосування тактичних прийомів	64

	використання допомоги спеціалістів	25
	наявність речових доказів	96
	психологічний контакт з потерпілим	76
	психологічний контакт з шахраєм	89
	складно відповісти	5
6.	Вкажіть, чи доцільно збирати відомості, які всебічно характеризують особу шахрая?	
	так	83
	ні	8
	складно відповісти	9
7.	На Вашу думку, які категорії відомостей повинен містити криміналістичний профіль шахрая? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	соціально-демографічні ознаки	99
	соціально-рольові ознаки	93
	психофізіологічні властивості	92
	інтелектуальні ознаки	83
	індивідуальні ознаки зовнішності	75
	інші	28
	складно відповісти	21
8.	На Вашу думку, які типові психологічні ознаки притаманні шахраям? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	комунікабельність	95
	здатність переконувати	92
	не щирість (брехливість)	91
	хитрість	96
	вміння маніпулювати	96
	наявність організаторських здібностей	34
	артистизм	56
	винахідливість	24
	врівноваженість	15
	складно відповісти	1
9.	На Вашу думку, хто найчастіше є співучасниками шахраїв? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	члени родини (дружина, чоловік, діти, батьки)	55
	друзі або знайомі	42
	сторонні особи, спеціально запрошені для створення відповідної атмосфери	32
	складно відповісти	10
10.	Вкажіть найбільш типові на Вашу думку способи обману? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	маніпулювання якістю інформації	82

	маніпулювання кількістю інформації	76
	повідомлення двозначної або неконкретизованої інформації	72
	умовчування інформації	32
	спотворення інформації	45
11.	Вкажіть чи мала місце віктимна складова в діях потерпілого?	
	так	92
	ні	1
	складно відповісти	7
12.	Вкажіть ступінь віктимності притаманний потерпілим від шахрайських дій, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів?	
	високий	81
	низький	4
	складно відповісти	15
	Вкажіть, чи доцільно збирати відомості, які всебічно характеризують особу потерпілого?	
	так	62
	ні	23
	складно відповісти	25
13.	На Вашу думку, які категорії відомостей повинен містити криміналістичний профіль особи потерпілого? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	
	соціально-демографічні ознаки	88
	соціально-рольові ознаки	73
	психофізіологічні властивості	65
	ознаки віктимної поведінки	63
	інтелектуальні ознаки	58
	інші	4
	складно відповісти	21
14.	Вкажіть чи вважаєте взаємодією слідчих та оперативних підрозділів ефективним напрямком у процесі розкриття та розслідування злочинів?	
	так	87
	ні	13
15.	Вкажіть, яка з форм взаємодії під час розслідування кримінальних проваджень за фактами шахрайств є на Ваш погляд найбільш ефективною	
	процесуальна	53
	непроцесуальна	33
	складно відповісти	14
16.	Вкажіть, які негативні обставини, мають місце під час обшуку? (можна позначити декілька варіантів відповіді)	

	відсутність належно організованої взаємодії між слідчими та оперативними працівниками	59
	відсутність серед учасників СОГ – спеціалістів	38
	зволікання з прийняттям рішення про проведення обшуків	92

Додаток В

**Зведені дані вивчення 150 кримінальних проваджень (справ)
за фактами шахрайства, вчиненого під приводом проповідкування
віровчень та виконання релігійних обрядів
(ст. 190 КК України)**

1. Область	Кількість	%
Дніпропетровська	5	3,3
Вінницька	5	3,3
Житомирська	4	2,7
Запорізька	4	2,7
Київ	48	32
Київська	20	13,3
Кіровоградська	4	2,7
Миколаївська	5	3,3
Одеська	20	13,3
Херсонська	7	4,7
Хмельницька	13	8,7
Чернігівська	9	6
Черкаська	6	4
2. Кваліфікація кримінального правопорушення		
ч. 2 ст. 190 КК України	45	30
ч. 3 ст. 190 КК України	20	13,3
ч. 4 ст. 190 КК України	85	56,7
3. Інформація про особу шахрая		
3.1. Стать		
а) чоловіча	82	54,7
б) жіноча	68	45,3
3.2. Вік		
а) 18–25 років	2	1,3
б) 26–35 років	47	31,3
в) 36–58 років	97	64,7
г) понад 60 років	4	2,7
3.3. Громадянство		
а) громадянин України	140	93,3
б) громадянин іншої держави	10	6,7
3.4. Місце проживання		
а) місто	62	41,3
б) селище	42	28
в) не має постійного місця проживання	46	30,7
3.5. Рід занять		
а) навчається	6	4

б) працює	47	31,3
в) не навчається і не працює	97	64,7
3.6. Сімейний стан		
а) одружений	110	73,3
б) неодружений	40	26,7
3.7. Наявність судимостей		
а) раніше судимі (притягувались до кримінальної відповідальності)	28	18,7
б) раніше не судимі (не притягувались до кримінальної відповідальності)	122	81,3
3.8. Кількість учасників злочинної групи		
а) 2	37	24,7
б) 3 особи	87	58
в) 4 та більше осіб	26	17,3
3.9. За ступенем організованості групи		
а) з чітким розподілом ролей	140	93,3
б) без розподілу ролей	10	6,7
3.10. За дією в часі		
а) об'єднані для одноразової дії	11	7,3
б) об'єднані для довготривалої діяльності	139	92,7
3.11. За способом об'єднання		
а) групи, об'єднані ситуативно, здебільшого для вчинення одноразової дії	21	14
б) групи, діяльність яких обумовлена підбором учасників з урахуванням відповідних комунікативних навичок	129	86
3.12. Наявність освіти		
а) повна вища освіта	45	30
б) базова вища освіта	74	49,3
г) середня освіта	31	20,7
д) без освіти	0	0
3.13. Освітня спеціальність (від кількості осіб, які мають вищу освіту)		
а) право / правознавство	34	22,7
б) психологія / педагогіка	25	16,7
в) економіка	6	4
г) філологія	4	2,7
д) інші	50	33,3
3.14. Характер поведінки		
а) загальна моральна деформація	40	26,7
б) стійка антисоціальна позиція	21	14
в) характеризується позитивно	89	59,3
3.15. Психофізіологічні залежності		
а) схильні до вживання алкогольних напоїв	20	13,3

б) зловживають алкогольними напоями	9	6
в) вживають наркотичні засоби	10	6,7
г) не вживали алкоголь та наркотичні засоби	111	74
3.16. Наявність психічних захворювань		
а) так (особа перебуває на обліку у психіатра)	15	10
б) ні (особа не перебуває на обліку у психіатра)	135	90
4. Класифікація осіб, які вчиняють шахрайства під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів		
а) шахраї, які представляють різні релігійні культи, вчиняють антисоціальні дії, шляхом провокації масових заворушень, з метою введення потерпілих в оману та заволодіння їх матеріальними цінностями	6	4
б) шахраї, які очолюють закордонні релігійні представництва та їх дії спрямовані на отримання та використання у своїх цілях не задекларованих пожертв громадян	36	72
в) шахраї, які є лідерами або адептами неорелігійних груп закордонного походження та, з метою отримання матеріальних цінностей, використовують психологічний інструментарій для формування у потерпілих стійкої залежності від культу	60	40
г) шахраї, які дії яких, спрямовані на здійснення продажу адептам «неякісного товару» шляхом маніпулювання інформацією	48	32
5. Спосіб шахрайства, вчиненого під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів (можливе поєднання декількох способів одночасно)		
а) здійснення продажу адептам продукту або духовних послуг, що є обов'язковою умовою вступу (участі, доступу) до діяльності релігійної структури	95	63,3
б) використання релігії для захоплення влади в бізнесі (тобто отримання можливості керувати підприємницькою діяльністю) та розпоряджатись прибутками на свою користь	3	2
в) здійснення численних матеріальних поборів із завербованих адептів	57	38
г) створення структур у вигляді фінансових пірамід та забезпечення їх діяльності шляхом залучення матеріальних коштів адептів	54	36
6. Інформація про особу потерпілого		
6.1. Стать		
а) чоловіча	38	25,3

б) жіноча	112	74,7
6.2. Вік		
а) 15–18 років	7	4,6
б) 19–35 років	67	44,7
в) 35–50 років	40	26,7
г) понад 50 років	36	24
6.3. Освіта		
а) вища	23	15,3
б) середня профільна	48	32
в) середня	70	46,7
в) без освіти	9	6
6.4. Місце роботи (навчання)		
а) працюють	92	61,3
б) навчаються	28	18,7
в) не працюють і не навчаються	30	20
6.5. Сімейний стан		
а) одружений	66	44
б) неодружений	84	56
6.6. Побутова характеристика		
а) одинока особа, яка самотійно проживала	67	44,7
б) особа, проживала окремо від родини	46	30,7
в) особа, проживала разом із родиною	37	24,6
6.7. Морально-психологічні якості		
а) характеризуються позитивно	82	54,7
б) схильні до вживання алкогольних напоїв	30	20
в) зловживають алкогольними напоями	21	14
г) уживають наркотичні засоби	17	11,3
7. Тривалість вчинення шахрайських дій		
а) до одного місяця	31	20,7
б) до одного року	73	48,7
в) до трьох років	45	30
б) понад три роки	1	0,6
8. Предмет злочинного посягання (можливе поєднання декількох різновидів предметів)		
8.1. У сфері створення структур у вигляді фінансових пірамід	54	
а) грошові кошти	52	96,2
б) ювелірні вироби	21	38,9
в) приватне рухоме та нерухоме майно громадян	10	18,5
8.2. У сфері продажу адептам певного товару або послуг	95	
а) грошові кошти	95	100
8.3. У сфері використання релігії для захоплення влади в бізнесі	3	

а) грошові кошти	3	100
б) платіжні документи	2	66,7
б) комп'ютерні програми та комп'ютерна інформація	2	66,7
в) майно державних, колективних підприємств	1	33,3
8.4. У сфері здійснення численних матеріальних поборів з завербованих адептів	57	
а) грошові кошти	53	92,9
б) ювелірні вироби	28	49,1
в) антикварні та раритетні предмети	24	42,1
г) електротехніка	22	73,7
д) одяг	21	36,8
е) предмети інтер'єру	9	15,8
9 Місце вчинення шахрайства		
а) громадські приміщення	123	82
б) приватні домоволодіння	16	10,7
в) відкрита місцевість	3	2
г) використання кількох різних місць	8	5,3
10. Час вчинення шахрайства		
а) 7 год. – 10 год.	21	14
б) 10 год. – 14 год.	77	51,3
в) 14 год. – 18 год.	42	28
г) 18 год. – 22 год.	10	6,7
11. День вчинення шахрайства		
а) вихідні	103	68,7
б) будні	38	25,3
в) святкові	9	6
12. Форма доступу до проведення проповідей та релігійних обрядів		
а) вільний доступ	141	94,0
б) доступ лише для адептів релігійного культу	3	2,
в) доступ учасника за попереднім погодженням його кандидатури з лідером культу	6	4,0
13. Слідча ситуація на початковому етапі розслідування злочину		
а) встановлено інформацію про склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, наявна інформація про вчинення шахрайства групою осіб, проте особи злочинців та їх місцезнаходження не встановлено	14	9,3
б) встановлено інформацію про склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, особи злочинців встановлені, але на місці події таких осіб не затримано та їх місцезнаходження невідоме	72	48
в) встановлено інформацію про наявний склад	52	34,7

кримінального правопорушення, передбачений ст. 190 КК України, особу або осіб, яка/які вчинили шахрайство, затримано		
г) інформації, яка достовірно вказувала б на ознаки злочину, немає	12	8
14. Типові слідчі розшукові дії початкового етапу розслідування		
а) допит потерпілого	150	100
б) допит підозрюваного	106	70,7
в) допит свідка	150	100
г) огляд	125	83,3
д) обшук	97	64,7
е) пред'явлення для впізнання	89	59,4
ж) призначення судових експертиз	150	100
15. Слідчі ситуації під час допиту підозрюваних		
а) дача правдивих показань	54	36
б) неумисна дача неправдивих показань	5	3,3
в) дача завідомо неправдивих показань	70	46,7
г) відмова від дачі показань	21	14
16. Слідчі ситуації під час допиту потерпілих		
а) відмова від дачі показань	33	22
б) неумисна дача неправдивих показань	11	7,3
в) дача правдивих показань	106	70,7
17. Слідчі ситуації під час допиту свідків		
а) надає правдиві показання	99	66
б) надає правдиві показання, але внаслідок його добросовісної помилки відомості, які містяться у його показаннях не віднаходять підтвердження в інших джерелах доказів	14	9,3
в) надає правдиві показання, але вони не містять криміналістичнозначущих обставин	9	6
г) відмовляється надавати показання стосовно події шахрайства	23	15,3
д) надає неправдиві показання	5	3,4
18. Типові об'єкти огляду та обшуку під час розслідування		
а) житло шахрая	52	34,7
б) житло друзів, знайомих, родичів шахрая	19	12,7
в) нежитлові приміщення	42	28
г) житло потерпілих	6	4
д) обшук не проводився	31	20,6
19. Створення СОГ під час розслідування		
а) так	116	77,3
б) ні	34	22,7

20. Форми використання спеціальних знань		
а) довідкова та консультаційна допомога	1501	100
б) залучення спеціаліста для проведення СРД (без урахування огляду місця події)	46	30,7
в) залучення спеціаліста для проведення СРД (з урахуванням огляду місця події)	150	100
г) призначення експертиз	150	100
д) жодна форма не використовувалась	0	0
21. Залучення до допиту спеціаліста-психолога		
а) психолог залучався в якості спеціаліста	23	15,3
б) психолог не залучався	127	84,6
22. Спеціалісти, які залучались до проведення слідчих (розшукових) дій		
а) спеціалісти-криміналісти	150	100
б) спеціалісти сфери ІТ-технологій	32	21,3
в) психологи	23	15,3
г) педагоги	1	0,6
д) перекладачі	5	3,3
е) поліграфологи	0	0
є) економісти, бухгалтери, ревізори, аудиторів	7	4,7
ж) інші	4	2,7
23. Типові судові експертизи, які призначались під час розслідування		
а) товарознавча експертиза	150	100
б) технічна експертиза документів	89	59,3
в) трасологічна (дактилоскопічна експертиза)	87	58
г) почеркознавча експертиза	52	34,7
д) комп'ютерно-технічна експертиза	43	28,7
е) техніко-криміналістична експертиза документів	31	20,7
є) судово-психіатрична експертиза	21	14
ж) судово-психологічна експертиза	5	3,3
з) портретна експертиза	3	2
и) авторознавча експертиза	2	1,3
і) одорологічна (експертиза запахів слідів)	1	0,7

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник Голови Національної поліції –
начальник Головного слідчого
управління, доктор юридичних наук,
доцент, заслужений юрист України,
полковник поліції

Максим ЦУЦКІРІДЗЕ

2021 року

АКТ

Про впровадження у практичну діяльність
Головного слідчого управління Національної
поліції України результатів дисертаційного
дослідження здобувача Національної академії
внутрішніх справ Куряти Леоніда Леонідовича
на тему: «Розслідування шахрайства,
вчиненого під приводом проповідкування
віровчень та виконання релігійних обрядів» за
спеціальністю 081 – Право

Уклала комісія у складі:

Голови:

начальника відділу методичної роботи та
правового забезпечення Головного
слідчого управління, кандидата
юридичних наук, підполковника поліції
Владислава Бурлаки

членів комісії:

заступника начальника відділу
організаційно-аналітичної роботи
Головного слідчого управління, кандидата
юридичних наук, майора поліції
Наталії Карпенко

старшого слідчого в особливо важливих
справах відділу методичної роботи та
правового забезпечення Головного
слідчого управління, старшого лейтенанта
поліції Максима Романова

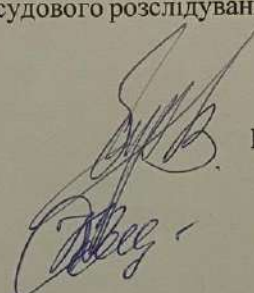
Комісія відповідно до Положення про організацію проведення НДР і ДКР
у системі МВС України, затвердженого наказом МВС України «Про організацію
наукової діяльності в системі МВС України» від 15.05.2007 № 154 склала цей
акт, щодо розгляду матеріалів дисертаційного дослідження Куряти Леоніда

Леонідовича на тему: «Розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів» за спеціальністю 081 – Право.

Вказані матеріали дисертаційного дослідження можуть застосовуватися у практичній діяльності слідчих підрозділів органів Національної поліції під час проведення занять в системі службової підготовки, а також при проведенні семінарів, нарад.

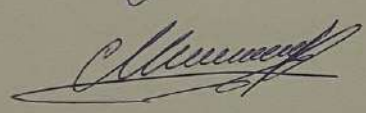
Отримані наукові результати мають як необхідний теоретичний та методологічний рівень, так і практичну цінність, сприятимуть удосконаленню процесуальної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України.

Голова комісії:

Владислав БУРЛАКА

Члени комісії:

Наталія КАРПЕНКО

Максим РОМАНОВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Станіслав ГУСАРЄВ

30. 04. 2021 року

АКТ

впровадження матеріалів дисертаційного дослідження здобувача Національної академії внутрішніх справ Куряти Леоніда Леонідовича на тему: «Розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів» за спеціальністю 081 – Право в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: директора Інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки та техніки України, полковника поліції Удалової Л.Д. (голова), директора навчально-наукового інституту № 2, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції Саковського А.А., завідувача кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2, кандидата юридичних наук, майора поліції Атаманчука В.М., професора кафедри криміналістики та судової медицини, доктора юридичних наук, професора, підполковника поліції Черноус Ю.М. склала цей акт про те, що результати дисертації Куряти Л.Л. впроваджені в освітній процес академії.

Результати наукового дослідження знайшли своє відображення у навчально-методичних матеріалах, де як джерела рекомендовані наступні публікації:

1. Курята Л. Л. Криміналістична характеристика розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів та її значення для розслідування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 3. С. 145-148.

2. Курята Л. Л. Розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідкування віровчень та виконання релігійних обрядів. *Сучасний стан криміналістичного забезпечення досудового розслідування: збірник матеріалів конф.* (Київ, 20 квіт. 2017 р.). НАВС, Київ, 2017. С. 222-224.

3. Курята Л. Л. Криміналістичні засади розслідування шахрайства. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. Київ, 2018. С. 272-275.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Курята Л. Л. Криміналістична характеристика розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів та її значення для розслідування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 3. С. 145-148.

2. Курята Л. Л. Криміналістичні засади розслідування шахрайства. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. Київ, 2018. С. 272-275.

3. Курята Л. Л. Типові способи шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 518-520.

4. Курята Л. Л. Криміналістичний «портрет» особи злочинця, яка вчиняє шахрайства під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. *KELM: Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. №1 (37), vol.2. С. 123-127 (Республіка Польща).

5. Курята Л. Л. , Мировська А. В. Обстановка шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів та її значення для розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. Київ, 2021. С. 258-262.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Курята Л. Л. Розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. *Сучасний стан криміналістичного забезпечення досудового розслідування: збірник матеріалів конф.* (Київ, 20 квіт. 2017 р.). НАВС, Київ, 2017. С. 222-224.

7. Курята Л. Л. Криміналістичне забезпечення огляду місця події. *Актуальні проблеми досудового розслідування: матеріали міжвід. наук.-практ. конф.* (Київ, 5 липн. 2017 р.). Київ, 2017. С. 153-156.

8. Курята Л. Л., Мировська А. В. Особливості розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: тези доповідей міжн.наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського* (Харків, 8 лист. 2017 р.) Харків, 2017. С.110-111.

9. Курята Л. Л. Характеристика способів злочинів, пов'язаних із проповідуванням віровчень та виконанням релігійних обрядів. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: збірник матеріалів наук.практ. конф.* (Київ, 24 листоп. 2017 р.). НАВС, Київ, 2017. Частина 2. С. 194-197.

10. Курята Л. Л. Криміналістичне дослідження типових способів шахрайства. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя д-ра юрид. наук проф. Н. І. Клименко* (Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ – Маріуполь, 2018, С.181-183.

11. Курята Л. Л. Криміналістична характеристика особи, яка вчиняє шахрайство. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф.* (Київ, 22 листоп. 2018 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ, 2018. С. 239-241.

12. Курята Л. Л. Обставини, які підлягають встановленню під час розслідування шахрайства. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 19 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 242-244.

13. Курята Л. Л., Мировська А.В. Слідова картина шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень і виконання релігійних обрядів. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі [Текст] : матеріали*

міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. А. Саковський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 219-222.